

Рівність жінок і чоловіків в Україні

Правові аспекти

Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти

**Матеріали Міжнародної науково-
практичної конференції**

Україна, Київ, 20-21 листопада 2000 року

Київ, 2001 рік

Видання містить матеріали Міжнародної конференції, присвяченої правовим аспектам рівності жінок і чоловіків в Україні.

Це перша в Україні науково-практична конференція з правових питань гендерної рівності, що відбулася як важлива подія в системі заходів у здійсненні гендерної експертизи українського законодавства. Така експертиза в країні здійснюється також вперше в рамках проекту ПРООН “Сприяння гендерній рівності” і реалізується Всеукраїнською громадською організацією “Ліга жінок-виборців України “50/50”. Проект підтримується Міжнародним Фондом “Відродження”

Висвітлення правових питань гендеру учасниками конференції, представлене в цій книзі, стане певним вкладом в гендерну експертизу українського законодавства.

Видання розраховане на широкі кола науковців з питань юриспруденції, юридичної громадськості, працівників державних органів, громадських організацій всіх, хто цікавиться правовими питаннями гендерної проблематики.

Матеріали конференції видано за сприяння та фінансової підтримки проекту ПРООН “Сприяння гендерній рівності” і Міжнародного Фонду “Відродження”.

Упорядник матеріалів — *Світлана Дробишиева*
Редактор — *Ольга Кузьміна*

ЗМІСТ

<i>Лариса Кобелянська</i> , кандидат філософських наук, доцент, директор Гендерного бюро ПРООН, голова "Ліги жінок-виборців України "50/50", координатор проекту "Гендерна експертиза українського законодавства"	
Передмова	6
<i>Микола Жулинський</i> , віце-прем'єр-міністр України.	
Учасникам Міжнародної науково-практичної конференції "Рівність чоловіків і жінок в Україні. Правові аспекти"	12
<i>Даглас Гарднер</i> , координатор системи ООН,	
Постійний Представник Програми розвитку ООН в Україні.	
Забезпечення гендерної рівності — пріоритетне завдання ООН	14
<i>Тамара Мельник</i> , кандидат юридичних наук, доцент,	
експерт Програми ПРООН "Сприяння гендерній рівності",	
член Ініціативної гендерної групи у Верховній Раді України.	
Доповідь: Гендерна експертиза українського законодавства:	
важливість і необхідність проведення	16
<i>Михайло Ковалко</i> , народний депутат України, доктор технічних наук,	
президент Української нафто-газової академії,	
голова Ініціативної гендерної групи у Верховній Раді України.	
Законодавче забезпечення гендерної рівності в Україні	51
<i>Ігор Осташ</i> , народний депутат України,	
голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах,	
кандидат філологічних наук.	
Гармонізація національного і міжнародного права з гендерної проблематики	56
<i>Людмила Завадская</i> , Консультант Государственной думы России,	
директор гендерной программы Американской ассоциации юристов,	
кандидат юридических наук	
Опыт проведения гендерной экспертизы законодательства России	61
<i>Михаил Буроменский</i> , доктор юридических наук,	
доцент кафедры международного права Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого.	
Международно-правовые предпосылки гендерного реформирования украинского законодательства	80

<i>Светлана Поленина</i> , заведующая сектором Института государства и права Российской академии наук, заслуженный юрист Российской Федерации, доктор юридических наук, профессор.	
<i>Законотворчество в области гендерного равенства в Российской Федерации</i>	89
<i>Катерина Левченко</i> , кандидат философских наук, доцент.	
<i>Проблеми гендерної рівності в сфері зайнятості: міжнародні правові документи та українське законодавство</i>	93
<i>Наталія Вітренко</i> , народний депутат України,	
доктор экономічних наук, професор.	
<i>Політична система України: оцінка крізь призму гендерної рівності</i>	98
<i>Катерина Полящук</i> , студентка Національного університету “Києво-Могилянська Академія”.	
<i>Механізми забезпечення участі жінок у політичному житті</i>	103
<i>Алгирда Мяшикаускас</i> , старший советник Офиса Омбудсмена равных прав и возможностей Литовской Республики.	
<i>Устои политики равных возможностей полов в Законе о равных возможностях женщин и мужчин</i>	113
<i>Микола Феськов</i> , старший викладач Одесского институту внутренних дел.	
<i>Захист від дискримінації залежно від статі: Європейська соціальна хартія (переглянута) і законодавство України</i>	122
<i>Руслан Суслов</i> , юриконсульт Дніпропетровської міської громадської організації “Жіночий інформаційно-координаційний центр”.	
<i>Перспективы законодавчего обеспечения равноправности человеков та жінок</i>	126
<i>Светлана Хрисanova</i> , директор Института гендерных отношений международной общественной организации “Международный фонд “Панна”.	
<i>От декларации — к реализации равных прав и равных возможностей</i>	131
<i>Галина Гончарук</i> , завідувачка відділу по роботі з жінками та малозахищеними верствами населення Київської міської державної адміністрації і директор Центру роботи з жінками міста Києва.	
<i>Реальні проблеми правового захисту жінок</i>	139
<i>Ірина Голубєва</i> , голова Національної ради жінок України, заступник начальника департаменту Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму	
<i>Державне забезпечення політики щодо жінок, сім'ї та молоді</i>	142

<i>Олена Кустова</i> , юрист, Winrock International.	
Конституційно-правове забезпечення гендерної рівності	145
<i>Нінель Болотіна</i> , кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права і права соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії.	
Гендерний розвиток і соціальне право України: концептуальні засади	151
<i>Ірина Лаврінчук</i> , старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, кандидат юридичних наук.	
Основні напрями гендерного аналізу трудового законодавства України	162
<i>Ніна Саніахметова</i> , завідувачка кафедри підприємницького та комерційного права Одеської національної юридичної академії, доктор юридичних наук, професор.	
Проблеми і перспективи розвитку жіночого підприємництва в Україні. Правовий аспект	171
<i>Василь Андрій</i> , кандидат юридичних наук, Чернігівський юридичний коледж.	
Жінки і ринок праці: деякі гендерні аспекти	174
<i>Зоряна Ромовська</i> , народний депутат України, доктор юридичних наук, професор.	
Сімейне право: гендерна рівновага	178
<i>Тетяна Морозова</i> , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет.	
Загальні питання захисту репродуктивних прав людини в Україні	184
<i>Богдан Стасюків</i> , заступник директора Чернігівського юридичного коледжу, кандидат юридичних наук.	
Шляхи вдосконалення пенсійного законодавства: гендерний підхід	189
<i>Лариса Шумна</i> , аспірантка кафедри трудового права та соціального забезпечення	
Одеської Національної юридичної академії.	
Правовий статус жінок-інвалідів в Україні: окремі питання	195
Круглий стіл: “Гендерна проблематика: правові аспекти”	200
<i>Програма Міжнародної науково-практичної конференції “Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти”</i>	225

ПЕРЕДМОВА

Міжнародна конференція “Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти” відбулася в Києві 20 — 21 листопада 2000 року. Її організатори — управління гуманітарного розвитку Секретаріату Кабінету Міністрів України, проект ПРООН “Сприяння гендерній рівності”, Ініціативна гендерна група у Верховній Раді України та Всеукраїнська громадська організація “Ліга жінок—виборців України “50/50”.

Проведення цієї конференції є одним із системи заходів у здійсненні гендерної експертизи українського законодавства, яку проводить проект ПРООН “Сприяння гендерній рівності”.

Постановка проблеми, що визначена у самій назві конференції, дає можливість для оцінки прогресу, досягнутого українським суспільством у людському розвитку, гендерному його конструкті, а також для гендерних перспектив, що відкриваються перед суспільством. Конференція була пройнята осмисленням оцінки правового становища жінки і чоловіка як людини, закріпленим цього в українському законодавстві, аналізом його позитивних сторін і наявних прогалин, необхідністю й важливістю гендерної експертизи українського законодавства, приведенням національного законодавства з питань гендеру у відповідність з міжнародними стандартами й обов’язками в галузі прав людини, зміцненню системи правозахисних інститутів і наповненню їх діяльності гендерним змістом, вжиттю заходів щодо формування сприятливих умов для здійснення гендерних прав.

У цьому виданні представлені всі матеріали конференції, включаючи програму, за якою вона готувалась. Програма розкриває певною мірою наукову і практичну гендерну ситуацію на даний період в Україні, юридичну активність щодо осмислення гендерних питань. Життя внесло корективи в програму конференції під час її проведення, що те ж є ознакою гендерної і юридичної ситуації. Що ж до основних проблем, які планувалось розглянути, то всі вони на конференції були висвітлені, а мета конференції — проаналізувати правові аспекти рівності соціальних статей в сучасній Україні — досягнута.

Організатори конференції під час її підготовки й проведення враховували рівень підготовленості українського суспільства і юридичної його громадськості до аналізу гендерної проблематики, зокрема законодавчого забезпечення розвитку гендерної демократії та гендерної культури в країні. При цьому вони також враховували процеси глобалізації, демократизації, гуманізації світових перетворень, включаючи й гендерні, і роль у цьому законодавчої бази. Вони виходили з оцінки цивілізаційного прогресу як такого, що ґрунтуються на досягненнях у галузі прав людини, зокрема, прав жінки і чоловіка, на гідності і свободі людини незалежно від статі, на ставленні до них.

Конференція відбулася в рубіжний 2000 рік. Цей рік увійшов в історію гендерного розвитку подіями планетарного масштабу.

У січні 2000 року в Женеві (Швейцарія) відбулася підготовча Конференція до Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у ХХІ столітті”. У підготовчих документах, що випрацьовувалися і розглядалися на ній, як важливий компонент їх проблематики було юридичне забезпечення гендерної рівності. Міжнародне і національне правозабезпечення гендерної рівності — одна з важливих умов стійкого гендерного розвитку.

В червні 2000 року в Нью-Йорку (США) відбулася Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з названим порядком денним. Право та юридичні механізми забезпечення гендерної рівності в матеріалах Спеціальної сесії розглядалися як чинник здійснення та підтримки національних, регіональних та міжнародних гендерних стратегій, досягнення гендерної перспективи в рамках всіх стратегій, програм і проектів. При цьому підкреслювалась роль законодавчих заходів та необхідність гендерної експертизи чинного права на всіх рівнях — планетарному, регіональному, національному.

У вересні 2000 року відбулася Асамблея Тисячоліття та Самміт Тисячоліття, де працювала секція з проблеми рівності чоловіків та жінок. Під час проведення цих заходів у процесі обговорення проблем ХХІ століття особлива увага була привернута до гендерних прав, обов’язків людини — Жінки і Чоловіка. При цьому

особливий акцент ставився на юридичних правах, їх гарантіях, їх експертизі з точки зору гендерного підходу.

Всі ці міжнародні зібрання підбили підсумки гендерних напрацювань у ХХ столітті. На них були прийняті документи, які серед інших держав підписала й Україна.

У 2000 р. прийняті ще два важливих документа, які серед багатьох заслуговують на особливу увагу. Перший з них, резолюція “Жінки, мир та безпека”, прийнята 31 жовтня 2000 року Радою Безпеки ООН. Підкреслюючи важливість гендерної проблематики, Генеральний секретар ООН 3 листопада 2000 року надіслав всім країнам-членам ООН ноту, в якій привернув їх увагу до вказаної резолюції Ради Безпеки ООН, прийнятої на її 4213-му засіданні. В резолюції говориться про “важливу роль жінок у запобіганні й урегулюванні конфліктів, в облаштуванні світу, їх рівноправній участі в усіх зусиллях щодо підтримання й сприяння зміцненню миру й безпеки, необхідності посилення ролі обох статей у процесі прийняття рішень щодо запобігання й урегулювання конфліктів”, про “настійну необхідність врахування гендерної проблематики при проведенні багатокомпонентних операцій на підтримку миру.”

Другий документ, що широко висвітлює гендерну проблематику, її правовий конструкт, — Доповідь про розвиток людини за 2000 рік, підготовлена Програмою розвитку ООН. У Доповіді підкреслюється, що характерною особливістю кожної цивілізації є її ставлення до гідності і свободи людини. Прояви расизму, дискримінації щодо жінок, деспотизму, ксенофобії та ін. позбавляють жінок і чоловіків їх гідності та свободи. Жінки і чоловіки мають право вимагати таких соціальних умов і юридичних гарантій, які захистили б їх від кричущих зловживань і злиднів, гарантували вільне й достойне життя. Основою принципу права людини і розвитку людини закладена загальна ідея і загальна мета — гарантія свободи, добробуту і гідності всіх людей всього світу. При цьому особливо підкреслюється роль “семи свобод”:

- Свобода від дискримінації — за ознакою статі, расової, етнічної, національної належності або релігійних переконань.
- Свобода від злиденності : право на гідний рівень життя.

- Свобода розвитку і реалізації людського потенціалу.
- Свобода від страху — від погроз, особистої небезпеки, від катувань, свавільних арештів та інших актів насильства.
- Свобода від несправедливості і порушення законності.
- Свобода думки, слова, участі в процесі прийняття рішень і формування асоціацій.
- Свобода достойно працювати, не піддаватися експлуатації.

Забезпечення всіх цих загальних основних свобод можливе за умов створення відповідних державних інститутів, законів і сприятливої соціально-економічної обстановки. Отже, законодавство виступає однією з найбільш прогресивних структур у галузі прав людини — жінки і чоловіка, гарантії їх здійснення.

Темпи прогресу в галузі прав людини і розвитку людського потенціалу ООН ставить в залежність від утвердження рівності прав для всіх, тобто для обох соціальних статей, від формування міжнародної системи сприяння процесу здійснення прав людини з інститутами для визначення норм, розробки міжнародного права і моніторингу, від утвердження принципу звітності держав за свої зобов'язання в галузі прав людини і прихильності до міжнародного права.

Перехід до демократії та ринкової економіки — процес дуже тонкий. Нові формальні форми демократії, в тому числі гендерної, без правової підтримки хисткі. Відсутність твердих юридичних засад може не лише сприяти стагнації гендерної нерівності, а й навіть у багатьох випадках загострювати дискримінаційні процеси. Досить вказати на домашнє насильство щодо жінки, яке останніми роками різко зросло. Загострилось становище в галузі соціально-економічних прав, різко порушивши права жінок на рівність у сфері зайнятості, прав дітей на освіту, загального права на медико-санітарне обслуговування та ін. Щоб запобігти зворотному ходу подій, забезпечити прогрес у розвитку гендерних відносин, утвердження гендерної демократії, зробити цей процес стійким, потрібне належне зміцнення державно-правових інститутів і рішучих юридичних дій поряд з політичними, економічними та соціальними. І це потрібно на всіх рівнях — місцевому, національному, регіональному і глобальному.

Все це потребує вироблення нових законодавчих стратегій з урахуванням нової національної і планетарної гендерної та юридичної практики. Входження у ХХІ століття відкриває нові законодавчі горизонти і нові правові форми для досягнення гендерної перспективи та імплементації гендерної проблематики в усій галузі законодавства.

Отже, обрана тема міжнародної науково-практичної конференції і визначена її учасниками проблематика відображає потреби Часу і Простору незалежної України. Вона є нагальною, своєчасною і об'єктивно необхідною.

Це перша конференція в Україні, яка комплексно поставила гендерні перетворення в систему зв'язку з законодавством. У конференції взяла участь широка юридична громадськість: вчені, викладачі вузів і технікумів, практикуючі юристи, представники громадських організацій та ін.

На конференції виступили народні депутати України — М.П.Ковалко, І.І.Осташ, Н.М.Вітренко, З.В.Ромовська.

Учасників конференції вітали: С.С.Савіцький — від віцепрем'єр-міністра України М.Г.Жулинського, А. В.Толстоухов — заступник голови Київської міської державної адміністрації, Даглас Гарднер — координатор системи ООН в Україні.

Організатори конференції ставили також завдання розкрити правові аспекти гендеру з позицій порівняльного підходу та обміну національним досвідом. З цією метою були запрошені відомі вчені з гендерної та жіночої проблематики з Російської Федерації, Литви та спеціалісти з юридичної практики у сфері гендерної проблематики. Серед них у конференції взяли участь — завідувачка сектора Інституту держави і права Російської академії наук, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист Російської Федерації С.В.Поленіна, директорка Гендерної програми Американської асоціації юристів, кандидат юридичних наук, консультант Державної думи Росії — Л.М.Завадська та старший радник Офісу Омбудсмена рівних прав і можливостей Республіки Литви — Алгирдас Мяшкаускас.

У матеріалах конференції відбиті різні погляди, судження, постановка питань, пошук розв'язання проблем. Все це не применшує значення порушеної проблематики, а свідчить про не-

обхідність поглибленого її вивчення й осмислення. Враховуючи те, що матеріали конференції видаються на кілька місяців пізніше, то учасники наповнили їх й аналізом тих подій і прийнятих документів, які відбулися за останній період.

Сподіваємося, що проблеми, які розглядалися на конференції, стимулюватимуть державні структури до законотворчої діяльності у сфері гендеру, до вироблення юридичних механізмів за-безпечення рівності чоловіків та жінок та регулювання гендер-них відносин.

Проведена конференція є частиною проекту “Гендерна експер-тиза українського законодавства”, який ініційований Всеукраїн-ською громадською організацією “Ліга жінок-виборців України” 50/50” та здійснюється за підтримки проекту ПРООН “Сприяння гендерній рівності” та Міжнародного Фонду “Відродження”.

Маємо також надію на те, що матеріали конференції викли-чуть інтерес у юридичної громадськості до гендерної проблематики і слугуватимуть своєрідним імпульсом до її розширення та поглиблення, сприятимуть доланню тієї інерції у юристів, яка ще не подолана, нададуть новий заряд енергії і розширять інтелек-туальні пошуки в одному з найактуальніших питань сучасності — гендерній рівності.

Л.Кобелянська, кандидат філософських наук,
доцент, директор Гендерного бюро ПРООН,
голова “Ліги жінок—виборців України” 50/50”,
координатор проекту “Гендерна експертиза
українського законодавства”

**УЧАСНИКАМ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
“РІВНІСТЬ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК В УКРАЇНІ.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ”**

Від імені Уряду України щиро сердно вітаю всіх вас з початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції “Рівність чоловіків і жінок в Україні. Правові аспекти”, присвяченої проблемам забезпечення реалізації стратегій Пекінської декларації та Програми дій, схвалених IV Все світньою конференцією із становища жінок, заключних документів Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток та мир у ХХІ столітті”, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, інших міжнародних документів з питань забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах діяльності.

Ставши незалежною, Україна підтримує основні підходи Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи і світового співтовариства у забезпеченні рівноправної участі жінок у політичному, економічному, соціальному і культурному житті на регіональному, державному і міжнародному рівнях. Позитивними наслідками є і поява перших праць з питань гендеру, відкриття центрів гендерних досліджень та першої гендерної школи, запровадження курсів та спецкурсів у навчальних закладах, створення Гендерного бюро, розгляд Верховною Радою України проекту Закону України “Про державне забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”, здійснення гендерної експертизи чинного законодавства України.

Сьогодні одночасно з основними заходами щодо закріплення незалежності, розвитку демократії, подолання економічної кризи ми ставимо завдання розробити едину державну політику, спрямовану на комплексне розв’язання всіх проблем, пов’язаних з дискримінацією жінок, яка сприяла б активному включення жінок у всі процеси розвитку сучасного суспільства і залученню їх до розроблення і прийняття економічних, політичних, соціальних і правових рішень на всіх рівнях влади.

Впевнений, що ця конференція спровадить позитивний вплив на формування прогресивного світогляду стосовно місця жінки у суспільстві, приверне увагу до найважливіших і найболячіших проблем статусу жінок у суспільстві, які є загальнодержавними і якими нам треба сьогодні предметно займатися.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи, невичерпної енергії у цій гуманістичній справі. Хай ваша колективна праця і натхнення допоможуть у виробленні рекомендацій, спрямованих на забезпечення паритетної демократії в Україні.

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Віце-прем'єр-міністр України

20 листопада 2000 р.
м. Київ

Даглас Гардиер, координатор системи
ООН, Постійний Представник Програми
розвитку ООН в Україні

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ — ПРИОРІТЕТНЕ ЗАВДАННЯ ООН

Забезпечення справжньої рівності між жінками і чоловіками є одним з пріоритетних завдань ООН у світі. На практиці гендерна рівність означає, що жінки та чоловіки не тільки мають рівні права, які задекларовані в конституції, а й рівні можливості для їх реалізації. ООН вважає гендерну рівність передумовою для установленого людського розвитку та гармонізації світового співтовариства у ХХІ столітті.

На зустрічах, які відбувалися у 2000році, передусім на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, на червневому та вересневому самітах керівників держав, було наголошено на тому, що світова громадськість вважає досягнення рівності між жінками та чоловіками основовою прогресу всього людства. Тому підтримка національної гендерної рівності у законодавстві та гендерного моніторингу законодавства є корпоративною метою ПРООН у всіх країнах, де вона має свої представництва чи програми.

ПРООН в Україні підтримує гендерний моніторинг національного законодавства в рамках проекту “Сприяння гендерній рівності”. Ця підтримка надається шляхом обміну інформацією, перекладу законів з гендерної рівності інших країн, консультацій з експертами проекту щодо просування гендеру, які надаються урядовцям, членам парламенту, а також — проведення семінарів та круглих столів, навчальних турів, зокрема в Швецію в травні 1999 року тощо.

Україна зробила важливий крок, розпочавши інтеграцію в європейську та світову спільноту. Це означає, що Українська держава має привести своє національне законодавство до міжнарод-

них норм і стандартів, включаючи стандарти впровадження гендерної рівності між чоловіками та жінками. Це допоможе встановити відкрите демократичне суспільство та розвинути економіку в Україні, від якої як жінки, так і чоловіки, а також їхні діти матимуть згодом користь.

Висловлюю ширі побажання успіхів конференції, результати якої, сподіваюсь, матимуть реалізацію в зміненому українському законодавстві.

Тамара Мельник, кандидат юридичних наук, доцент, експерт Програми ПРООН “Сприяння гендерній рівності”, член Ініціативної гендерної групи у Верховній Раді України

ДОПОВІДЬ: ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ВАЖЛИВІСТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕНИЯ

Конституція України визначила, що Українська держава — демократична, соціальна і правова. Це потребує нових дій, нових форм громадянської активності особистості, життєдіяльності соціальних спільнот, оновлення функціонування суспільства в цілому. В структурі цих соціумів важливим є аспект соціально-статевий, показники якого розкривають суспільний прогрес. Його врахування — об’єктивна потреба сучасного аналізу й оцінки соціального процесу. Досягнення рівності між чоловіками і жінками, гарантування всім членам суспільства як рівноправним учасником у всіх сферах життя є невід’ємною частиною утвердження справжньої демократії. Без усвідомлення і відчування соціальних особливостей статей демократія неможлива. Вона повинна враховувати вміння, навики, творчі здібності кожної із статей — чоловіків і жінок.

Демократичний розвиток посттоталітарного періоду характеризується зростанням ролі права. Для України на її переходному етапі від тоталітаризму до ліберально-демократичного суспільства відчутилою стала потреба його вдосконалення. Право виступає тим інструментом, за допомогою якого держава регулює процеси суспільного перетворення, впливає на творення нових соціальних відносин, забезпечує функціонування державного і суспільного механізму, може гарантувати населенню права, свободи і справедливість в умовах формування ринкової економіки та нових політичних структур.

Процеси національного новотворення українського суспільства, розвиток ринкових відносин і утвердження нової політичної системи співпали з світовою і національною гендерною ак-

тивністю. 80-90-ті роки — це період переосмислення суспільної ролі та значення соціальних статей, їх впливу на всі соціальні процеси, на власне самотворення Людини — чоловіка і жінки, на зміни світової та національної упорядкованості усіх сфер життя.

Концепція “поліпшення становища жінок”, що була досить поширеною в 60-80-тих роках, все більш стала розглядатися як така, що виконала свою історичну роль. Вона перестала відповідати обсягу всіх тих завдань, які постали і потребують нових форм розв’язання. У 90-ті роки на зміну їй прийшла концепція гендерного підходу до розвитку суспільства. Вона відповідає потребам тих змін, що відбуваються в реальних соціально-статевих відносинах, і тим потребам, з якими сучасне суспільство моделює і проектує своє майбутнє.

Світове співтовариство велику роль у соціально-статевих петривореннях і регулюванні соціально-статевих відносин, у наповненні гендерним конструктом всієї системи соціальних відносин надає законодавству — як міжнародному, так і національному, а також їх гармонізації.

Закон має визначальне значення в системі права. Панування закону і повага до прав людини — і чоловіка, і жінки — становлять основу співробітництва соціумів і їх організацій як в середині країні, так і на міжнародному рівні. Міжнародне і національне законодавство — регулятор дій державного і міждержавного механізму, його новотворчої діяльності в усіх сферах, у тому числі в гендерний. У цьому зв’язку велике значення в системі українського законодавства має надаватися гендерному його змісту, а також гендерному напрямку його розвитку. Без цього неможливо утвердити демократичну і соціальну державу, оскільки її правовий зміст є органічним, а гендерна проблематика є суттєвим складником законодавчого забезпечення соціального прогресу та благотворного управління. Гендерне законодавство виступає способом забезпечення стійкого гендерного розвитку.

Отже, звернення до гендерної експертизи українського законодавства — нагальна потреба часу, можливість спресування його у пришвидшенні соціальної ходи, утвердженні свободи, рівності та розвитку особистості, нормотворенні нових форм життєдіяль-

ності, упорядкованості соціальних відносин та функціонуванні організаційних структур у суспільстві.

Гендерна експертиза потребує осмисленого і чітко виражено-го понятійного апарату.

Розуміння рівності чоловіків і жінок, їх рівних прав і рівних можливостей — вихідна відрахунку гендерного підходу та гендер-ної оцінки соціальних явищ в цілому, у тому числі підходу до ана-лізу українського законодавства.

В Україні як і в інших державах, зокрема в Польщі, Швеції, Литві та ін., у політичний та правовий лексикон важко входить слово “гендер”. Термінологія сьогодні є проблемою гармонізації національного права з міжнародним. Без визначення терміна, який відображає явище, неможливо концептуально узгодити на-ціональне й міжнародне законодавство. Не уникаючи поняття “гендер”, все ж зазначимо, що найпоширеніше вживаються тер-міни, що містяться в конституційному законодавстві. При цьому варто зауважити, що поступово в Україні поняття “gender” набу-ває все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і у політичному та правовому аналізі проблем рівності соціальних статей.

У сучасних умовах при гендерній експертизі українського за-конодавства важливим є зосередження уваги на концептуально-му розумінні основних понять.

Під *рівністю чоловіків та жінок* розуміється рівність їх соціального статусу, участь у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя на основі самоусвідомлення особистісних потреб та інтересів, долання елементу ієрархічності, за якою істо-рично чоловіки розглядалися як істоти вищі, а їх діяльність та її результати більш суспільно значущими, ніж дії та їх результати, що здійснені жінками.

Рівність соціальних статей, насамперед, зумовлена: 1). Рівністю прав; 2). Рівністю можливостей.

Рівність прав — це наділення однаковими правами осіб чоло-вічої та жіночої статей у всіх сферах життя та забезпечення де-юре рівних умов їх здійснення.

Рівність можливостей — забезпечення (гарантії) рівних умов де-факто щодо рівного розподілу, використання політичних, еко-

номічних, соціальних та культурних цінностей, які виключали б дискримінацію та обмеження будь-якої статі, негативно впливали на її життєдіяльність і самовираження.

Рівність прав — це правова проблема. Вона орієнтована на законодавство. Її розв'язання пов'язане з наявністю чіткого розуміння правової політики, визначення правової стратегії. Забезпечення рівності прав людини передбачає забезпечення прав жінок і прав чоловіків через зняття всіх форм дискримінації за статтю.

Рівність можливостей — це не лише правова проблема, а й соціально-економічна, культурна. Без її розв'язання, тобто без додання економічної і соціальної залежності жінки від чоловіка, умов, які її породжують і відтворюють, розвитку культури не можливе реальне забезпечення рівності прав.

Зауважимо, що рівність статей не означає їх біологічної ідентичності або ігнорування фізичних можливостей, фізіологічних особливостей, психічних та психологічних характеристик, розгляду становища жінок і чоловіків поза місцем і часом, умовами соціального буття. Та ці відмінності не повинні негативно відбиватися на умовах життя чоловіків і жінок, спричиняти дискримінацію. Право має виступати тим чинником, що, не виключаючи особливостей, властивих кожній статі, не зводячи до уподібнення “нижчої”, тобто “жіночої” статі, до “вищої” (чоловічої), веде до рівного розподілу економічних, політичних, соціальних та інших можливостей.

Отже, правовий спосіб закріплення принципу рівності соціальних статей включає і право на відмінності. Це передбачає і певне врахування їх у законодавстві.

Головний зміст правового спрямування принципу рівності чоловіків і жінок та його конституційного закріплення полягає у сприянні творенню нових цінностей і пріоритетів у кожній із статей, нових партнерських відносин між ними, розподілу відповідальності між чоловіками і жінками, що дало б можливість створити такі суспільні структури, які забезпечували б збалансованість владних, управлінських та інших суспільних відносин між чоловіками і жінками, долали соціальну ієрархію між ними, яка ще залишається панівною особливо в публічній сфері життя. Правова

основа всезагальної участі в цих процесах чоловіків і жінок є високим гарантом задіяності всіх людських ресурсів до забезпечення сталого людського розвитку в умовах свободи.

Оволодіння жінкою і чоловіком свободою самотворення, вільним перетворенням навколошнього соціального середовища, свободою від усіх форм залежності, свободою як соціальною цінністю, як складовою гендерної ідеології, як пануючою гендерною ідеологемою забезпечує утвердження рівності жінок і чоловіків та звільнення їх від усіх форм соціально-статевої дискримінації.

Отже, рівність жінок і чоловіків розкривається через зміст¹:

1. рівність у правах;
2. рівність у свободах;
3. рівність у обов'язках;
4. рівність у відповідальності.

Права людини — чоловіка і жінки, як і рівність між ними, потребують постійного захисту, охорони і зміцнення. У цьому зв'язку право виступає найбільш дієвим і активним інструментом. Оскільки права людини і саме явище рівності статей розвиваються, змінюються, то постійного переосмислення й переоцінки потребує законодавство про них. Отже, гендерна експертиза законодавства в такому випадку є нормальне зумовлене суспільним розвитком і суспільними потребами явище.

Проведення гендерної експертизи українського законодавства потребує врахування проблем, які пов'язані з рівністю чоловіків і жінок. Україна у ХХ ст. досягла значного прогресу щодо участі жінок у громадсько-політичному та державному житті порівняно з попередніми століттями. Вона зробила немалій поступ і у правовому утвердженні рівності між соціальними статями. Це значною мірою було спричинено їх освітнім рівнем і піднесенням особистісної активності. Завдяки цьому активізувалося включення жінок у громадське і політичне життя поряд з чоловіками. Такому гендерному прогресу сприяло напрацьоване зако-

¹ Цей підхід до рівності, його структура та методологія обґрунтування науково розроблена російськими вченими, зокрема, Л.М.Завадською.

нодавство: конституційне закріплення рівності статей, виборче законодавство, правові норми щодо участі громадських об'єднань у державному житті, факт комуністичного квотування щодо кількості жінок у владних структурах, надання значної уваги специфічним проблемам жінок, ролі і значенню материнства, батьківства, дитинства та ін.

Та все ж сьогодні є підстави поставити під сумнів оптимальність досягнутого. Насамперед це пов'язано з рядом факторів, у тому числі тих, що стосуються правової сфери.

Перший. Юридичне проголошення рівності соціальних статей не означало всезагального втілення її де-факто. Нерівність чоловіків і жінок є реально існуючою проблемою. У багатьох галузях існують дискримінаційні перепони і навряд чи вони зникнуть найближчим часом.

Другий. Нерозвиненість громадянського суспільства, певна дискретність у його розвитку не давали можливості для еволюції самоорганізації жінок, створення ними власних організацій та рухів, а отже й вироблення механізмів оволодіння правовими методами впливу на громадсько-політичне життя та інші сфери. Це в свою чергу не активізувало гендерну самосвідомість чоловіків. Пануюче чоловіче патріархальне мислення значним чином стримувало гендерну активність жінок, впливаючи на неї.

Третій. У 90-ті роки, з виникненням нового соціального і державного устрою, з'явилися нові форми нерівності, що викликали нові підходи до правотворчості та правозастосування.

Четвертий. Зміна суспільного і державного ладу в 90-ті роки викликала нове ставлення держави до рівності статей. В умовах вільного ринку і громадянського суспільства стали більш обмежені захисні функції держави. Свобода вибору, розвиток і розширення основних прав людини, справедливість у користуванні ними ставлять нові правові проблеми їх забезпечення. Вони потребують новел у структурі законодавства і творенні нових принципів і нових правових норм щодо рівності статей.

Гендерне оновлення законодавства потребує визначення щодо масового безробіття, серйозних порушень рівності, знецінення людської праці, маргіналізації людей, збідніння широких прошарків населення, порушення економічної рівноваги та ін. Ці

проблеми поставили жінку і чоловіка в різне, а інколи в ще більш нерівне становище. Жінка стала більш обмеженою щодо реалізації своїх основних прав. Нова ситуація поставила й чоловіка в інше, порівняно з попереднім, становище. В таких складних політичних і соціально-економічних умовах проблема рівності чоловіків і жінок ще не стала пріоритетною в Україні, хоча Україна підписала всі міжнародні документи, де гендерна проблематика розглядається серед пріоритетних проблем сучасності.

П'ятий. В Україні залишається нерозвинутою гендерна ідеологія. Панує нечітке розуміння, а інколи й повне нерозуміння рівності статей, а отже, й рівності їх прав, свобод, обов'язків, відповідальності й можливостей. У сьогоднішньому підході ще й досі рівність соціальних статей у правах не сприймається як синонім вибору. За змістом вона часто розуміється як уподібнення жінок чоловікам. Панує ідеологічна невизначеність у розумінні рівноправності жінок і чоловіків у розподілі влади, відповідальності й доступі до ресурсів, які залишаються все ще дуже нерівними. Рівність соціальних статей не зводиться до юридичної рівності. Вона значно ширше. В таких умовах не визначені й чіткі зусилля щодо діяльності, спрямованої на утвердження рівності чоловіків і жінок, а отже, й місце правового регулювання цього.

Шостий. Проблема аналізу нерівності чоловіків і жінок, утвердження їх рівних прав і рівних можливостей, рівної відповідальності й рівного вибору потребує комплексного підходу. Імплементація гендерного підходу в усі сфери життя, утвердження в них рівних можливостей реально матиме вплив, якщо держава і право всезагально впливатимуть на життя громадян, а не лише в окремих його секторах. В іншому разі суспільство відтворятиме нерівність в регіонах, сферах, а також в різні періоди.

Сьомий. Питання рівності чоловіків і жінок, їх рівних прав, свобод, рівних можливостей і рівної відповідальності не мають пріоритетного значення в планах політичних дій політичних структур країни. У них відсутній підхід щодо врахування жіночого і чоловічого факторів, їх вільного вияву. Егалітарна політика в країні спрямована переважно на долання нерівноваги в становищі жінок щодо чоловічої частини населення. А це лише один аспект проблеми досягнення соціально-статевої рівності. У сучасних умовах необхідний більш широкий кут бачення проблеми.

ми рівності соціальних статей, коли б політика і право розглядали об'єктом утверждения такої рівності не лише жіноче населення, а й чоловіче. Відповідно до цього й робота, спрямована на досягнення рівності між жінками і чоловіками, не повинна більше розцінюватися лише як “жіноче питання”, а залучати всіх членів суспільства — жінок і чоловіків. Вона має стати турботою всього суспільства в цілому. В таких умовах розуміння рівності чоловіків наповнюється новим змістом. Поширені в минулі десятиліття ідеологеми “захисту становища жінок”, “жіночого питання” в умовах сьогодення є тормозом у соціальному розвитку всього суспільства, у розв’язанні його гендерних проблем. Такі ідеї повернені в минуле. Вони не націлюють на майбутнє. Утверджується нова роль жінки, коли вона вже не лише мати. Її обов’язки і відповідальність значно ширші, жінка робить вибір в умовах осмисленої свободи. Саме материнство в таких умовах реалізується по-новому. Жінка потребує свободи, вона виявляє інтерес до свободи самоутвердження. І не врахування цих моментів в теорії, ідеології, практиці є не що інше як дискримінаційний патріархальний підхід до становища жінки, нерозуміння змісту соціально-статевої рівності.

На цій основі потребують вироблення нові стратегії рівності соціальних статей і долання “традиційного” бачення цієї проблеми, необхідність більш суттевого вкладу з боку чоловіків у справу забезпечення рівноправності між жінками і чоловіками. Це стимулюватиме правове оновлення міжстатевої рівності, утверждження через законодавство принципу недискримінації на основі нових гендерних підходів.

Сказане вище й покладається в основу розуміння гендерної експертизи українського законодавства.

Гендерна експертиза законодавства — це міжнародно-правовий підхід до оцінки чинного законодавства з позицій свободи, справедливості, рівності та розвитку соціальних статей.

У реальній практиці гендерна експертиза українського законодавства означає:

розробку концептуальних рамок і методологій, які дали б змогу оцінити стан справ у законодавчій сфері з точки зору втілення в ній проблематики соціальної рівності статей та інтегрування її в усі галузі та сфери права;

передбачення комплексного перегляду наявності в системі законодавства закріплення рівності чоловіків і жінок та можливостей досягнення такої рівності, а також характеру і обсягу їх закріплення в нормативно-правових актах, виявлення механізмів їх застосування

рекомендацій щодо творення нових норм гендерного права відповідно до нових умов сучасного перехідного періоду і властивих для нього перетворень;

порівняльний аналіз українського законодавства з міжнародним досвідом гендерної правотворчості та механізму правозастосування із урахуванням національних особливостей; вивчення процесу гармонізації національного законодавства з міжнародним щодо гендерної його проблематики.

Гендерна експертиза законодавства є стратегічною концептуальною лінією гендерних перетворень у правовій діяльності. В Україні вона є **першим кроком**, який згодом набуде процесу розвитку. Сьогодні країна робить перші, хоча вже й не малі, правові напрацювання в сфері гендеру. Згодом гендерна проблематика щодо права набуватиме розширення за рахунок прийняття до уваги багатьох нових гендерних факторів і моментів, розширення гендерних і правових знань.

Проведення гендерної експертизи законодавства передбачає врахування ситуації, що характеризує світовий простір. У світовому співтоваристві відзначається пріоритетність гендерної проблематики, частиною якої є правові складові гендеру, спостерігається тенденція поглиблення змісту й розширення обсягу законодавчого регулювання системою рівних прав і можливостей, обмін досвідом гендерною інформацією, що стосується правової сфери.

Егалітарна політика щодо рівності чоловіків і жінок покликає на змінити життя суспільства в напрямку його прогресу. В ній мають стати змістовою частиною та інтегруватись в неї специфіка, інтереси і цінності обох статей. Вона має звільнитися від сексизму і знайти правове розв'язання неврегульованих гендерних проблем у всіх сферах. Роль держави і права в галузі забезпечення рівності статей залишається фундаментальною.

Україна є впливовою складовою в планетарних перетвореннях, в європейських структурах, в східноєвропейському регіоні. Це має враховуватися при визначенні функцій гендерної експертизи українського законодавства.

Гендерна експертиза виконує ряд таких функцій, як:

пізнавальна — визначення стану та рівня охоплення законодавчого поля регулювання гендерних відносин;

наукова — наукове обґрунтування необхідності стану, можливостей, напрямів гендерного змісту в системі законодавства України, гендерного конструкту в різних галузях права;

політична — окреслення місця гендерної проблематики в правовій політиці України, а також роль права в структурі гендерної політики, показ місця законодавства у виробленні та здійсненні гендерних пріоритетів, виділення апробованого практикою правового елементу специфічної політичної програми рівних прав і можливостей;

практична — розгляд реалізації гендерних стратегій у сфері законодавчої діяльності, показ наслідків діяльності, її результативності щодо рівних прав і можливостей;

мобілізаційна — активізація гендерної діяльності у сфері права, втілення її у виробленні законодавства;

інформаційна — визначення стану законодавчого забезпечення гендерного розвитку суспільства і доведення знань про це до широких кіл чоловічого і жіночого населення.

Гендерна експертиза у своєму функціональному змісті своїм складником і особливістю має врахування специфічних національних особливостей гендерного розвитку України, відмінностей історичного процесу рівності соціальних статей і сучасних її перетворень, відображення реальних соціальних умов в системі творення і застосування гендерного законодавства.

Утвердження паритетної демократії, розв'язання проблем гендерної рівності в Україні відбувається темпами, властивими перебудові у всіх сферах буття, а саме — вкрай уповільненими.

Характерним для державних структур є панування в більшості з них “традиційного” бачення проблеми рівності чоловіків і жінок. Вони більше пристосовуються до перешкод, ніж долають їх. Од-

нак помітний і певний прогресивний елемент. Він полягає у намаганні імплементувати вже вироблені світовими структурами міжнародно-правові норми в національне законодавство. Цим зовні створюється начебто атмосфера забезпечення рівності чоловіків і жінок де-юре. Та при цьому відсутнє (а якщо присутнє, то вкрай уповільнене) прагнення до активного творення нового гендерного законодавства.

Підхід до законотворчості в країні з точки зору оцінки його як процесу радше звернений концептуально до концепції поліпшення становища жінок, яка знайшла поширення у світі в 60-80-х роках (історично це було виправдано), аніж до сучасного гендерного світобачення. Про це свідчить і сам факт представлення в порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України у жовтні 1999 р. Концепції поліпшення становища жінок (концепція була відклікана Кабінетом Міністрів України), а також народним депутатом України В.В.Костицьким проекту Закону України “Про національні стратегії поліпшення становища жінок”.

Парламент України отримав для розгляду названі документи в кінці 90-тих років, тобто тоді, як вже в кінці 80-тих років світове розуміння міжстатевих відносин почало сповнюватися новим гендерним змістом, а в 90-х роках у цивілізованих країнах стає все більш панівним гендерний підхід до аналізу й оцінки соціальних відносин. Звертаю увагу, що в українському парламенті подані документи закладали б знову “охоронну” концепцію ставлення до жінки як до соціального інваліда. І це тоді, коли в 90-х роках Швеція, Голландія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Польща, Литва, Японія, Франція та інші країни вже прийняли Закони про рівність чоловіків і жінок в суспільстві. І прийняли вони ці закони не лише тому, що мають розвинену економіку (як це прагне дехто стверджувати), а тому, що мають високу культуру розуміння й бачення сучасних світових гендерних перетворень, процесу глобалізації соціального життя, вміння оцінити роль особистості в ХХІ столітті і значення людського потенціалу. Підхід до гендерної проблематики в Україні прозоро висвічує розуміння ролі прав Людини — чоловіка і жінки та їх значення у формуванні та

здійсненні осмисленої і науково обґрунтованої політики стійкого людського розвитку.

Саме пануванням в Україні традиційного підходу до оцінки соціально-статевих відносин можна пояснити несприйняття і не прийняття більшою кількістю народних депутатів Верховної Ради України представленого в порядку законодавчої ініціативи в жовтні 1999 року народним депутатом Ковалко М.П. проекту Закону України “Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок”.

Оскільки видання матеріалів конференції відбувається після обговорення в парламенті представленого законопроекту, то не можна не доповнити дану доповідь матеріалами, що свідчать про самий розгляд закону на сесії вищого органу влади, коли ставилося питання про його зняття. Вони є показовими щодо не сприйняття гендерної культури, низький рівень якої, на жаль, є пануючим в країні.

Власне важко назвати обговоренням законодавцями того, про що йшлося в проекті Закону, оскільки не говорилося про з'ясування явища гендеру в Україні (він взагалі відкидався), необхідність правової регламентації гендерного компоненту соціально-статевих відносин, гармонізації національного законодавства з тими міжнародно-правовими документами, які Україна підписала в міжнародних структурах. Оскільки виступи депутатів не піддаються позитивному критичному аналізу щодо змісту проблеми, то приходиться вдаватися до рясногого цитування, до констатування факту виступу.

Отже, доповідач на засіданні Верховної Ради України 17 січня 2001 року за дорученням Комітету з прав людини та національних меншин висловив думку щодо запропонованого народним депутатом Ковалко М.П. Закону, яка зводиться до того, що в Україні права чоловіків і жінок “повною мірою відображені у чинних нормативно-правових актах...”, що “справа не в недостатній правовій базі, а можливості жінок у нинішній скрутній соціально-економічній ситуації реалізувати свої існуючі права (авт.: та чому ж така скрутність не стосується чоловіків, якщо в країні рівні статі?), адже ні для кого не секрет, що згортання сфери побутових

послуг (авт.: звертаю увагу, де саме Комітет і доповідач вбачають місце жінки, виводячи чоловіка з цих самих побутових послуг на інший рівень самовираження), дитячих дошкільних закладів, (авт.: а хіба захист батьківства, про що йдеться в ст.51 Конституції України, не стосується цих самих дитячих закладів?) або недоступності через низький рівень лісиття переважної більшості наших громадян головним чином лягають тягарем на плечі жінок” (автор: доповідач навіть не помітив, як сам визнав і ствердив нерівність у становищі жінки і чоловіка, підkreślуючи “тягар на плечах жінок”).

Але ще далі пішли у підходах до гендерної рівності жінки-депутатки. Одна з них поставила під сумнів необхідність свідомого розуміння гендерної політики і законодавчого її закріплення, вважаючи, що тут мова йде не що інше, як тільки про “чи є економічна зацікавленість, чи є замовленість”. Вона також вважає, що гендерна політика — це не є справа чоловіків й виявила здивування, чому законопроект представив саме мужчина. На її погляд проблемами гендеру мають займатися жінки. Постає питання, що ж це за гендерна політика, якщо вона одностатева? Це вже “жіноча політика” рівності. Депутатка власне висловила позицію 20-50-річної давності розуміння проблеми, тобто позицію “захисту жіночок”.

Але ще далі пішла друга депутатка. Її виступ вартий цитування, бо такий текст важко переказати. Отже, цитую саме ключові моменти її виступу: “...гендер — це привілеїя тільки одного проценту елітарних жінок України. А у нашому суспільстві мова повинна йти про становище жінки у суспільстві...”

“...і якщо ми народні депутати, то ми хіба можемо допустити до того, щоб займатися гендером у той час, коли у нас у цьому році 31тисяча дітей не пішли до школи, 150 тисяч дітей-інваліди...”

“...ми сьогодні опинилися на мезісі, за якою стоять тотальна руйнація і виродження нації. То хіба ми можемо сьогодні говорити про гендер?”

“І сьогодні мова йде не просто про гендер, а про національну безпеку дерігави. Бо ми знаємо, що такі закони, як гендерні, як оці зміни до мови, вони вкидаються в наше суспільство, щоб знищити українську націю... I ми повинні знати, що мета таких законів —

знищити нашу культурну спадщину, перекреслити нашу історію, яка налічує, не одну тисячу літ. Замовники цих гендерних, цих гендерів мають на меті знищити ідеологію нашої нації. З нас хочуть зробити тих іноземок, які біксать до суду із заявами про сексуальні домагання тільки за те, що чоловік подав їй пальто, чи просто подивився на неї... В наше суспільство вносять розкол, жінок натравляють на чоловіків, і навпаки..."

"...щодо гендеру нас чекає ще довга дорога. І коли ми досягнемо рівня, що елітарні жінки будуть становити 99 процентів, тоді ми будемо розглядати питання: чи гратися в гендер, чи не гратися".

А ось ключовий момент з виступу третьої депутатки: *"...наші жінки сьогодні не дотягують далеко до рівня тих цивілізованих країн, які сьогодні пішли, сказімо, тим шляхом, як Скандинавські держави".*

Надзвичайно патріархатно прозвучало також запитання до доповідача з вуст народного депутата України, професора. Звертаю увагу саме — професора!: *"Чи не вважаєте ви, що постановка про рівність чоловіка і жінки є некоректною* (авт.: цікаво, чи збирається народний депутат, керуватися ст.ст.24,51 та ін. Конституції України та міжнародним законодавством з питань рівності статей?). *Бог створив чоловіка, а потім зрозумів, що здатний на більше, і створив жінку. Жінка розуміша за чоловіка, але вона повинна використати свій розум для того, щоб чоловік цього не помітив"* (авт.: Який же це розум у наших чоловіків, які не здатні помітити інтелект жінки?).

Ось де професорський рівень розв'язання парламентських проблем! Ось де концептуальне розуміння гендерних проблем, які в документах світового співтовариства значаться як пріоритетні. Адже Україна підписала міжнародні документи, в яких гендерна проблема розглядається як пріоритетна і цим зобов'язалася їх виконувати. І після цього можна вести розмову про європейське місце України (не за географією, а за стратегічно-політичним баченням проблематики)?

Та серед виступаючих був і народний депутат, який органічно відчув зміст проекту Закону. Він побачив у гендерній рівності чомусь небезпеку чоловікам, але не сформулював це. Він висловився так: *"...ми дійшли до того часу, коли мусимо проглядати в*

цій залі, що робить той чи інший законопроект, про що тут казалося... Я дуже хотів би, щоб депутати не купилися на хорошу назву — гендерна рівність і так далі... І тому я дуже вагався цього слова. Йдеться, панове, про елементарну так звану паритетну демократію, про так зване квотування в представницьких органах влади, про створення наступного парламенту..." А чому й ні? Хотілося б запитати цього народного депутата: чому так небезпечно особисто для нього та й для інших депутатів гендерне квотування, якщо вони справді гідні депутатського крісла?

Це майже стенографічне відображення ситуації обговорення проекту Закону, в якому йдеться про гендерну рівність, про державне її забезпечення. Обговорення гендерної рівності у Верховній Раді сумно виглядає тоді, коли світ вже два десятиліття розглядає гендерну проблематику як пріоритетну, а міжнародні конференції та Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН розглядають досягнення гендерної рівноваги як умову гармонізації суспільних відносин і людського розвитку.

Та все ж дозволимо собі ствердити, що у розумінні гендерних проблем в суспільстві зроблені значні і переконливі кроки, що свідчать про певні зрушения. Прикладом цього може бути створення Всеукраїнської організації жінок-депутаток місцевих рад, яка діє на основі гендерних принципів і ставить гендерні цілі. Варто нагадати й про Перші парламентські слухання щодо реалізації положень Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок", де широко говорилося про гендерні проблеми. Не можна не бачити державний поступ у самому факті створення Гендерної Ради Державним комітетом у справах сім'ї та молоді, нині ліквідованим. Значну роботу з питань гендеру провела Ініціативна гендерна група, створена у вересні 1999 року у парламенті народним депутатом України Ковалко М.П.

Найбільш радикальний крок в державному визнанні гендерної політики міститься у дорученні Першого віце-прем'єр-міністра України Ю.Єханурова, прийнятого у вересні 2000 року, де йдеться про широкий підхід до розв'язання гендерних питань, поставлено питання про творення державного управлінського механізму з гендерної проблематики. Україна підписала всі міжнародні документи, де розглядаються гендерні проблеми, і цим зобов'я-

залися імплементувати ці складові міжнародного законодавства в національне.

Народні депутатки України, які виступали в парламенті, відносять себе до того одного процента елітарних жінок, про які говорилося у виступі однієї з них, а жінки, які становлять 56% серед всіх працюючих з вищою і середньою освітою, виявляється на їх погляд ще мають “дорости” до “того рівня”, про який свідчать наведені цитати.

Що ж, історія України та історія нашого парламенту рясніла багатьма потрясіннями. Активною частиною чоловіків і жінок робиться все для того, щоб Україна стала країною сучасної гендерної культури.

Не могли не знати народні депутати й такого прогресивного факту, як наприклад створення львівської Міжпартійної жіночої спілки, установча конференція якої відбулася 17 листопада 2000 року. Спілка прийняла Декларацію і Звернення до політичних партій і народних депутатів України. У цьому Зверненні учасники Конференції Міжпартійної жіночої спілки звернулися з пропозиціями, які вважаємо також варто процитувати:

“... учасники Конференції Міжпартійної жіночої спілки звертаються з пропозиціями:

у Законах України “Про вибори народних депутатів України” та “Про вибори до регіональних і місцевих органів влади” передбачити, що у виборчих списках партій, в тому числі серед перших двадцяти кандидатів, представники однієї статі не можуть становити більше, ніж дві третини; передбачити у складі керівних органів політичних партій певну кількість місць для жінок; докласти зусиль до консолідації політичних та дерзивних сил правоцентристського спрямування, залучати до узгодженого процесу жінок — членів партій та жіночих громадських організацій.

Такі пропозиції є цілком доступними для реалізації. Прийняття виваженої форми регламентації жінок у виборчих списках буде позитивно сприйняте українським суспільством як вияв мудрості народних депутатів України і політичних партій”.

Вияв сприйняття й мудрості щодо гендерної проблематики жінок Львівщини і гендерна світоглядна обмеженість окремих жінок у Верховній Раді України, як свідчать дослівно наведені вище тексти, відображає українську суперечливу реальність. Тут є проблема, яка потребує осмислення науковцями, політичними партіями і особливо виборцями. Вона свідчить про необхідність формування гендерної культури, наповнення гендерним компонентом українського законодавства, суперечливість гендерного процесу та його складності, про хід імплементації міжнародноправових норм з проблем гендеру в національне законодавство.

Українські державні владні структури ще й досі слабко адаптувалися до європейських гендерних поглядів. Це не могло не вплинути й на концептуальне розуміння місця гендерних підходів, гендерного конструкту в правовій реформі, що здійснюється в країні. До останнього часу вчені-юристи тут ще не виявили високої гендерної активності.

Слід підкреслити, що перетворення в українському суспільстві щодо гендеру набували розвитку найчастіше й найпоширеніше поза державним впливом. Темпи утвердження рівності чоловіків і жінок проходили значно швидше, ніж гендерні державні перетворення та набуття гендерного змісту в юридичній системі. Так, в Україні з 1997 р. діє надзвичайно гендерно впливова програма ПРООН “Сприяння гендерній рівності”. Саме нею широко здійснюються освітні гендерні програми, видається гендерна література, вперше проводиться силами вчених юридичної науки гендерна експертиза українського законодавства, формується гендерно свідомий актив з жінок і чоловіків та ін. В Україні створено й діють 9 наукових і науково-консультативних гендерних центрів, проводяться наукові та науково-практичні конференції і семінари, видаються монографії та навчальні посібники з питань гендеру, випускається журнал “Гендерні дослідження” (Харків), впроваджуються курси з гендерної освіти у вузах та школах, створені й діють Літня та Зимові дорослі та дитячі гендерні школи, школи лідерства та інш. Всі ці суспільні перетворення є умовою творення й оновлення широкого спектру соціальних норм — моральних, політичних, корпоративних, традицій, звичаїв та ін. і наповнення їх гендерним компонентом. Юридич-

на громадськість України в цьому процесі щодо творення гендерного законодавства та творення нових правових знань з питань гендеру представлена квіло.

Немає сумніву, що рішучі гендерні перетворення дадуть позитивні наслідки в утвердженні принципу недискримінації, у втіленні в реальні державні механізми конституційних принципів рівності соціальних статей, у розвитку паритетної демократії в суспільстві. Та для цього потрібні ще практичні дії. Всьому цьому, сподіваємося сприятиме гендерна експертиза українського законодавства.

Проведення її пов'язане з багатьма труднощами. Серед них можна виділити такі:

Україна ще не виявила політичної волі до глобального осмислення гендерної проблематики і національного загальноодержавного ставлення до формування і регулювання гендерних відносин у країні;

Українська держава практично не зробила рівність чоловіків і жінок одним із своїх державних пріоритетів, хоча закріпила це право як основне в Конституції України та підписала міжнародні документи ООН та європейських структур, де гендерна проблематика визначена як пріоритетна;

В Україні відсутні чітко вироблені і сформульовані багатоцільові політичні стратегії, спрямовані на досягнення рівноправності жінок і чоловіків, їх рівних прав, обов'язків, відповідальності і можливостей, немає чітко сформульованого в них правового аспекта, що є одним із критеріїв демократії;

У разі відсутності гендерних стратегій, логічно, що відсутня й чітко вироблена до них політика, яка включала б розроблені функціональні та структурні наслідки виконання гендерних стратегій, зокрема, реорганізацію, розвиток, поліпшення, оцінку політики, особливі механізми, специфічні комплекси заходів, критерії прогресу, вироблення модулів гендерного конструкту в різних галузях соціального та економічного життя. Відсутність такої розробленої політики не дає можливості в повному обсязі визначити місце і роль законодавчого елементу, коли такий з'являється, а також визначити його значення для оптимального забезпечення

збалансованості політичного, державного і громадського життя з точки зору статі;

Проблема утверждения рівності статей у багатьох політичних і правових актах розглядається, здебільшого через специфічні потреби жінок і адресована їм. Ще рідко враховується чоловічий фактор, нові форми його гендерного вираження і прояву. Такий підхід панівним є і в правовому аспекті проблеми. Тому правова політика не є чітко орієнтована на забезпечення та встановлення рівності чоловічої і жіночої статей, їх рівних прав, свобод, обов'язків, відповідальності та створення рівних можливостей. Вона не містить чітко виражених нових гендерних підходів і нових гендерних стратегій у законодавстві щодо впровадження в ньому основного конституційного права, вираженого в ст.24 Конституції України;

Правова реальність, її гендерний аспект відповідає умовам, коли в країні суспільне усвідомлення рівності чоловіків і жінок, партнерських відносин між ними, гендерного поділу ролей відбуваються переважно стихійно, коли лише формуються і до того ж надто повільно нові підходи до творення правових основ гендеру;

Складність полягає також у формуванні кadrів групи наукових спеціалістів, які провадили б гендерну експертизу права. Відбувається ще тільки освоєння юристами правової проблематики гендерної сфери соціального життя в загальному контексті суспільних відносин. Правовий вимір рівності між жінками і чоловіками у всіх сферах і на всіх рівнях перебуває у стадії становлення та розвитку;

Правовий вимір рівності соціальних статей, їх рівних прав і можливостей потребує комплексного узгодження з політичним, соціальним, економічним та іншими вимірами. Це відкриває можливості подальшого, більш глибокого гендерного експертизування законодавства, узгодивши з іншими ракурсами проблеми.

Наприклад, саме цей вимір було проігноровано при створенні Громадської ради експертів із внутрішньополітичних питань при Президентові України. Така рада була затверд

жена Указом Президента України 4 листопада 2000 року № 1203/2000. До її складу введено 36 осіб. Серед них немає жодної жінки. На погляд тих, хто готував цей документ і дав на підпис Президентові України, не знайшли жодної жіночої особистості з майже 54 відсотків населення жіночої статі України, здатної до, як зазначено в Указі Президента, “аналізу найбільш значущих суспільно-політичних проблем, підготовки пропозицій щодо шляхів їх розв’язання, прогнозування розвитку політичної ситуації в державі, сприяння діяльності соціологічних та соціально-політичних центрів і служб із вивчення суспільних потреб, політичних та соціально — економічних процесів, моніторингу громадської думки; участі у проведенні політичної експертизи проектів найважливіших законів та інших нормативно — правових актів”. А можливо ніхто з оточення Президента і не прагнув знайти таку особистість в особі жінки, а розглядає жіноцтво лише як об’ект впливу?

Не хочеться думати, що ми країна неінтелігентна, мужицька, з феодальним мисленням, що чоловічий шовінізм буде і надалі пануючою нормою співжиття. А варто вже звикати до культури гендерної поведінки. У нас є що наслідувати і з української історії. Хочеться звернути увагу також і на те, що Рада, яка, як говориться в Указі Президента, збирається проводити політичну експертизу законів та інших нормативно-правових актів, має у своєму складі лише два юристи. В такому разі складно уявити президенський рівень забезпечення професіоналізму експертизування законів з боку тих, хто вперше наблизиться до законотворчості;

Відсутність у країні розробленої концепції гендерної експертизи законодавства;

Відсутність практики проведення гендерної експертизи законодавства, а отже немає спеціалістів, які мали б досвід експертизування з проблем гендеру;

В Україні ще тільки розвивається соціологія права, що не давало можливості чітко визначити параметри гендерної свідомості, гендерної культури у правовій сфері і приводило до необхідності робити формалізовані висновки;

Слабка поінформованість з міжнародного досвіду проведення гендерної експертизи законодавства;

Відсутність необхідних фінансових ресурсів для одночасного охоплення гендерною експертизою всіх галузей законодавства і найважливіших правових сфер, що потребують вдосконалення законодавства, зокрема таких, як насильство, права дитини та ін.

Можна стверджувати, що це труднощі сьогодення. Більшість із них вже найближчим часом можна буде успішно уникнути або подолати. Та важливість і необхідність гендерної експертизи законодавства України диктує в ній потребу, виходячи з реальних можливостей сучасності.

Вихід із системи тоталітаризму, долання постпатріархальних особливостей входження в демократичну систему відносин в Україні, побудова відкритого ліберально-демократичного суспільства потребує нової конструкції концептуального розуміння суті і об'єктивної необхідності правового реформування. Це зумовлює зміни у ціннісних підходах до політичних орієнтирів, а отже, і до змістовності правових форм їх закріплення та реалізації. Таким визначальним підходом до визначення всіх напрямів політики і надання їй статево-демократичної змістовності, гуманістично-гендерної цінності є права Чоловіка і Жінки як Людини, їх потреби та інтереси, здібності та можливості. Державна політика у всіх сферах свого впливу має усвідомлено враховувати особливості прав статей як соціально рівних.

Важливість гендерного аналізу суспільства, його жіночої і чоловічої частини, в тому числі і з точки зору права, дає можливість визначити становище конкретної людини, яке поряд з іншим, детерміноване принадлежністю до статі. Тут ідеється про те, що гендерний підхід до права є доказом, аргументом необхідності долання існуючого “патерналістського права”, викорінення з правової ідеології гендерного традиціоналізму, вирівнювання через право нерівного входження жінки і чоловіка в ринкову економіку, утвердження демократичної репрезентативності та представницької збалансованості обох статей у формуванні та забезпечені оптимального функціонування політичної системи, всіх її владних державних і громадських структур.

Важливість гендерної експертизи законодавства полягає у його спрямуванні на розгорнуте закріплення рівності статей. Законо-

давство закріплює правовий статус чоловіка та жінки як рівних особистостей, об'єктивно формує рівні можливості самовираження людини, визначає форми юридичної відповідальності. У такому гендерному вираженні утверджується справедливий реальний відлік утверждження в країні людської соціально-статевої свободи, рівноправного вибору чоловіком і жінкою бажаних форм життедіяльності, особистісного самовираження, формується гендерна відповідальність за партнерські відносини між соціальними статями, а також за політико-правовий порядок у країні.

Гендерна експертиза законодавства є одним з елементів гуманізації суспільствотворення та державотворення, визначення критеріїв їх оптимальності, організації та демократичності функціонування. До таких критеріїв належать гендерний вимір людського розвитку, гендерні оцінки соціальних явищ та процесів. Такий вимір не може формуватися і втілюватися тільки при пануванні чоловічої статі, її світобаченні, формах поведінки й діяльності. Він потребує наповнення параметрами двох статей — чоловічої і жіночої як рівних. Наприклад, тільки враховуючи гендерний підхід до формування державного бюджету, можна розробляти і здійснювати специфічні комплекси заходів і вибір спеціальних засобів для забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок, визначити обсяги їх економічного потенціалу й активності у приватному та державному житті, місці в соціально-економічній структурі суспільства й здатності до впливу на зміни в ньому. Або можна досягти стратегічних загальнодержавних і загальносуспільних цілей тільки розробляючи спеціальні багатоцільові стратегії, що стосуються політичного і соціального життя, а також інших сфер життя, через наділення жінок і чоловіків рівними правами і обов'язками, рівною відповідальністю у роботі по досягненню загальної мети.

Важливість проведення гендерної експертизи законодавства зумовлена потребами у визначенні прогресу статей та соціально-статевих відносин. Відбувається зміна уявлень про статус в суспільстві кожної із статей, а також зміна їх становища як такого. Так, “охоронна” концепція щодо жінок, сформована в 60-80-ті роки ХХ ст., об'єктивно стає все більш архаїчною, несе в собі традиціоналістське бачення жінки, однобічний його вимір через

аналіз життя однієї жіночої статі. Наукове бачення сучасного становища жінки в соціально-статевій структурі суспільства потребує нових підходів осмислення й нових форм його викладу, узагальнення й аналізу.

Суспільство за “охоронною концепцією поліпшення становища жінок” не може бути оптимально розглянуте як соціум, оскільки його бачення, і його оцінка сконцентровані на узагальненому аналізі становища однієї жіночої статі. Чоловічий підхід, чоловіче бачення світового розвитку і національного соціуму потребує реформування, перетворення не просто як ігнорування “чоловічого ества”, а тому, що чоловічий погляд представлений в країні як загальносуспільний, загальносоціальний. Він не враховує всіх особливостей становища жіночої статі. Остання має включитися в соціальне життя через власне волевиявлення. Цілісно суспільство може визначатися і соціально-статевий прогрес в ньому забезпечуватися саме через розгляд місця, ролі, вкладу, активності двох, тобто чоловікої та жіночої, статей. А це є не що інше як комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків та жінок, який на сьогодні може забезпечити реальний прогрес. До цього підійшла еволюція суспільного погляду на громадянське суспільство, на вимір його як цілого, на визначення в ньому права. Це прекрасно викладено у “Заключній доповіді Групи спеціалістів з питань комплексного підходу до проблеми рівності жінок і чоловіків (EG-S-MS), створеної у 1995 р. за ініціативою Ради Європи. Доповідь під назвою “Комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків. Концептуальні рамки, методологія та ознайомлення з “позитивним досвідом” (Страсбург, травень 1998 р.), що визначають проблему рівності статей як стратегічну концептуальну лінію людського розвитку, є теоретичним матеріалом для осмислення сучасних світових гендерних процесів, методичним підґрунтам здійснення гендерної експертизи законодавства.

Жіночі дослідження, жіночі підходи мають право на існування, але лише як складова частина комплексного гендерного підходу до суспільного розвитку. Регулювання в суспільстві за допомогою права передусім відбувається на рівні загальносуспільному, загальнодержавному. Гендерний конструкт у такому

правовому регулюванні стосується обох статей. А отже, жіночі інтереси і потреби мають розглядатися не з позиції вузькосоціумного їх розуміння, а на рівні загальносуспільного, загальнодержавного значення, як це представлені в суспільстві та державі чоловічі інтереси і потреби.

“Захисна” функція права, яка у традиційному розумінні стосувалася часто саме жінок (а це є більша частина — 54 відсотка населення), у всіх випадках і за всіма параметрами, крім дітородної функції жінки, може однаковою мірою стосуватися і чоловіків. А тому вона набуває нового тлумачення з точки зору гендерного підходу і набувають нового правового розуміння такі поняття як “захист”, “пільги”, “підтримка”, “сприяння”, “поліпшення” і та ін.

На зорі нового тисячоліття переважає ідея рівності соціальних статей, яка може бути досягнута завдяки політичній волі з боку держави, спрямованій за допомогою права на подолання дискримінаційних проявів щодо будь-якої із статей. Саме таке законодавство, засноване на гендерних принципах, сьогодні покликане встановити рівний підхід до чоловіків і жінок. Проведення гендерної експертизи українського законодавства ґрунтуються на певних методологічних і методичних основах.

У загальносоціальному механізмі забезпечення рівноправності між чоловіками і жінками найважливіше місце належить **юридичним зasadам**. Їх ефективність залежить від ряду чинників:

юридичні засоби мають утворювати певну систему;

юридична система забезпечує суспільно корисний результат тоді, коли вона внутрішньо структурно узгоджена з іншими системами — політичною, соціальною, економічною та іншими;

відсутність необхідних елементів у структурі юридичної системи призводить до її корозії;

відсутність розробленої методологічної та наданої матеріальної забезпеченості правової системи призводить до її нежиттездатності, а надії суспільства стають марними.

Отже, досягнення реальної рівноправності та її юридичне забезпечення можливе за умови, коли всі галузі права узгоджені як система норм, що мають цілеспрямований вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері гендерної рівності (нерівності),

і забезпечують очікуваний суспільно-корисний результат. А тому гендерна експертиза законодавства спрямована на аналіз усіх галузей права.

Загальний методологічний підхід потребує застосування філософського методу пізнання, а саме від загального до конкретного. При цьому важливо визначити узагальнюючий критерій, який би забезпечив універсальне проникнення в юридичну матерію та адекватне відтворення нею суспільних реалій у сфері гендерної рівності. Таким критерієм визначаються насамперед права людини.

Визначення прав людини, встановлення їх змісту та забезпечення гарантій — найважливіше надбання ХХ століття. Століттям всесвітнього поширення свобод має стати ХХІ століття. Такий погляд у ХХІ століття визначається у “Доповіді про розвиток людини за 2000 рік”, підготовленій великою групою відомих фахівців в галузі прав людини та розвитку людського потенціалу на замовлення Програми розвитку ООН. Всі люди — і чоловіки, і жінки — *в рівній мірі* мають право на свободи від дискримінації, від зліденності, від загрози фізичної небезпеки, від несправедливості та порушення законності, свободи розвитку та реалізації свого людського потенціалу, на продуктивну працю, свободи думки, слова, участі в процесі прийняття рішень і формування асоціацій. Рівність прав чоловіків і жінок на свободи, їх виявлення у ХХІ ст. не тільки й надалі спричинятиме, а й активізуватиме гендерний стиль мислення. Загальний підхід до захисту прав людини, комплексний їх розгляд дає можливості побудови юридичного механізму та його удосконалення через механізм прав людини. Такий підхід для юридичного забезпечення гендерної рівності дає змогу :

визначити каталог прав людини у різних сферах життя і, відповідно, серед них визначити такі права чоловіка та жінки, які необхідні для забезпечення гендерної рівності;

застосувавши предметний критерій, визначити сфери суспільних відносин, де має бути забезпечена гендерна рівність;

встановити зобов’язуючого суб’єкта (суб’єктів) у справі гендерної рівності;

сформулювати систему правових засобів щодо забезпечення гендерної рівності — правові інституції для кожної сфери суспільних відносин — предмета правового регулювання; визначити зміст гендерного принципу у правотворенні та на стадії правозастосування; на основі проведеної експертизи та наукового аналізу її результатів, сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства та практики забезпечення гендерного паритету.

У ХХІ століття світове співтовариство увійшло пропонуючи визначальне значення духовності для його саморозвитку. Та все ж аналіз документів усіх структур ООН, як і діяльності регіонів та національних суспільств, засвідчують, наскільки важливою залишається роль політики, а в аспекті предмета розгляду — гендерної політики. Саме вона визначає гендерну перспективу, її компонентну роль у праві.

Політичний аспект у здійсненні гендерних перетворень, у тому числі й їх місця в юридичній сфері, набуває свого першорядного значення серед інших. На це справедливо наголошується у вище згадуваній Заключній доповіді про діяльність Групи спеціалістів з питання про комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків “Комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків. Концептуальні рамки, методологія та ознайомлення з “позитивним досвідом”, в якій говориться, що “політика та громадсько-політичні структури відіграють першорядну роль у моделюванні умов життя і у зв’язку з цим часто інституціоналізують зберігання в силі й відтворення статусу тієї або іншої статі, установленого в умовах даного суспільства”. Все частіше, як зазначається в названому документі, сьогодні визнається, що поняття жіночого і чоловічого роду повинно також розглядатися і в політичному, і в інституціональному планах.

Це підтверджується хоча б тим, що в усіх суспільствах світу, навіть у Швеції, Норвегії, Фінляндії, Ісландії, Голландії, Литві, Данії, Франції, Японії — країнах, які пришвидшили ходу у гендерному розвитку, існує ієрархічний момент у пануванні чоловіка стосовно жінки. А якщо так, то і все вироблене ним стає панівним зразком для наслідування або обов’язковим для виконання. До “виробленого” чоловіками в Україні належать і ті

політико-правові принципи та юридичні норми, що створюються у Верховній Раді України та інших центральних державних структурах, де чоловіча складова на сьогодні є панівною. І хоча серед українських чоловіків часто можна почути про сильний вплив української жінки і велику залежність від неї чоловіка, все ж норми для всього суспільства у парламенті створюють чоловіки, які становлять 91,6 відсотка депутатського складу. І хочуть вони того чи ні, а законодавчо відтворюють маскулинний світ, що був панівним упродовж довгої історії, створюють переважно норми, що властиві саме для чоловічого світобачення й світосприйняття. Більш того, жіночий досвід і вклад жінок-депутаток часто вимірюється за чоловічими стандартами. А якщо так, то відтворюватиметься й надалі в праві нерівність між статьями чи то свідомо, чи підсвідомо.

Будучи включеною до системи і структури влади як панівна сила чоловіча складова парламенту впливає й на те, як ця влада розподіляється, як нею користуються при доступі та використанні людських, інтелектуальних, матеріальних та духовних ресурсів, контролює всі зміни, які відбуваються, і корелює їх залежно від чоловічого світогляду, встановлює форми домінування та підкорення, владарювання та залежності, зразків і негативного, міру збалансованості статей у відсотках, обсяг прав і навіть можливостей, особливо в умовах нерозвиненого українського громадянського суспільства.

На чоловічому роді, принадлежності до нього як панівного, побудовані і політика, і право, і економіка, і культура та ін.

Однак у ХХІ столітті світ вступає з новою критичною масою соціально й політично накопиченого, яка потребує змін у підходах. Причому це стосується змін планетарного, регіонального і національного характеру, змін — внутрішніх та зовнішніх для національних суспільств. А тому вихідна методологічна позиція при підході до гендерної експертизи українського законодавства потребує врахування таких рівнів:

національний, що передбачає врахування особливостей, влас-
тивих для законодавства України.

Національні особливості мають узгоджуватися з міжнародними. Ось в який спосіб на цьому наголошує Конституція України

в ст.9: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Отже логічно, що ратифіковані міжнародні документи, де закріплені гендерні аспекти, мають набути чинності в Україні. Також потребує врахування Закон України “Про міжнародні договори України”, прийнятий 22 грудня 1993 р. У ст. 17 цього Закону говориться: “2. Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулося у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України”. І хоча це правило не знайшло конституційного відображення, воно все ж залишається в силі і діє в реальній політико-правовій практиці.

Гендерна експертиза українського законодавства на національному рівні також потребує врахування прийнятої у 1998 р. постанови Кабінету Міністрів України. Нею затверджена Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що передбачає поетапне приведення національного законодавства у відповідність до правових норм, що діють у країнах — членах ЄС.

2 листопада 2000 року Верховна Рада України прийняла у першому читанні Постанову “Про Програму гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу”. Безперечно, що така гармонізація дасть позитивні результати в сфері гендеру, оскільки гендерна проблематика, гендерна оптимізація суспільного та державного життя займає чільне місце у законодавстві Європейського Союзу.

Документи, прийняті Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України, мають також бути узгоджені з міжнародними стандартами щодо розуміння процесів адаптації та гармонізації. На наш погляд, це не є поняття тотожні. Неузгодження понятійного апарату не дає можливості забезпечити точне і оптимальне виконання нормативно-правового акту, в тому числі й його гендерного компоненту.

регіональний рівень, який передбачає знання особливостей регіону — східно-європейського, до якого належить Україна.

європейський рівень.

Оскільки Україна прийнята до Ради Європи й за умовами членства вона узгодила відповідно національні й європейські документи, ставши частиною європейської регіональної системи, то важливою є гендерна експертиза механізмів реалізації людських прав, в тому числі і гендерних.

Входження в гендерну проблематику є умовою прийняття до Європейського Союзу. Якщо Україна хоче стати його складовою, то вона має привести своє законодавство до узгодження з європейськими стандартами, де гендеру приділена велика увага.

загальносвітовий (планетарний) рівень.

Україна як засновниця ООН, підписала майже всі міжнародні конвенції, приєдналася до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права. Вивчення міжнародно-правових аспектів гендеру є предметом міжнародного рівня гендерної експертизи.

При проведенні гендерної експертизи українського законодавства в її основу повинен покладатися гендерний вимір людського розвитку. Такий вимір насамперед базується на визначальних основах гендерного індексу людського розвитку (ГІЛР): довголіття, охорона здоров'я, доступність якісної освіти, рівень матеріального добробуту.

Ці методологічні підходи лежать в основі проведення гендерної експертизи українського законодавства.

Процес здійснення гендерної експертизи потребує оволодіння методами та науковим інструментарієм, що використовуються при цьому.

Під методикою і науковим інструментарієм, використаними для гендерної експертизи законодавства, розуміється сукупність методів, які дають змогу переглянути чинне законодавство з питань впровадження в ньому гендерного змісту, охоплення гендерним регулюванням системи соціальних відносин, вироблення оцінок соціально-статевих процесів, привнесення нового в реорганізацію процесу прийняття рішень з гендерної проблематики.

До методик та інструментів можна віднести такі:

Вивчення наукової літератури та інших друкованих матеріалів з гендерної проблематики. У вивчені правових аспектів гендеру в Україні робляться перші кроки. Необхідним є ознайомлення з

найсучаснішою гендерною літературою, і зокрема її правовим спрямуванням. Складність тут полягає у тому, що вітчизняна література з питань гендеру обмежена. Вона ще тільки напрацьовується.

Вивчення джерел. До них належать Кодекси й інші нормативно-правові акти України та міжнародне законодавство з гендерних проблем або таке, що торкається їх опосередковано.

Чинне законодавство України в переходний період має особливості: 1). діє частина законодавства, успадкована від Радянської України; 2). діє вже напрацьоване і прийняте законодавство в умовах самостійної незалежної України; 3). значна частина законодавства переведується у стані підготовки і обговорення в комітетах Верховної Ради України.

Опрацювання з позицій гендеру потребує весь масив законодавства. Крім того, важливим є участь у розробленні та обговоренні окремих проектів законів і кодексів, що подані до Верховної Ради в порядку законодавчої ініціативи і певним чином забезпечують їх гендерний характер. Сьогодні серед таких актів: проекти Сімейного Кодексу України, Закону “Про державне захист рівних прав та можливостей чоловіків і жінок” та ін.

Конференції, семінари. До числа засобів, що використовуються при експертізі законодавства, є проведення та участь в науково-практичних конференціях з гендерних і правових проблем, семінарах юристів, прес-конференціях. На них висвітлюються питання гендерної експертизи законодавства, погляди на гендерне законодавство, відбувається обмін інформацією, координація дій, розширюється співробітництво.

Прес-конференції дають можливість довести гендерну і правову думку до широкої громадськості.

Конференції та семінари дають змогу виявити професіоналів і заохочити їх до гендерної експертизи українського законодавства і рецензування підготовлених матеріалів.

Роль політиків та державних діячів. Спілкування з ними при проведенні гендерної експертизи законодавства має першорядне значення. Їх політична воля, активне сприйняття гендерної проблематики, позитивне (або негативне) ставлення до законодавчого її закріплення — є важливою передумовою правового ут-

вердження (не утверждения) равенства человеков и женщин. До самой экспертизы важно залучать народных депутатов Украины. Вони спільно з экспертами брали участь у доопрацюванні проекту Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”, проголошують політичну необхідність розширення законодавчого поля рівності статей, передають корисну інформацію з гендерних аспектів законодавства в широких колах Верховної Ради України.

Роль науково-дослідних працівників. До гендерної експертизи українського законодавства важно залучать науковых працівників наукових установ. Наукова оцінка в процесі гендерної експертизи законодавства є основою для оцінки і політичного аналізу нормативного матеріалу, для творення нових правових актів і норм, а також доказів щодо необхідності їх прийняття.

Роль державних інститутів. Під час проведення гендерної експертизи законодавства активізується зв’язок експертів з державними органами та їх працівниками. Такий взаємовплив збагачує обидві сторони. Гендерна активність сторін дає поштовх у розширенні активності щодо прийняття нових рішень.

Як практичний результат гендерної активності державних службовців і експертної діяльності є прийняття доручення Першого віце-прем’єр-міністра Кабінету Міністрів України Ю.Єханурова, в якому ініціюється прийняття гендерного законодавства в Україні і створення державного механізму управління гендерними процесами.

Статистичні дані. Статистичні дані про гендерні перетворення висвітлюють об’єктивне становище чоловічої і жіночої частин населення. Вони пояснюють зумовленість прийняття гендерних правових актів.

Завдяки статистичним даним, що є основою будь-якого аналізу соціально-статевих відносин, через прийняття законодавства в певні історичні часи розкривається динаміка і еволюція гендерних змін у праві. Гендерна статистика дає можливість правильноше оцінювати розроблення проектів законодавчих актів в гендерній сфері.

Спостереження. Експертізі властиве постійне відстеження та вивчення гендерних проблем, врахування їх у праві. Це набуває

форм періодичних зустрічей, засідань, розгляду доповідей, спеціальних досліджень, розробки програм для вищих навчальних закладів, введення курсів гендерного права в юридичних навчальних закладах.

Оцінювальні спостереження активізують гендерну політику в правовій сфері.

Консультативні технології. Консультативні технології передбачають спілкування зі спеціалістами вищого гатунку, вивчення проблем рівних прав і можливостей та закріплення нових ідей та підходів у законодавстві.

Такі консультативні зустрічі відбулися з спеціалістами з правових питань гендеру з юридичного комітету Європейського Союзу, Російської Федерації, Республіки Литви, Швеції. У результаті консультацій був отриманий і вивчений досвід напрацювання гендерного законодавства, створення державних структур з гендерних питань, застосування гендерного права, лобіювання гендерних питань у парламентах.

Для встановлення інформаційних контактів були б корисні інформаційні та консультативні каталоги, бази даних міжнародного і регіонального рівнів.

Роль громадських жіночих та інших організацій. Залучення думки широкої громадськості до оцінки результатів гендерної експертизи законодавства визначається потребою у ній. Крім того, важливою є також перевірка необхідності у новотворенні юридичних норм з питань гендеру, у визначенні обсягу гендерного компоненту в тій чи іншій галузі законодавства або окремого закону.

Правотворчість з аспектом гендеру впливає на всю систему соціальних норм, у тому числі на систему статутних норм, що регулюють діяльність громадських організацій.

Участь громадськості в обговоренні напрацювань гендерного експертизування активізує гендерну демократію, виявляє потребу у прийнятті нових актів із гендерним наповненням, у вдосконаленні гендерних аспектів чинного законодавства.

Засоби масової інформації. ЗМІ — є формою поширення і обговорення як процесу проведення гендерної експертизи українського законодавства, так і її результатів. Вони є способом формування

вання гендерного компонента правової культури і відповідно до неї — гендерної демократії.

Гендерна експертиза українського законодавства можлива при залученні до неї осіб-професіоналів, а також потенційних дійових осіб, зацікавлених у вивчені та застосування її результатів.

До таких осіб, які в тій чи іншій формі беруть участь у розробці концепції гендерної експертизи українського законодавства та зацікавлені у приміненні її результатів, відносяться:

1. Особи, задіяні до розробки концепції гендерної експертизи українського законодавства. Серед них спеціалісти юридичної науки, викладачі вищих навчальних юридичних закладів. Частина з них може бути обрана народними депутатами України. Це чоловіки і жінки. Їх робота проходить на паритетних засадах.

2. Потенційні дійові особи, зацікавлені у вивчені та застосуванні результатів гендерної експертизи українського законодавства. До них належать:

a. Політики. Гендерна експертиза законодавства свідчить про стан гендерної політики в Україні. Така гендерна політика, проартикульована політиками, на сьогодні фактично відсутня в Україні. Вона лише набирає певного оформлення. Свідченням цього є те, що немає чіткого визначення в політичних документах інтересів і потреб чоловічої і жіночої частин населення, характеру процесу їх гендерних відносин, окреслених гендерних цілей, гендерного компоненту в державній та партійній політиці тощо.

Розгорнутий матеріал концептуального бачення законодавства з позиції гендеру та результати його гендерної експертизи дає політикам палітру стану гендерного бачення реальності й потреб гендерного вдосконалення соціально-статової ситуації в Україні. Такі дані дають необхідну аргументацію нагальної необхідності вироблення основних напрямів гендерних стратегій та відповідної до них політики, визначення гендерної пріоритетності серед інших політичних пріоритетів країни.

b. Державні службовці. Професійна державна бюрократія (державні службовці) — необхідна дійова сила у державному забезпеченні гендерної рівності. Саме вони ініціюють і готують нормативно-правові акти, програми, різні докумен-

ти. На практиці застосування гендерних принципів залежить багато в чому саме від державних службовців. Надзвичайно важливою є їх підготовленість до гендерної діяльності. Результати гендерної експертизи законодавства є тим реальним практичним матеріалом, яким можна керуватися у виконанні своїх управлінських функцій.

- в. Неурядові організації.* В умовах у цілому невисокої гендерної і правової культури українського суспільства і створених на його ґрунті організаційних громадських структур, результати гендерної експертизи законодавства розкривають напрями паритетної взаємодії державних і громадських структур, висвітлюють їх гендерну структуру, розкривають правове поле їх гендерної взаємодії. Аналіз законодавства з позиції рівності соціальних статей привертає увагу громадських організацій до участі в правових ініціативах, вироблені ставлення до державно-правової реальності й потреб у її вдосконаленні.
- г. Працівники науково-дослідних закладів.* Гендерна проблематика, в тому числі й її законодавчі аспекти, ще не стала предметом серйозних правових досліджень науковців. Україна надзвичайно відстала щодо цього від європейської та американської наукової гендерної думки. Гендерна експертиза законодавства має привернути увагу юридичної та іншої наукової громадськості до гендерно-правової проблематики.
- д. Потенційно існують й інші дійові особи.* Результати гендерної експертизи законодавства, можна передбачити, активізують соціально-статеве ставлення до правової сфери життя та сприятимуть упорядкуванню гендерних відносин в українському суспільстві.

Таким чином, проведення гендерної експертизи українського законодавства, її перша спроба несе в собі конструктивний зміст. Вона спрямована на утвердження гендерного компоненту в правовому полі українського суспільства, вдосконалення законодавчих основ регулювання гендерних відносин, забезпечення рівних прав і свобод, обов'язків та відповідальності жінок і чоловіків, створення правової бази паритетної демократії у всіх сферах жит-

тя та гендерної культури особистості, соціальних груп, нації, суспільства.

На це їй спрямована організація гендерної експертизи українського законодавства, що розпочалася влітку 2000 року Програмою ПРООН в Україні “Сприяння гендерному розвитку”.

Хочеться сподіватися що ця науково-практична конференція юридичної наукової громадськості, державних діячів та службовців, практикуючих юристів, яка вперше в Україні розглядає гендерні аспекти законодавства, внесе свій вклад в узагальнення гендерної проблематики в юридичній сфері, активізує гендерні дослідження в юридичній науці, сприятиме активізації різних напрямів гендерної експертизи українського законодавства, наповнить обсяги правової реформи, правової культури і правової демократії гендерним конструктом, активізує державні органи щодо вдосконалення юридичних механізмів та всіх форм гарантії забезпечення рівності чоловіків і жінок.

Михайло Ковалко, народний депутат України, доктор технічних наук, президент Української нафто-газової академії, голова Ініціативної гендерної групи у Верховній Раді України

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Міжнародна науково-практична конференція з правових аспектів рівності чоловіків і жінок відбувається у надзвичайно цікавий історичний період розвитку людства. Ми вступаємо в третє тисячоліття. Історично рубіж кожного століття знаменувався значними перемінами, які підводили світ до оновлення людського життя. Останні роки ХХ століття і вступ у третє тисячоліття поряд з іншими особливостями характеризується новелами в становищі чоловіка і жінки, новими потребами вдосконалення правових засад соціально-статевих відносин. Показовим рубежем у цьому став саме 2000 рік.

У січні 2000 р. відбулась Женевська конференція, яка розглянула питання сучасного становища жінки в світі, визначила гендерні напрями розвитку світового співтовариства, акцентувала увагу на гендерній проблематиці як одній із найважливіших і заклали гендерні принципи в матеріали до спеціальної Сесії Генеральної Асамблеї ООН.

У червні того ж 2000 р. відбулася спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з порядком денним “Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у ХХІ столітті”. У першій частині назви самого порядку денного спеціальна сесія акцентує на підсумкові всієї попередньої діяльності щодо статусу жінки в суспільстві, у здійсненні Найробійських перспективних стратегій у галузі поліпшення становища жінок за останні п'ять років, що минули після прийняття Пекінської платформи дій. Та друга частина назви порядку денного спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН визначає напрям розвитку, аналізу і оцінки соціально-статевих взаємовідносин як “рівність між чоловіками і жінками”. Більш того, з цим принципом пов’язується

можливість розвитку і миру в ХХІ ст. У Політичній декларації Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН підкреслюється, що чоловіки повинні брати участь у процесі ліквідації дискримінації щодо статей і “спільно з жінками взяти на себе відповідальність за сприяння забезпеченню рівності жінок і чоловіків”. Я з відповідальністю, визнаною і визначеною на спеціальній сесії ООН як умовою подальшого прогресу, розглядаю свою участь і в цій конференції, на яку ми зібралися.

Цього ж 2000 р. у вересні відбувся триденний Саміт тисячоліття і Асамблея тисячоліття. На них підкреслювалося особливо актуальне значення для ХХІ ст. таких цінностей, як свобода, рівність і солідарність, терпимість, відмова від насильства, повага до природи, спільна відповідальність. Ці цінності можуть бути збережені й набуті за розвинутої політики і механізмів державного забезпечення рівності у соціально-статевих відносинах.

В Україні розгортається гендерна активність у громадянсько-му суспільстві й у державних структурах. Можна, звичайно, говорити про уповільненість її кроків, фрагментарність, та все ж вона вже є реальністю. Про це свідчить прийняте доручення первого віце-прем'єр-міністра Юрія Єханурова, в якому у розширеному обсязі передбачається здійснення гендерних перетворень, проведення гендерної експертизи українського законодавства, впровадження гендерної освіти в навчальних закладах, гендерної освіти державних кадрів, у цілому — про імплементацію гендерного компонента в функціонування державного управління.

Велику роботу по формуванню гендерного світогляду в Україні проводить програма ПРООН “Сприяння гендерній рівності”. Нею, зокрема, зроблені перші кроки у розробці гендерної експертизи українського законодавства, проекспертовані конституційне та окремі галузі соціального права, проведена велика кількість семінарів для депутатів, управлінців та різних верств населення з гендерної проблематики, велика робота по гендерній освіті в середніх та вищих навчальних закладах. Гендерні підходи все більш запроваджуються в діяльності широкого кола громадських жіночих та інших організацій.

Я вважаю за можливе й необхідне сказати про діяльність створеної мною Ініціативної гендерної групи у Верховній Раді, яка

доклада чимало зусиль до гендерного правотворення, зокрема, до творення Закону України ‘Про державне забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок’. Є в Україні й інші надбання у сфері гендеру. Реальність перетворень говорить, що майбутнє — за гендерною практикою і відповідною прогресивним змінам правотворчістю.

Однак не можна не зазначити, що юридична громадськість країни ще залишається значною мірою поза гендерною проблематикою. Вона обмежується певним чином пропагандою ст.24 Конституції України і перебуває у половині “охоронній концепції” жінок. Варто при цьому зауважити, що “охоронна концепція” жінок є досить дорогою для держави, оскільки вона повернена у минуле і стримує прогрес. Жодна держава не в змозі розв’язати так питання. Як свідчить історичний досвід, успіху в розв’язанні так званого жіночого питання досягли країни, які забезпечували гендерне розв’язання проблеми становища чоловіків і жінок через саморозвиток взаємовідносин обох статей, через поліпшення їх соціального статусу. Юристи мають показати це на основі порівняльного права, а також життєвої практики.

Юристи ще не ведуть мови про гендерне право. Саме слово “гендер” ще багатьох лякає або не є навіть на слуху. Тоді, коли в багатьох країнах світу вже прийняті закони про рівність статей, створюються гендерні бюджети, юридично осмислюються гендерні державні механізми, українська юридична громадськість відсторонюється мовчанням від гендерної проблематики. Не зайніяла ще гідного місця в системі юридичної освіти й широкої просвіти населення гендерна юридична просвіта. На юридичних факультетах такі курси ще не розроблені й не читаються. Ми маємо ще певною мірою консервативну систему юридичної освіти, навіть за певного її оновлення.

А якою є ця практика в інших країнах? Наведемо ставлення до гендерних проблем у США. На юридичних факультетах вузів Сполучених Штатів щорічно читається два загальних гендерних курси і чотири-п’ять спецкурсів. Там університети перекуповують спеціалістів з гендерної проблематики. Там вивчаються права жінок, права чоловіків, готуються професіонали — юристи з цих питань. Тому і нам необхідно ввести гендерну освіту в стан-

дарт. Якщо цього не буде зроблено, то не буде кому захищати права і жінок, і чоловіків, а також права дітей.

Зібравшись сьогодні на конференцію з правових аспектів гендерної проблематики, сподіваюсь, що буде дана оцінка подальшого здійснення правотворчості у сфері гендеру, визначена різно-аспектистість правового бачення щодо гендерного стану в Україні, всебічного розгляду гендерних аспектів у всіх державних стратегіях і програмах та місце серед них правових підходів.

На конференцію запрошені народні депутати України, науковці, практики. Ми маємо виробити спільне бачення правових компонентів гендерних проблем і визначитись щодо можливості їх розв'язання. Тут важливий є не лише кількісний момент, а і якісний, особливо щодо втілення гендерного компоненту, його обґрунтування в структурі трьох глок влади, в бізнесі, в органах юриспруденції.

Для нас важливим є також порівняльний аналіз. Саме тому цікавими для нас є думки наших колег із сусідніх держав, зокрема, з Російської Федерації і Республіки Литва.

Республіка Литва прийняла Закон про рівні права і можливості жінок і чоловіків. Для нас цікавим є як процес його творення, так і правозастосування, механізми його впровадження. До нас приїхав старший радник Офісу Омбудсмена рівних прав і можливостей Республіки Литва пан Алгірдас Мяшкаускас.

Ми раді ознайомитися із досвідом законотворчості в сфері гендерної рівності високоповажних гостей з Російської Федерації, викладеним у виступах завідувачки сектора Інституту держави і права Російської академії наук, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста Російської Федерації Світлани Василівни Поленіної та Директорки гендерної програми Американської асоціації юристів, кандидата юридичних наук Людмили Миколаївни Завадської.

Прагнучи до ознайомлення учасників конференції зі світовим досвідом законотворчості з питань гендерної рівності, організатори конференції серед матеріалів роздали нам і тексти законів з

гендерної рівності країн, які їх прийняли. Це, зокрема, закони Литви, Фінляндії, Голландії, Ісландії, Швеції, Норвегії, Данії.

Організатори міжнародної науково-практичної конференції, такі як Управління гуманітарного розвитку Секретаріату Кабінету Міністрів України, проект ПРООН "Сприяння гендерній рівності", Всеукраїнська громадська організація "Ліга жінок-виборців України "50/50" намагалися зробити все для того, щоб наша робота була успішного й результативною. Ми маємо своєю активністю підтвердити їх сподівання.

Бажаю всім нам успіхів у нашій роботі на конференції і в по-далішому втіленні її результатів у повсякденній діяльності.

**Ігор Осташ, народний депутат України,
голова Комітету Верховної Ради України
у закордонних справах, кандидат філологічних наук**

ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Найперше хотів би від імені Комітету Верховної Ради України у закордонних справах щиро привітати усіх учасників конференції і підкреслити, що саме ця конференція для нас є дуже важливою. Дуже принципово, щоб голос, який звучить стосовно гендерної політики, був якомога вагоміший і сильніший в Україні. І ми дуже хотіли б, щоб ця проблематика стала звичною для роботи Верховної Ради України.

На сьогодні Україна за участю жінок у вищих структурах влади посідає 28-е місце поряд з Папуа, Новою Гвінеєю, Сомалі, Камбоджею. Щоправда, є речі й більш приемні. Я з великою радістю спостерігав на Олімпійських іграх у Сіднеї, коли жінки завоювали дві треті золотих медалей України. Це, можливо, навіть відбиває потенціал українських жінок у нашему суспільстві, бо дійсно, як я недавно прочитав в одній публікації, 61% людей з вищою освітою це жінки і лише 8,4% жінки становлять у складі вищого органу законодавчої влади. Я думаю, що такий стан реальностей повинен змінитися приблизно відповідно до першої цифри. Я маю на увазі 61%.

Україна приєдналася до низки міжнародних конвенцій у галузі прав людини. Вона визнала принцип рівних можливостей усіх людей незалежно від їх расової, релігійної належності, а також незалежно від їх статі. Саме цей принцип недискримінації і має бути в основі усіх законодавчих актів, які приймаються в Україні.

Ст.24 Конституції України юридично визначила, як основний, принцип рівних прав і можливостей. Це аксіома. Саме такий запис про рівні права і рівні можливості свідчить про утвердження прогресивних підходів до перетворення реалій у сучасному українському суспільстві. Однак можна було б піти далі й розши-

рити цю статтю. Ми повинні розуміти, що це процес, насамперед, політичний. До цього часу існують дві точки зору щодо змін Конституції України. Частина політиків хотіла б ввести мораторій на зміну положень Основного Закону. Інша частина — навпаки хоче різко змінити текст основоположного українського документа — Конституції України.

У 1996 р. Радою Європи був прийнятий документ під назвою “Діяльність Ради Європи щодо забезпечення рівноправності жінок та чоловіків відповідно до стратегічних цілей Пекінської та Віденської програм.” Ви знаєте, що Україна має певні зобов’язання перед Радою Європи і, на жаль, серед зобов’язань, які були оформлені документально, немає зобов’язань, пов’язаних з гендерними питаннями.

На мою думку, дуже важливо говорити про соціально-економічний аспект цієї проблеми, тому що поки ми не зламаємо імідж української жінки як домогосподарки і не створимо належних умов для самореалізації жінок, то багато хороших ідей та законопроектів і навіть законів можуть залишитися лише на папері.

Я переконаний, що участь жінок чи то в діяльності уряду, чи то в роботі Верховної Ради є своєрідний подвиг. А хотілося б, щоб це було нормою, як у багатьох скандинавських країнах.

Важливою є проблема гармонізації національного законодавства з міжнародним. Хотів би сказати велике спасибі організаторам конференції, які досить часто турбують нас у Комітеті у закордонних справах. Для нас дуже важливо завершити експертизу законодавства. Очевидно, це може стати реальним поштовхом до конкретних змін в українському законодавстві.

Верховна Рада України у першому читанні прийняла дуже важливий документ, який має назву “Про Програму гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу”. Нині цей документ готується до другого читання.

Комітет Верховної Ради України у закордонних справах намагається інституційно закріпити цей процес. Документ про Програму гармонізації, який скоро буде внесено на друге читання, передбачає створення законодавства, спеціальної комісії з питань європейської інтеграції. Ця комісія власне і займатиметься усім спектром проблем гармонізації законодавства, у тому числі за-

конодавства, яке стосується гендерної політики. Я думаю, що було б доцільно закликати всіх, хто займається правовими (і не лише правовими) питаннями гендеру, до співпраці з тим, щоб ця комісія постійно вносила пропозиції, які стосуються змін законодавства з цих питань.

У структурі гендерної проблематики важливою проблемою є проблема політичних прав жінок. У багатьох країнах світу закріплени гендерні квоти на участь жінок у політичних партіях, на участь жінок у вищих ешелонах влади, як це є, скажімо, в Норвегії, Туреччині, ФРН, Фінляндії, Ісландії, Швеції, Литві та інших державах.

В даний час Верховна Рада України працює, зокрема, над двома такими важливими документами, як Закон про політичні партії і Закон про вибори. Закон про вибори пройшов перше читання і готовиться до другого. Закон про політичні партії вже пройшов усі читання і переданий на підпис Президентові, але він був повернений із зауваженнями Президента до Верховної Ради України.

Це могли б бути два документи, якими можна було б зробити перший крок, тобто зафіксувати, наприклад, участь жінок у списках політичних партій. На мою думку, найближчі вибори до Верховної Ради України відбудуться за старою, тобто змішаною, системою. Частина депутатів прийде до парламенту за списком, частина буде обрана в мажоритарних округах. І саме, якщо говорити про списковий варіант проходження до парламенту, то тут можна було б закріпити право жінок на участь у виборчій кампанії.

У парламенті нині розглядається законопроект про зміни у пенсійному законодавстві. Йдеться про зміну пенсійного віку чоловіків і жінок. Відбувається досить цікава дискусія. Деякі чоловіки почали заявляти про своє право на захист, тому що, за тривалістю життя чоловіки посідають друге місце після жінок. Тоді як стосовно пенсійного віку ситуація інша — жінки виходять у 55 років на пенсію, а чоловіки — у 60 років. Була пропозиція уряду стосовно поступового підвищення пенсійного віку, але народні депутати України, очевидно, не підуть на це, тобто все залишиться так, як є на сьогодні. Це серйозна проблема для дискусії — чи

заслуговують чоловіки на однаковий пенсійний вік разом з жінками?

Ще одна проблема, яка вирішується у законодавчому органі — це проблема роботоргівлі, торгівлі жінками і дітьми. Парламент розробляє законопроект, який стосується роботоргівлі. У травні 2000 р. Конгрес США прийняв законодавчий акт, який називається Закон “Про захист жертв торгівлі людьми 2000 року”. Він, на мою думку, є одним із найбільш досконалих у цьому питанні. У ньому дуже чітко вписано поняття торгівлі людьми, різних її видів, визначено правопорушення, які здійснюються на різних етапах процесу торгівлі людьми — від вербування, транспортування і т.д., і вводить надзвичайно суверу відповідальність за такі злочини. Вважаю, необхідно переглянути українське законодавство на предмет збільшення відповідальності для тих людей, які займаються такою протиправною діяльністю.

Як віце-президент Парламентської Асамблей ОБСЄ хотів би зупинитися дуже коротко на діяльності цієї організації у галузі захисту прав жінок. Проблема гендерної рівності порушувалася практично на всіх сесіях Асамблей, що було, зокрема, відображеного у Копенгагенській декларації 1997 р., Оттавській декларації та інших документах. У рамках ОБСЄ було прийнято гендерний план дій, який передбачає підвищення ролі ОБСЄ у забезпеченні гендерної рівності як однієї з ознак демократії у країнах-членах, а також проведення відповідних рішень у рамках самої організації, що стосуються, зокрема, відбору працівників до її секретаріату та формування штату місій ОБСЄ.

Дуже серйозна дискутивна проблема щодо поповнення складу миротворчих місій ОБСЄ у різних регіонах. Практично дійшли згоди, що місії ОБСЄ повинні бути більш-менш рівними за кількістю чоловіків і жінок, хоча для мене це питання дуже дискутивне. Нещодавно я прочитав документ. Це був лист людини із Східного Тимору, яка писала його за годину до смерті, коли розправлялися з представниками місії ООН. І те, про що я прочитав, викликало у мене жах. Зважаючи на це, слід враховувати питання безпеки. Ми не заперечуємо концептуально, що жінки також можуть служити в армії і брати участь у миротворчих операціях, але в цьому питанні потрібні вибіркові підходи.

Проблема забезпечення гендерної рівності є одним із питань, яким займається Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ. Штаб цієї організації знаходиться у Варшаві. В ОБСЄ є посади радників із гендерних питань, зокрема, зараз я працюю з людьми з цих проблем. Хотів би згадати радника з гендерних питань ОБСЄ доктора Моніку Вофельд і радника з гендерних питань Бюро демократичних інституцій прав людини — пані Елісон Джолі.

І Україна, беручи участь у роботі ОБСЄ і ПА ОБСЄ, й надалі співпрацюватиме у галузі забезпечення гендерної рівності для впровадження та широкого застосування відповідних норм в українському суспільстві. Тому для мене є дуже принциповою ця теза. Я дуже хотів би, щоб Президент, Прем'єр-міністр і Голова Верховної Ради України мали у своєму штаті як обов'язкову посаду радників з гендерних питань.

Я хотів би повідомити, що Комітет у закордонних справах найближчим часом готує спеціальні слухання Комітету у закордонних справах з питань гендерної рівності в Україні.

Впроваджуючи в Україні загальнолюдські цінності, перевірені історією демократичні правові норми, формуючи громадянське суспільство, ми не зможемо уникнути питання рівності чоловіків і жінок. Рівні можливості є фундаментальним правом кожного, незалежно від будь-яких обставин. Я впевнений, що, працюючи в цьому напрямі, ми невдовзі подолаємо усі стереотипи і забезпечимо дійсно гендерну рівність в Україні.

У Комітеті у закордонних справах нещодавно відбулася зустріч з послами європейських країн. На ній Надзвичайний і Повноважний посол Фінляндії в Україні сказав приблизно таку фразу: “Нам не треба рятувати Фінляндію, тому що у нас найвищі посадові особи — і Президент, і глава парламенту є жінки. А жінки — це надійно і назавжди”. Я хотів би, щоб так само було в Україні.

Людмила Завадская, Консультант Государственной думы России, директор гендерной программы Американской ассоциации юристов, кандидат юридических наук

ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РОССИИ¹

Проведение гендерной экспертизы нескольких отраслей российского законодательства стало возможным благодаря спонсорской поддержке Института “Открытое общество”. Гендерные исследования в России уже получили распространение. Инициатором их проведения много лет назад стал Центр (лаборатория) гендерных исследований в Институте социально-экономических проблем народонаселения Академии наук СССР. Сегодня в России существуют уже десятки центров, групп, лабораторий, кафедр по изучению гендерной проблематики, проводятся конференции, семинары, целые школы работают под знаменем гендерного равенства. Диапазон исследований чрезвычайно разнообразен: это и литература, и журналистика, и философия, и право, история и языкознание, социология и экономика. В последние годы появилось много публикаций, посвященных гендерным проблемам.

Проблема гендерного (социо-культурного) равенства чрезвычайно интересна, важна и одновременно трудно решаема. Это новый подход исследований в гуманитарных науках последних десяти лет в России. Эта новая парадигма определяет условие развития общества. Ход социального развития связан с реализацией идей гендерного равенства, с включением потенциала женщин в историю, в цивилизацию.

В российском праве в перспективе намечается становление гендерного права. Оно ответственно за справедливое измерение меры свободы двух субъектов общества: мужчин и женщин — их ста-

¹ При подготовке к печати выступление на конференции дополнено материалами с книги “Гендерная экспертиза российского законодательства”. М., Изд. БЕК, 2001, 255 с.

туса. Гендерное право только рождается и проведенная экспертиза тому подтверждение.

В проведении экспертизы приняли участие:

- Михлин А.С., заслуженный деятель науки России, доктор юридических наук, профессор, гл. научный сотрудник ВНИИ МВД РФ (Гендерная экспертиза уголовно-исполнительного законодательства);
- Ржаницына Л.С., доктор экономических наук, профессор, Институт экономики РАН (Гендерная экспертиза трудового законодательства);
- Зотова З.М., доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Академии политических наук (Гендерная экспертиза законодательства о выборах);
- Полубинская С.В., кандидат юридических наук, ст. научный сотрудник Института государства и права РАН (Гендерная экспертиза уголовного законодательства);
- Хазова О.А., кандидат юридических наук, ст. научный сотрудник Института государства и права РАН (Гендерная экспертиза семейного законодательства).

Руководитель экспертной группы — Л.Н. Завадская, кандидат юридических наук, государственный советник юстиции 11-го класса, директор гендерной программы Американской ассоциации юристов.

Задача, которая стояла перед коллективом авторов, — это комплексный анализ действующего законодательства, а также законодательства, которое находится в стадии подготовки, с позиции гендерной симметрии и асимметрии. Анализу прежде всего подверглись регламентация принципа равных прав и возможностей в тех отраслях законодательства, где гендерная асимметрия представлена наиболее сильно (например, в семейном и трудовом), либо в тех, где реализация принципа декларативна (законодательство о выборах). Экспертизе были также подвергнуты отрасли законодательства, которые ранее с гендерных позиций не исследовались (уголовное, уголовно-исполнительное). Была проанализирована историческая ретроспектива конституционного законодательства под углом зрения реализации принципа равенства двух полов.

Гендерная симметрия аккумулируется в конституционном принципе равных прав и равных возможностей для двух полов. Он особенно важен для анализа, поскольку позволяет интерпретировать его реализацию в отраслевом законодательстве. Применение метода гендерной симметрии позволило выработать рекомендации по совершенствованию законодательства.

В ходе экспертизы рассмотрены правовые концепции, которые положены в основу законодательства, само законодательство и практика его применения.

Гендер — один из базовых моментов социальной стратификации. В ходе экспертизы было использовано понятие гендера как сложного социо-культурного процесса продуцирования обществом различий в мужских и женских ролях.

Понятия пола и гендерных ролей различны. Пол — это характеристика, в основе которой лежат физиологические, биологические различия. Гендер — это ролевые характеристики двух полов, это социальные и культурные роли. Эти характеристики воспроизводят представления, которые сложились в обществе, в первую очередь, об обязанности пола, и что самое главное, ответственности его. Эти роли аккумулируют представления общества в его историческом становлении о предназначении пола.

Патриархатное общество не разделяет идеи равенства по признаку пола. В основе его лежит идея доминирования силы и власти мужчин. В этом обществе существует гендерно несбалансированное распределение обязанностей и социальной ответственности.

Гендерные роли в истории двух полов отражают в первую очередь представление о социальных обязанностях мужчин и женщин в обществе. Эти обязанности включают в себя идею различий, которые сопряжены с традициями общества, его культурой и обычаями. Обязанности закреплялись и становились традициями. На определенном этапе развития общества они были сопряжены с выживанием рода, общины, общества. История показала, что развитие было связано в первую очередь с обязанностью (пола) как категорией ответственности перед жизнью цивилизации. Ответственность распределялась различно. Мужчина был властью с оружием в руках, женщина — матерью, хранитель-

ницей дома. Женщина имела ограниченную свободу, не сопряженную с внешней ролью члена общества. И эти роли мужчины и женщины мультилицировались историей.

В патриархатном обществе речь о праве — явление не типичное. Право, по сравнению с обязанностью, с позиции истории, явление более позднее. Оно сначала было мужским — статусным. Право, как допускаемая мера свободы, для женщин формировалось по-иному. По-иному это отражалось и в законодательстве. Становление прав женщин сопряжено с рождением идеи свободы личности. Женщины, обретая права, отстаивали и отстаивают свою меру свободы в обществе.

Современный этап развития цивилизации не связан с традициями старых ролей. Существенно изменились условия жизни. Цивилизация находится на качественно новом уровне развития. И она включает в себя не только ответственность как условие становления жизни (Обязанность), но и право как условие жизни цивилизации. Право понимается сегодня как равная мера свободы всех и каждого — мужчин и женщин. Оно учитывает биологические особенности пола. И это отражено в законодательстве. Но оно (право) все еще является носителем старого представления о роли женщины в обществе, хотя это и не ярко выражено.

Это историческое отступление понадобилось для того, чтобы взглянуть на истоки формирования гендерных различий в законодательстве. Проведя экспертизу российского законодательства, можно, обобщая, сказать, что на уровне нормативных стандартов двух полов оно не везде сбалансировано. Есть асимметрия в законодательстве. Есть и проблема дискриминации по признаку пола, и это сопряжено с традициями, которые живы в обществе. Особенно это чувствуется в сфере реализации законодательства.

Представления общества о равенстве двух полов мешают реализации стандарта, который закреплен российской Конституцией.

Конституция Российской Федерации содержит несколько основополагающих стандартов в сфере гендерного равноправия. Основной из них — принцип, заключенный в ч. 3 ст. 19. Он является основой построения системы равных прав и свобод в Конституции России.

Принципы равенства и свободы заложены как базовые ценности в большинстве современных конституций. Современные общества принимают их как основополагающие, и государства стремятся поддерживать их как стандарты отношений.

В главе 2 Конституции России закреплены принципы свободы и равенства граждан. Статья 17 установила, что “в Российской Федерации признаются и гарантируются права и свободы человека и гражданина согласно общепризнанным принципам и нормам международного права”, что “основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения”. Статья 19 Конституции России закрепила принцип равенства перед законом и судом. Равенство всех граждан утверждается как общая конституционная норма. Особо конституционная норма выделяет равенство полов, равенство их прав, свобод и возможностей для их реализации.

Проблема равенства мужчин и женщин в современном государстве и обществе — особая проблема. Сегодня она рассматривается в научных исследованиях в сфере права, истории, культурологии, социологии, экономики как проблема гендерного (социокультурного) равенства. Гендерное равенство — составная часть общего принципа равенства как принципа демократического построения общества. Принцип равенства всеобъемлющ, он отсекает дискриминацию по любому основанию, будь то происхождение, религия, социальный статус, пол и т. д.

История становления равенства имеет многовековые традиции, которые отражают историю становления демократии в обществе. Равенство по признаку пола совсем недавно (чуть более столетия назад) вошло в каталог всеобъемлющего принципа равенства граждан и не может быть исключено из общего процесса развития общества, становления идеологии и практики его реализации. Равенство по признаку пола отражает лишь один, но весьма существенный элемент в конструкции всеобщего принципа равенства. Для определения смысла равенства между женщинами и мужчинами необходимо исходить из понятий, имеющих отношение к этому вопросу. Первостепенную важность имеют два аспекта: социальная структура рода (мужского или женского) и отношения между полами.

Разделение на мужской и женский род (gender) возникает со временем возникновения социальной идентичности мужчины и женщины, иными словами, социального отображения биологического пола, обусловленного разделением характерных для каждого пола задач, функций и ролей в обществе, в общественной и частной жизни. Это определение принадлежности к женскому и мужскому полу, носящее прежде всего культурный характер, варьируется в зависимости от времени и места. Структура и воспроизведение определенного таким образом рода имеет индивидуальное и социальное измерение, причем оба эти фактора имеют одинаковое значение.

В своей жизнедеятельности люди в индивидуальном порядке формируют роли и нормы, придаваемые одному или другому полу, и воспроизводят их, сообразуясь с различными ожиданиями в этом отношении. Как бы то ни было, сейчас все чаще признают, что понятие рода должно рассматриваться и в политическом, и в институциональных планах. Проблема статуса мужчин и женщин в обществе подлежит оценке через призму принципа равенства в Конституции. Конструкция гендерного равенства в Конституции РФ может быть изучена через четыре параметра.

Первый параметр — это права человека как универсальный стандарт политических, гражданских, экономических, социальных и культурных прав и свобод для мужчин и женщин. Эти стандарты закреплены в Конституции России, в международных актах и подлежат безусловному осуществлению. Стандарты равенства фактически являются обязательными для государств, которые ратифицировали международно-правовые акты и признают права человека как основополагающий принцип политики.

Второй параметр — это права человека как права женщин. Это особая группа прав человека. Она содержит в себе генеральную идею обеспечения прав человека как прав женщин. Признание этих прав связано с нарушением равенства, его идеологии и практики реализации в обыденной жизни. Истоком нарушения равенства как принципа конституции выступает дискриминация. Это явление антиправовое, оно разрушает идеи справедливости, демократии, ведет к нарушению прав женщин.

Третий параметр — права, свободы, обязанности, ответствен-

ность — это основные элементы конституционного правопонимания. Эти элементы очень показательны. Они являются мерилом, измерением стандарта равенства в конституции и текущем законодательстве.

Четвертый параметр — равные возможности, основной элемент гендерного (и не только гендерного) равенства. Он отражает адекватность, степень реализации и степень гарантированности стандарта равенства, который содержится в Конституции и законодательстве.

Эти четыре параметра конкретны и на содержательном уровне могут помочь в осмыслении конституционного принципа равенства в его гендерном измерении.

Конструкция гендерного равенства раскрывается через категорию прав человека как универсального стандарта равенства. Права человека отражают всеобщий и универсальный стандарт, который един для двух полов. Это — достижение в цивилизации и культуре общества; оно находит свое проявление в единых конституционных нормативах, закрепляющих равенство политических, гражданских, социальных, экономических и культурных прав и свобод мужчин и женщин.

Глава II Конституции РФ “Права и свободы человека и гражданина” закрепила общепризнанные нормы — стандарты, которые соответствуют нормам международного права. Эти нормы отражают идеи либеральной доктрины прав человека, которая базируется на принципах свободы и равенства. Они наполнены конкретной мерой свободы личности — человека — гражданина — гражданки — мужчины — женщины. Они напрямую связаны с идеей правового государства, в котором права человека имеют первостепенное значение.

Права человека многогранны. Среди всех прав особо выделяются политические права. Одно из основных политических прав — право избирать и право быть избранным (избранной). Эти конституционные права олицетворяют демократический институт формирования власти как основного института государства.

Политические права, закрепленные в Конституции 1993 г., не имеют гендерной асимметрии. Они четко отражают доктрину политического равноправия мужчин и женщин. Это уже консти-

туационный стандарт-норма. Он общепризнан и не вызывает сомнений. Он неоспорим. Он полностью соответствует установившимся в обществе представлениям о праве и возможностях для двух полов избирать и быть избранными. Он полностью соответствует универсальным международным стандартам в этой сфере.

Статья 32 Конституции РФ соответствует ст. 25 Пакта о гражданских и политических правах: “Каждый гражданин должен иметь без какой бы то ни было дискриминации, упомянутой в ст. 2 (Пакта), и без необоснованных ограничений право и возможность:

- а) принимать участие в ведении государственных дел как непосредственно, так и через посредство свободно избранных представителей;
- б) голосовать и быть избранным на подлинных периодических выборах, производимых на основе всеобщего и равного избирательного права при тайном голосовании и обеспечивающих свободное волеизъявление избирателей;
- с) допускаться в своей стране на общих условиях равенства к государственной службе”.

Что касается конституционного права избирать, то эта норма закреплена как в основном законе страны, так и в текущем законодательстве. Она реализуется на практике и не имеет гендерной асимметрии.

Что же касается права быть избранной, то лишь на юридико-нормативном уровне общество разделяет это право. Однако в ходе выборов общество подвергает сомнению это право. И подтверждением тому — последние выборы: 7,8% голосов было отдано женщинам, которые баллотировались в Государственную Думу РФ. Выборы — показатель адаптивности конституционного принципа равенства и разделяемости его обществом.

Право (конституционное) быть избранной в реальной политической практике фактически отрицается. Оно с большим трудом реализуется в реальных политических отношениях, отступая в ходе выборов перед стереотипом причастности к власти лишь мужчин. Таким образом, стандарт, закрепленный Конституцией

РФ 1993 г., на практике отторгается обществом, которое в целом не отрицает идеологию равенства.

Итак, на уровне реализации конституционных норм, реальной практики признак пола имеет существенное значение. Он во многом определяет выбор. Обыденное, неправовое сознание достаточно часто отрицает принцип равенства мужчин и женщин в ходе избирательных кампаний, делая его нерабочим. Он, к сожалению, не стал правовым элементом сознания и частью правовой культуры общества. Помимо этого, он нелогичен с позиций старой, ушедшей в прошлое номенклатурной традиции, которая “привита” обществу. Она не ушла в прошлое, а соединена с настоящим посредством идеологии патриархатного общества. Эта традиция разделяет тезис: мужчина является собой силу власти в обществе, а женщина подчиняется этой силе — прежде всего силе власти. Это патриархатный стандарт. Государство уже не поддерживает его как стандарт старого образца, но и не способно его сломать.

Государство как институт, которому общество делегировало власть, не до конца последовательно. Оно провозглашает принцип равенства и одновременно игнорирует его, не обеспечивая его соблюдение в жизни. И это в условиях, когда в обществе еще не сложилась культура уважения принципа равенства, хотя оно и воспитывается на новых стандартах прав человека, один из которых является собой стандарт уважения к человеку в его гендерном измерении.

Экономические права и свободы универсальны для двух полов и это нашло свое выражение в Конституции. Право на труд является собой наиболее яркое выражение всех экономических прав.

Право на труд — как стандарт — универсально. Оно не связано с предпочтением, в основе которого лежит признак пола. Оно поддерживается всей системой гарантий, которая служит защите прав человека. На конституционном уровне право на труд изменяет уровень (возможности) доступности человека к работе как условию жизнеобеспечения.

Анализ конституционной нормы и практики ее осуществления показывает, что право на труд как основополагающее в ряду экономических прав, закрепленных в Конституции РФ, гендерно

симметрично, и лишь на уровне реализации этого права происходит слом универсального стандарта — равенства, поскольку экономические интересы и государства, и работодателя далеко не всегда соответствуют требованиям равного доступа к труду для мужчин и женщин.

В Конституции России каталог экономических прав не содержит различий по признаку пола. Это является собой отражение гендерно-сбалансированного подхода к закреплению экономических прав.

Социальные права человека как стандарты уже встроены в Конституцию РФ с учетом статуса женщины, ее роли — матери и одновременно роли отца. Материнство — особая функция. Она закреплена через структуру прав человека, которые включают в себя и учитывают право на материнство. Статья 38 Конституции России особо оговаривает, что материнство находится под защитой государства, а ст. 7 содержит полный перечень субъектов, подлежащих конституционной защите и поддержке: “семья, материнство, отцовство и детство”. Закрепление функций материнства и отцовства — показатель развития доктрины прав человека. Она обогащена за счет различия и учета этих ролей и закрепления их в Конституции РФ.

Права человека, закрепленные в Конституции РФ, отражают идею гендерной симметрии. Они сконструированы с позиций уважения к принципу равенства по признаку пола. Это единые стандарты для двух полов.

Конструкция гендерного равенства может быть также раскрыта через категорию прав человека-женщины. В ст. 18 Венской Конвенции и Программы действий (1993 г.). Права человека-женщины являются неотъемлемой, составной и неделимой частью всеобщих прав человека и отражением равного участия женщин в политической, гражданской, экономической, общественной и культурной жизни на национальном, региональном и международном уровнях.

Права человека-женщины — это философия отрицания единства стандарта без учета гендерных различий и, помимо этого, отрижение стандарта мужского как универсального. Права человека-женщины — это шаг в направлении учета специфики пола

как определяющего весь комплекс прав человека. Права женщин получили свое признание и на уровне конституционного норматива, который определил направление учета гендерных различий. Этот шаг был сделан в направлении учета специфики пола, т.к. это и есть шаг к равенству. Равенство двух полов и есть принцип уважения человека в его гендерном измерении. И если этот принцип провести последовательно в текущем законодательстве, то мы получим реализацию принципа равенства для двух полов, с учетом различий между ними. Различия, гендерные особенности в статусе мужчин и женщин не препятствуют равенству, а лишь нуждаются в учете и включенности в законодательство.

Следует выделить момент, связанный с учетом особенности статуса женщин в Конституции РФ как статуса матери. Этот статус связан с репродуктивной ролью женщины в обществе, ее репродуктивными правами. На международном уровне понятие “репродуктивные права” было зафиксировано в Программе действий, принятой Международной Конференцией по народонаселению и развитию (Каир, 1994 г.) и получило дальнейшее развитие в Докладе Четвертой всемирной Конференции по положению женщин и в принятой Конференцией Платформе действий.

В Конституции РФ устанавливается не только единообразие стандартов в сфере прав человека, но и учитываются особенности статуса пола, различия граждан как мужчин и женщин. Пол при этом понимается как социальное качество, а отношения между полами как социальные отношения. В конструкции, которая нашла отражение в Конституции, это определяется в первую очередь через категорию “материнства”.

Вступая в правовые отношения, индивиды не лишаются своей биологической определенности. Социальные последствия биологической определенности индивидов не могут игнорироваться и законодателем. Конечно, законодатель не имеет непосредственно дела с биологической определенностью индивидов. Но правовое регулирование призвано выровнить различные социальные последствия этой определенности: так, способность женщины к беременности и родам не должна ущемлять определяемых законом прав женщины как гражданки. Но одновременно государство “забывает” статус отца в текущем законодательстве, хотя

конституционно он закреплен в ст. 7. И из этого, по нашему мнению, возникает перекос в правовом регулировании отношений репродуктивного поведения в сторону правового закрепления только одного из репродуктивных прав индивидов — права женщины на материнство — и государственных гарантий, это право обеспечивающих.

На конституционном уровне регулирования резкой асимметрии в защите репродуктивных прав не существует, но законодательная практика опровергает этот подход, впрочем, как и реальные отношения. Об этом свидетельствуют многочисленные нормативы, ориентированные на защиту репродуктивных прав женщин и лишь вторично репродуктивных прав мужчин.

Конституционное равенство двух полов как принцип раскрывается через содержание **прав, свобод, обязанностей, ответственности** как мужчин, так и женщин. Конституция не содержит дискриминирующих пол положений: права, свободы, обязанности, ответственность — равнораспределены. (С учетом сделанных выше оговорок).

Конституционное право как основная категория равенства определяется через меру свободы. И эта мера свободы равна для двух полов. Равенство в свободе — суть проблемы свободы выбора для женщины — в выборе профессии, деятельности, стиля жизни, перспектив ее, выбора в создании семьи. Равенство как самостоятельная категория не имело бы прикладного значения, если бы не имело точки соприкосновения со свободой — квинтэссенцией прав человека. Свободой своего “я” независимо от пола.

Старая доктрина правопонимания, господствовавшая сотни лет, не содержала идеи свободы. Право как мера свободы многие столетия было сопряжено с правом силы, а не свободы. Сегодня право с исторических позиций, как мера свободы личности, соединимо потенциально и на перспективу с возможностями двух полов.

Равенство обязанностей — неотъемлемая часть доктрины и жизни конституционного права. Обязанность определяется через (посредством) необходимость уважения прав человека, его ролей в обществе. Обязанности не являли собой самостоятель-

ный предмет изучения в гендерном праве (исключая некоторые нормы). Но это очень серьезная сфера, которая отражает распределение ролей мужчины и женщины в обществе.

Применительно к гендерному равенству понятие “ответственность” не содержится в главе 2 Конституции РФ, посвященной правам человека, а также правам женщин.

Конституционная доктрина равенства двух полов раскрывается через категорию **равных возможностей**. Доктрина равных возможностей привнесена в Конституцию как защита от нарушений при реализации принципа равных прав граждан. Равные возможности — инструмент выравнивания положения женщины в общественных отношениях. И этот инструмент зачастую связан с проведением антидискриминационной политики, у становлением государством специальных мер по защите равенства там, где есть его нарушение. Эта сфера должна быть объектом особого внимания со стороны государственных структур и общества. Демократические преобразования не достигнут своих целей без последовательного проведения политики равенства возможностей.

“Равенство возможностей” — это не только содержание конституционной нормы (ч. 3 ст. 19), но и содержание конституционной доктрины. Это и политика, в которой есть место не только свободе выбора, но и свободе развития общества и человека. Равные возможности — не только стандарт для общества, это стандарт для государства, которое считает себя правовым. Равные возможности всегда являли собой условия, предпосылки, процесс и процедуры для осуществления тех прав, которые закреплены в Конституции РФ.

Равные возможности — это перспектива в развитии права как меры свободы. И эта мера обозначена в свободе двух полов — мужчин и женщин.

Равенство возможностей при реализации прав, закрепленных на конституционном уровне, всегда конкретно. Например, если речь идет о реализации конституционного права избирать, то абсолютно все граждане РФ в соответствии с Конституцией 1993 г. могут свободно реализовать свои права и возможности:

избирать демократическим путем представителей власти в законодательные органы.

Равенство в правах и возможности избирать (активное право) не подвергается сомнению. Мужчина и женщина в соответствии с Конституцией свободны в своем выборе. Но это лишь один вопрос. Другой вопрос — это вопрос выбора. И здесь не должно быть нейтральности в оценках.

Дискриминация по признаку пола не является, на первый взгляд, элементом выбора в обществе. Но она существует. Понимание этого ведет к целенаправленному встраиванию государством антидискриминационных мер в политику. Это требование правового по сути государства, которому общество доверяет охранять равенство не только прав, но и возможностей, защищать права человека вне зависимости от пола.

В обществе нет представлений о гендерном равенстве в условиях свободы выбора. Выбора не только власти, но и выбора тех, кто будет олицетворять власть. Это не только представители мужского пола. Есть и другая половина человечества. Гендерный баланс власти — предпосылка ее авторитета. Авторитета власти, а не силы. И если избиратель готов голосовать “за выбор”, то он должен быть готов голосовать за гендерное равенство власти, за разделение ответственности за будущее. Равные возможности — это не только условие для реализации права быть равным во власти. Это вопрос ответственности двух полов в обществе.

Либеральные воззрения не являются и не являлись препятствием на пути к свободе и равенству. И они должны быть аргументировано встроены в теорию и практику реализации Конституции с позиций гендерного равенства.

Равенство возможностей — это система обеспечения равенства в правах. Эта система, связана не только с правом, но и с другими регуляторами. Она нормативна и поэтому подлежит исследованию с позиций права. Но она связана также с нормами культуры, обычаями, традициями общества, религиозными взглядами, политическими стереотипами и реальными нормами в господствовавшей десятилетиями идеологии и т.д. Это система реальных общественных отношений. Одновременно это система

нормативных регуляторов (не всегда и не только правовых) поведения общества. Она принята им и живет благодаря поддержке общества.

Возможность быть равным (равной) обеспечивается уровнем развития идеи уважения к полу, идеей равенства в культуре общества. Если культура общества включает в себя “гендерное мировоззрение”, гендерные моменты равенства, то она обеспечивает автоматически соблюдение конституционного принципа. Но культура впитала в себя за сотни лет идеи патриархата. Равенство мужчин и женщин не достижимо, если общество не готово адаптировать принцип равенства. Это проблема, и она показывает, что принцип Конституции не соблюдается, что существуют механизмы дискриминации в обществе, что женщины не обладают равенством возможностей при наличии одинаковых конституционных прав. На юридическом уровне дискриминирующих пол норм не содержится, но в обществе они существуют.

Равенство возможностей при наличии четко выраженного конституционного стандарта должно обеспечиваться проведением политики равных возможностей. Не стоит уповать лишь на меры правового — юридического характера, но и они должны быть приняты во внимание. Государство должно проводить политику антидискриминационную, правовую, направленную на устранение причин неравенства. Эта политика должна быть связана с обучением общества и формированием устойчивых представлений о том, что в гендерных отношениях общества заключен элемент его развития. И это не только образование. Это воспитание в семье и в обществе традиций уважения пола. Эта задача не может быть решена с помощью лишь государственных мер. Она должна быть встроена в процесс реформ всего общества. Правовые меры имеют строго ограниченный характер действия. Они способны быть лишь моментом в механизме, направленном на искоренение дискриминации, предрассудков и обычаев в “культуре” неравенства. Правовые меры конкретны, локальны и эффективны.

Юридические меры обеспечения гендерного равенства должны носить процессуальный характер. Это связано с тем, что конституционная норма, материальная по своей сущности — “мужчина и женщина имеют равные права” — не работает в обще-

стве. Это связано с тем, что материальное право всегда нуждается в поддержке. Оно не работает там, где есть вопрос неоднозначности его реализации. Процессуальные нормы — процедуры — это не только механизм перевода материального права в реальные общественные отношения, в практику, но и процесс обеспечения равенства в правах, закрепленных Конституцией.

Если норма Конституции содержит стандарт равных прав, то они должны быть обеспечены равными возможностями (т.е. процессом и процедурами), которые выступают как нормы поддержки равных прав. Поэтому, когда речь идет о подготовке проекта закона о равных правах и возможностях для мужчин и женщин, совершенно очевидно, что закон должен иметь строго процедурный характер. Он должен быть опорой нормы материальной — конституционной — мужчины и женщины имеют равные права.

Процессуальные (антидискриминационные) меры должны носить временный характер, они аффирмативны по своей сути. Они имеют идеологический характер, подтягивают обычай и культуру под знак гендерного равенства.

Еще раз вернемся к праву быть избранной во власть и праву быть равной в реализации права на труд. Реализация этих прав свидетельствует о гендерной асимметрии.

Что касается конституционного права быть избранной, то в обществе идет большая дискуссия о механизмах, разрушающих неравенство, и мерах, открывающих путь к равенству фактическому. Предлагаются аффирмативные меры юридического характера.

Есть два подхода. Согласно первому, государство обязано разрушать механизмы неравенства с помощью законодательства. И с этой целью оно может ввести в законодательство механизм квотирования. Но есть сложность: не нарушить при этом иные конституционные принципы — свободы выбора. Это сложно достичь и можно сделать лишь со ссылкой на проведение антидискриминационной политики. И на это должно пойти государство, опираясь на проведение национальной антидискриминационной политики. Государство обязано поддержать квоту как временную меру борьбы с дискриминацией. Этот путь правового по сво-

ей сути государства, где главное — уважение прав человека. Свобода выбора не ограничивается, а лишь вводится в определенные рамки. Свобода выбора не должна служить основанием и быть условием нарушения гендерного равенства.

Есть и другой путь обеспечения равного права быть избранной:

ввести в политические, партийные документы — программные и уставные — квоты для женщин с целью обеспечить им равные возможности при реализации права быть избранными. Это — достижение равенства политическими мерами. Это путь гражданского прорыва в идеологию равенства.

И тот и другой пути подлежат обсуждению обществом. Что касается реализации права на труд, то ст. 37 Конституции закрепляет право каждого свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию. На уровне Конституции дискриминации не существует. Дискриминация женщин в этой сфере идет через систему разработанных еще в советское время мер, льгот и специальных ограничений при выборе характера труда, вида трудовой деятельности. Прямо противоположное решение — антидискриминационное по своей сути — должно быть принято государством. Оно должно пойти на непопулярные меры отмены льгот и привилегий работающим женщинам (за рамками регламентирования прав, связанных с беременностью, родами и восстановительным послеродовым периодом). Реализация возможностей быть равной с мужчиной на рынке труда для женщин связана в первую очередь именно с этими непопулярными мерами, которые были установлены еще социалистическим государством и поддерживаются постсоветским государством сегодня.

Эти два примера показывают как сложна реализация конституционного принципа равенства как прав, так и возможностей в условиях демократии и новой экономики. Гендерная политика только начинает разрабатываться. И за это ответственно и государство, и общество.

Гендерное равенство может быть понято лишь через анализ реальных отношений в обществе. Неконституционный момент равенства — это дискриминация. Понятие дискриминации дано

в Конвенции ООН “О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин”. Статья 1 Конвенции определяет: “Дискриминация в отношении женщин означает любое различие, исключение или ограничение по признаку пола, которое направлено на ослабление или сводит на нет признание, пользование или осуществление женщинами, независимо от их семейного положения, на основе равноправия мужчин и женщин, прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной, гражданской или любой другой области”. Государство признало дискриминацию по признаку пола как явление, распространенное в российском обществе.

Суть дискриминации в нарушении равенства. Не имеет значения — пол ли, раса ли или иные социальные характеристики (национальность, семейное положение, имущественное положение) — провоцирует нарушение равенства. Главное, это понимание того, что то или иное социальное состояние связано с традициями неравенства, с обычаями в обществе, культурой и властью. Неравенство не может быть устранено лишь усилиями тех, кто подвергнут дискриминации. Оно устраниется с помощью мер поддержки тех, кто дискриминируем, и коррекции тех механизмов, которые порождают состояние дискриминации.

Российское государство, реализуя антидискриминационную политику, включило принцип равноправия мужчин и женщин в национальную конституцию и другое законодательство, но необходимо и обеспечить с помощью законов и других средств практическое осуществление этого принципа; принять законодательные и иные меры, включая санкции, запрещающие дискриминацию в отношении женщины; установить юридическую защиту прав женщины на равной основе с мужчинами и обеспечить с помощью судов и других учреждений эффективную защиту женщин против любого акта дискриминации; принимать все меры для изменения и отмены действующих законов, постановлений, обычаев, практики, которые дискриминируют женщин и т.д. Это общие меры, которые обязалось применять Российское государство в плане искоренения дискриминации, ратифицировав Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении

женщин. К сожалению, политика по искоренению дискриминации недостаточно последовательно проводится государством.

Необходимо сделать упрек самому государству. Дискриминация по признаку пола, связанная с укоренившимися представлениями государства, содержитя, как уже отмечалось, в отраслевом законодательстве. Государство дискриминирует пол, исходя, с одной стороны, из старой идеологии протекционизма по отношению к женщинам, и это отчетливо проявляется в сфере труда. С другой стороны, государство дискриминирует, не оказывая должной поддержки женщине при осуществлении политических прав.

Михаил Буроменский, доктор юридических наук, доцент кафедры международного права Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ГЕНДЕРНОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Прежде всего, хочу отстоять нашу украинскую правовую науку, которая может быть не столь активно, но проводит гендерные исследования. Около двух лет тому назад в Харькове была издана монография под названием: “Перспективы паритетной демократии в Украине”. Это коллективная работа, которая была выполнена в Академии правовых наук Украины. Возможно, она не столь исчерпывающе освещает все вопросы, которые возникают в исследовании проблемы равноправия мужчин и женщин. Но в качестве освещения подходов к исследованию этой проблемы, безусловно, эта работа имеет значение.

В целом я абсолютно согласен с теми выводами, которые произнучали в предыдущих выступлениях. И мне очень близки высказывания российских коллег, ведь проблемы в российском законодательстве приблизительно такие же, как и в украинском, поскольку все мы выросли из одной Конституции СССР, из одного советского законодательства. И теперь пытаемся каждый по-своему решать в принципе одни и те же задачи. Но Конституция Украины более содержательно, чем российская, формулирует некоторые вопросы, касающиеся равноправия мужчин и женщин, в частности специально указывает на равенство прав женщин и мужчин, предусматривая равные возможности женщин и мужчин в общественно-политической, культурной деятельности и в социальной сфере (ст. 24).

В реальной жизни зачастую Конституция, оказывается, не более чем декларацией, очень красивым лозунгом о том, что нужно достичь равноправия между мужчиной и женщиной. При этом в Конституции говорится, что женщинам предоставляются равные

с мужчинами возможности во всем остальном. Короче говоря, есть эталон и на него женщины должны равняться.

Кроме того, по моему мнению, большим недостатком Конституции является усиление социального аспекта, когда речь идет о социально-половом равенстве. Я не могу согласиться с тем, что гендер — это сфера социальной политики. Это далеко не только сфера социальной политики, а значительно шире. Когда Конституция Украины делает особый акцент на социальных вопросах, то в данном смысле абсолютно не выдерживается гендерный подход.

Естественно, в связи с этим возникает серьезный вопрос, возможно ли законодательно вносить здесь какие-то изменения, что можно сделать, чтобы гендерный аспект все-таки был отражен в нашем законодательстве. Я полагаю, что здесь изначально необходимо реформирование всего законодательства, одним законом дела не решить. Экспертиза, которая была проведена в России, однозначно показывает, что нельзя всего достичь, лишь только приняв один хороший закон.

Меня беспокоит и такая проблема, которая наметилась в Украине, как некая угроза профанации самой идеи. Как специалист в области защиты прав человека я на протяжении нескольких летучаствую в различных мероприятиях, которые касаются этого вопроса в Украине. И из года в год мы говорим об одном и том же. Движения вперед по сути дела нет. И я делаю единственный вывод, что женское движение не имеет реального влияния на власть в Украине. Это некие около властные движения, когда есть стремление чего-то достичь, есть определенный уровень понимания того, чего хочется достичь, но при этом нет возможности ступить на очередную ступень, когда можно было бы сделать этот шаг реальным. В итоге, мы как бы топчемся на месте, тем не менее, совершенствуясь в своем понимании того, что же такое гендерные отношения и как их надо реализовать в нашем законодательстве.

Вторая проблема — сейчас возникли довольно серьезные попытки на законодательном уровне разрешить этот вопрос. Но попытки эти, с моей точки зрения, являются не более чем профанацией самой идеи. Недавно на рассмотрение Верховной Рады

был внесен законопроект “О государственном обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин”. Возможно ли законодательно урегулировать вопросы, касающиеся равенства прав женщин и мужчин, если закон состоит из 10-12 статей на двух-трех страничках? Предположим, что он был бы принят. После сказали бы: “Вы получили свой закон, что вам еще надо? У вас есть очень хороший результат, парламент проникся пониманием гендерных проблем”.

Я полагаю, что не менее важная задача состоит в том, чтобы иметь не просто ясное представление о том, что нужно достичь, но и как это должно быть урегулировано юридически. Это должна быть четко и обстоятельно разработанная стратегия действий.

Если сравнивать украинское законодательство с законодательством соседних стран, то очевидно, что многие из них сделали серьезные шаги в этом направлении. Меня просто восхищает, как эти вопросы решаются в Литве. В России также сделаны очень существенные шаги на законодательном уровне. У нас, к сожалению, на сегодняшний день нет таких существенных подвижек.

Различными общественными движениями была предпринята попытка достичь изменений в избирательном законодательстве. Она была предпринята перед последними выборами в Верховную Раду Украины и касалась внесения законопроекта о принципе сэндвича в избирательные списки. У нас тоже, как и в России, действует смешанная избирательная система. И было очень скромное предложение — добиться 25% присутствия женщин в партийном списке. В итоге это давало бы не более чем 10-12 % женщин в парламенте. Другая половина кандидатов в депутаты шла бы по мажоритарным округам без всяких квот.

Но даже этот законопроект был зарублен Верховной Радой, и по вполне понятным причинам. Каждый депутат видел в потенциальной женщине в этом партийном списке угрозу для себя лично.

Имеются ли серьезные правовые основания, которые бы позволили реформировать наше законодательство? Прежде всего, я хотел бы обратиться к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. В Конвенции сформулировано ядро, то — как, в каком направлении должна проводиться

работа именно с правовой точки зрения. Ибо для всех понятно, что проблема женской дискриминации или отсутствие гендерного подхода в формировании законодательства, — это проблема далеко не юридическая. Это проблема социальных отношений, которые существуют в обществе, отношений между людьми. Право в данном случае может выступать лишь только побудительным мотивом, инструментом, который в какой то степени может менять эти отношения, но не может подменять те отношения, которые существуют в обществе.

Крайне важной является ст.4 Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, в которой сказано, что государства — участники имеют право принимать специальные меры, направленные на ускорение фактического равенства между мужчинами и женщинами и при этом такие меры не считаются дискриминационными. Иными словами, речь идет о так называемой позитивной дискриминации. Но до сегодняшнего дня в женском движении нет четкого отношения к тому, как оценивать позитивную дискриминацию: то ли считать это необходимыми мерами, то ли дискриминационными.

Я считаю, что позитивная дискриминация не содержит ничего оскорбительного, ибо на сегодняшний день совершенно понятно, что женщины нуждаются в специальной защите своих прав. Меры позитивной дискриминации как раз и есть теми мерами, которые обеспечивают женщинам равные возможности в доступе к универсальным правам. Нужно с этим согласиться и не пытаться воевать с этими мерами. При этом эти меры могли бы действительно дать определенный позитивный результат.

Кроме того, я полагаю, что коль скоро все же придется идти по пути применения норм позитивной дискриминации, нужно также, обратиться и к целому ряду тех стандартов, которые есть на сегодняшний день в Европейском Союзе, и которые касаются мер, связанных с достижением реального равноправия между женщинами и мужчинами. Это и Римский договор, в котором определены стандарты, связанные с равенством в оплате за равный труд. Это и Амстердамский договор 1997 г., в котором сформулированы некоторые представления о равенстве мужчин и женщин. Это и целый ряд Директив комиссий Европейского Союза, которые

касаются вопросов обеспечения этого равноправия — равенства в оплате труда и установление прогрессивных систем в социальном обеспечении, равенство в трудовых и профессиональных отношениях, в частном предпринимательстве и т.д.

Поскольку имеется соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Украиной и Европейским Союзом, есть Указ Президента, который прямо обязывает заниматься исследованиями и в частности адаптировать законодательство к правовой системе Европейского Союза, то в данном случае естественно необходимо поднимать вопрос и ставить задачу, чтобы наше законодательство соответствовало этим актам.

Правда, иногда у нас могут возникать и довольно сложные коллизионные вопросы, связанные с реформированием законодательства. Здесь уже обсуждали и совершенно верно говорили о том, что наличие определенных льгот и привилегий, которые установлены для женщин, не соответствует гендерному подходу. Но не следует забывать, что наше трудовое законодательство в этом вопросе является аналогом конвенций Международной организации труда. Сейчас в МОТ проходит пересмотр этих стандартов, есть движение к тому, чтобы пересмотреть эти льготы, которые существуют с 20-30-х годов. И понятно, почему так было, поскольку были настолько тяжелые условия труда, что эти льготы были единственным способом хоть как-то защитить женщину от совершенно безумных условий труда на производстве. Сегодня этого нет.

Для Украины естественно возникает вопрос: то ли денонсировать эти договора, конвенции МОТ (а их можно только денонсировать, поскольку они вступают в силу только путем ратификации), то ли их не соблюдать, что вообще невозможно, поскольку с точки зрения ст.9 Конституции Украины международные договоры, согласие на обязательство которых дано Верховной Радой Украины, являются частью национального законодательства. То есть в данном случае наша модель законодательства отличается от российской модели. У нас фактически эти международные договоры являются частью национального законодательства и, более того, в иерархии актов законодательства стоят выше, чем законы. И этот вопрос, по-видимому, мог бы быть разрешен толь-

ко при помощи Конституционного суда Украины. В данном случае реформирование законодательства, коль скоро оно будет предполагать исключение или отмену этих льгот, то оно должно предусматривать и соответствующие конституционные процедуры, весьма и весьма существенные.

Но при всем при этом, я хотел бы отнести к существованию этих льгот с особым вниманием. К великому сожалению, условия труда на многих предприятиях в Украине сегодня настолько тяжелые, что стоит хорошо подумать, насчет того, нужны либо не нужны женщинам эти льготы? Я отнюдь не высказываю здесь определенную точку зрения и не настаиваю, чтобы эти льготы и запреты остались. Я повторяю, что следует очень хорошо подумать, прежде чем принимать такие решения. Есть очень тяжелые, совершенно невыносимые условия труда, и в данном случае выравнивание по европейским стандартам может оказаться далеко не всегда позитивным в нашей действительности.

Я хотел бы обратить внимание на наши нынешние стандарты в Украине, которые существуют для женщин, допустим в торговле. По тем стандартам, которые существуют сегодня и утверждены Министерством здравоохранения Украины, в торговле существуют стандарты веса груза, который женщина может поднимать, и сколько передвинуть. За смену женщина может поднять приблизительно 4 тонны, а передвинуть — 8 тонн груза, то есть в два раза больше.

Говоря о соотношении украинского законодательства с конвенциями МОТ, по-видимому, необходимо сначала посмотреть, а что же у нас есть в инструкциях и приказах Министерства здравоохранения Украины и иных министерств и серьезно поразмыслить, как все это соотнести с международными договорами в области занятости, чтобы избежать возможных коллизий.

Серьезной проблемой в современных условиях является проблема сексуальных домогательств и преступлений, которые совершаются в сексуальной сфере. Для специалистов в области уголовного права гендерная проблема существует даже не как второстепенная, а просто как не заслуживающая их внимания. Они считают уголовное право вершиной юридической мысли, и с этой вершины опускаться до уровня гендера для них просто не при-

лично. И здесь мы сталкиваемся с абсолютным непониманием гендерной проблематики при реформировании уголовного законодательства.

Во-первых, есть специальные достаточно конкретные определения того, что такое сексуальное домогательство, и если мы возьмем практику стран Европейского Союза, то увидим здесь довольно четкие и ясные определения. Здесь очень многое просто не нужно изобретать. Во-вторых, есть достаточно четкие и ясные определения, которые даны Генеральной Ассамблей ООН. В данном случае речь не идет о документах юридически обязательных. Это резолюции, но, тем не менее, это документы, которые отражают определенный уровень достижения человеческой мысли в данном вопросе. И здесь совершенно однозначно сексуальные домогательства рассматриваются как форма гендерного насилия. В украинском законодательстве отсутствуют нормы, которые хотя бы каким-то образом противостояли сексуальному домогательству. К сожалению считается, что вообще об этом говорить не стоит, потому что в итоге мы дойдем до того, до чего дошли Соединенные Штаты Америки. Поэтому все остается так, как оно есть на сегодняшний день. И этот подход среди юристов очень широко распространен.

Если же говорить о практиках, то у них вообще вопрос сексуального домогательства вызывает просто улыбку. Ну, дескать, вроде того, ну а что я там свою секретаршу не поглаживал по спинке? Ну, конечно же, о чем может идти речь? Это не предмет для обсуждения. В итоге все это выпадает даже из области обсуждения, что, безусловно, является колossalной проблемой. К ней приближается еще одна проблема, которая, казалось бы, могла быть решена проще. О ней также говорится в Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин.

Давайте возьмем сексуальные преступления в отношении женщин и поставим элементарный вопрос, на который попытаемся дать ответ. Как начинается дознавание по этим преступлениям? Как проводится расследование и т.д.? Да очень просто — в этом участвуют обычные работники милиции: дежурный сержант, дежурный майор или капитан, кто угодно. Когда речь идет о несовершеннолетней потерпевшей, то фактически это все является

причиной либо того, что просто показаний не получают, либо же это приводит к колоссальным психологическим травмам у женщин. А какое сегодня учебное заведение в системе Министерства внутренних дел готовит специалистов, которые бы знали, как вести такие опросы? Да нет таких специалистов. Как следствие, эта проблема тоже уходит в некую специфическую область — нет ее и нет проблемы.

Я назвал проблемные отрасли. Есть более простые для решения вопросы, которые опять же не поднимаются. Недавно была принята новая редакция Закона “О гражданстве”. Если соотнести его новую редакцию с Конвенцией о гражданстве замужней женщины, в которой Украина является стороной, то мы сталкиваемся с ситуацией, что по Конвенции женщина не обязана следовать за гражданством мужа. Ну а представим себе так, что женщина последовала за гражданством мужа, особенно в тех странах, в которых такое следование за гражданством является автоматическим (мусульманские государства). Предположим, что женщина затем с этим мужем развелась и автоматически гражданство свое утратила, отказавшись от гражданства Украины. Имеет ли она по Закону Украины “О гражданстве” в таком случае право на упрощенную форму приобретения гражданства? Нет, не имеет. То есть явная нестыковка в данном случае с гарантиями для такой женщины, вытекающими из самой Конвенции, создает проблемы, которые имеют место сегодня.

Или иной пример. В Литве прямо в законе записали, и это является объектом контроля, чтобы объявления в СМИ не содержали в себе элементы дискриминации. У нас такими объявлениями пестрят и радио, и газеты, и телевидение, где прямо говорится, что требуется женщина или мужчина для работы, то есть представитель иного пола исключается. В данном случае имеем дело с прямым нарушением Конституции и тех международных договоров, в которых Украина участвует. Адвокаты в данном случае говорят: а кто будет подавать иск? Должна быть женщина, которая пошла устраиваться на эту работу. А если нет такой женщины, то от чьего имени подавать иск? Естественно возникает вопрос: а где же наша прокуратура в таком случае, если она сейчас так активно борется за то, чтобы за ней сохранили этот

общий надзор? Подготовлен новый законопроект, в котором этот общий надзор расписан до неимоверных широт вслед за россиянами, которые крепко усилили свою прокуратуру. Но где же этот общий надзор? Да нет его в части защиты прав человека. В данном случае, отстаивание гарантiiй нормы Конституции Украины о равноправии женщин и мужчин — просто неинтересно для нашей прокуратуры.

И таких примеров можно приводить, к великому сожалению, множество. И они могут только множить наше впечатление об отсутствии гендерного подхода к украинскому законодательству.

Я полагаю, что назрело время заставить законодателя вносить изменения в закон. Именно заставить его это делать, потому что по собственному желанию, как показал пример с законопроектом о выборах, он этого делать не хочет и не будет делать, потому что таково пока наше общество.

Светлана Поленина, заведующая сектором Института государства и права Российской академии наук, заслуженный юрист Российской Федерации, доктор юридических наук, профессор

ЗАКОНОТВОРЧЕСТВО В ОБЛАСТИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В России правотворческая деятельность в области гендерного равенства стала активизироваться после Четвертой Всемирной конференции по улучшению положения женщин (Пекин, 1995). Уже 8 января 1996 г. Правительством Российской Федерации было принято постановление, которым утверждена Концепция улучшения положения женщин в Российской Федерации. Эта Концепция анализировала ситуацию в стране с гендерным равноправием, но отвечала лишь на вопрос — что надо делать для улучшения положения женщин в стране. Она не конкретизировала, как этого достичь, используя институты государства, в том числе законодательство. Ответ на этот вопрос дал другой документ, одобренный Государственной Думой 20 ноября 1997 г., Концепция законотворческой деятельности по обеспечению равных прав и равных возможностей мужчин и женщин. Этот документ базируется на ст.19 Конституции Российской Федерации, согласно которой лица обоего пола имеют не только равные права и свободы, но и равные возможности их реализации. Целью Концепции является определение общей стратегии и приоритетных направлений законотворческой деятельности по обеспечению этого конституционного положения.

Концепция исходит из комплексного подхода к дальнейшему совершенствованию и развитию законодательства в области гендерного равенства путем разработки нормативных актов, непосредственно закрепляющих права женщин в различных сферах жизнедеятельности, и нормативных актов, не содержащих дифференциацию норм по признаку пола и тем самым улучшающих положение женщин. Предпринята в Концепции и попытка разработки механизма государственной поддержки достижения ре-

ального равноправия женщин и мужчин, который должен содержать, с одной стороны, меры законодательного порядка, а с другой — комплекс мер, принимаемых органами исполнительной власти по реализации законов и иных нормативных правовых актов. Все эти вопросы вынесены в заключение Концепции.

Круг вопросов, охватываемых Концепцией, весьма широк. Он включает вопросы совершенствования избирательного законодательства, законодательства о государственной и муниципальной службе. Отдельный раздел посвящен выравниванию статуса лиц обоего пола в области социально-трудовых прав (права на свободное избрание занятий и защиту от безработицы, на равную оплату за труд равной ценности, на безопасные условия труда, на повышение квалификации и др.). Есть в Концепции и раздел, посвященный предотвращению насилия и личной безопасности женщин и мужчин, в том числе предупреждению насилия в семье. Уделяет Концепция внимание и охране репродуктивного здоровья, материнства и отцовства. Завершает Концепцию раздел по структурированию государственного механизма обеспечения равных прав и равных возможностей мужчин и женщин.

К сожалению, до настоящего времени принято не так много законов и правительственные постановлений, рекомендованных Концепцией в целях достижения гендерного равенства. Одна из причин этого просто парадоксальна. Дело в том, что одобренная Государственной Думой Концепция так и не была, вопреки действующим в РФ законам, официально опубликована. В Собрание законодательства Российской Федерации было включено постановление Государственной Думы от 20 ноября 1997 г. об одобрении Концепции (СЗ РФ 1997 №52 ст.5225), а сама Концепция не приведена. В другом источнике официального опубликования — “Российской газете” вообще была дана краткая заметка лишь о самом факте принятия Концепции.

Поэтому те, кто интересуется содержанием Концепции, вынуждены обращаться к неофициальным источникам. Среди них журнал “Права женщин в России: законодательство и практика” 1998 г., №1, сборник “Правовая основа обеспечения равных прав

мужчин и женщин и равных возможностей их реализации” издательства Государственной Думы 1998 г. и приложение к книге С. Полениной “Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект” (М. 2000 г., изд-во “Эслан”). Кроме того, в сокращенном виде Концепция законотворческой деятельности по обеспечению равных прав и равных возможностей мужчин и женщин приведена в статье С. Полениной “Реализация конституционного принципа равноправия полов”, опубликованной в журнале “Государство и право” 1998 г., №6.

Государственная Дума нынешнего созыва подошла к проблеме претворения в жизнь принципа гендерного равенства с другого конца. Комитет по делам общественных объединений и религиозных организаций Государственной Думы включил в план работы Думы подготовку проекта “О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин”. Принятие такого закона предусмотрено Концепцией законотворческой деятельности по обеспечению равных прав и равных возможностей мужчин и женщин, но первоначально предполагалось, что такой закон завершит весь комплекс предусмотренных Концепцией законов и подзаконных актов.

Законопроект получается весьма объемным. Трудность работы над ним, заключается, помимо прочего, и в том, что параллельно с ним готовятся новые законы — о выборах, о политических партиях, а также новый Кодекс законов о труде. Среди интересных новелл назову несколько. Предусматривается рассмотреть равные возможности мужчин и женщин при осуществлении пассивного избирательного права путем установления квот, ограничивающих число лиц одного пола в списках кандидатов от политических партий, установить обязанность работодателя доказывать в случае спора с работником отсутствие в его действиях умысла на дискриминацию по мотивам пола, закрепить основные направления государственной политики по обеспечению равных возможностей женщин и мужчин и многое другое. Учитывая сложную экономическую ситуацию в стране и “феминизацию безработицы”, в проекте закона содержится норма, что в

случае массового увольнения работников, превышающего одну треть общей численности работающих на предприятии, в учреждении, организации, число увольняемых лиц одного пола должно быть пропорционально их общей численности на данном объекте.

Хочется надеяться, что разрабатываемый проект станет законом, что явилось бы важным шагом на пути приведения законодательства Российской Федерации в соответствие с международными стандартами в области гендерного равенства, необходимость чего вытекает и из ст.15 Конституции Российской Федерации, включившей общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры в правовую систему страны и даже предусмотревшей приоритет международных договоров перед актами национального законодательства.

Катерина Левченко, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ: МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ТА УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Гендерна рівноправність тісно пов'язана з фінансовою незалежністю жінок та чоловіків, яка в свою чергу визначається тим, чи мають жінки та чоловіки рівний доступ до основних економічних та фінансових ресурсів, чи можуть вони розпоряджатися ними.

Положення багатьох міжнародних документів спрямовані на досягнення рівноправності жінок та чоловіків, рівних можливостей, подолання дискримінації щодо жінок, виходячи з принципу егалітаризму, при якому громадянин, незалежно від статі, наділяється рівними правами і визнаються рівними. Права працюючих громадян, у тому числі жінок, захищаються низкою міжнародно-правових документів, які визнають основні стандарти щодо прав людини, зокрема в сфері зайнятості: Міжнародним пактом про соціальні, економічні та культурні права; документами та Конвенціями ООН, зокрема Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також Європейською соціальною хартією та іншими. В цих документах визначається необхідність: зміцнення економічної рівності чоловіків та жінок, право жінок на рівні з чоловіками умови праці², право жінок та чоловіків на рівну оплату за рівну працю або за працю рівної цінності, право на оплачувану відпустку по вагітності та пологах при достатніх соціальних пільгах і без втрати місця роботи, стажу та соціальних видатків⁴, право на достойний життєвий рівень для себе та своєї родини⁵, право на соціальні послуги⁶, право працюючих батьків на забезпечення дітей дитячими закладами⁷.

Детальний аналіз документів, які розвивають та конкретизують положення основних міжнародних актів з прав людини, свідчить, що принцип рівноправності в багатьох з них відкинуто

і замінено принципом позитивної дискримінації жінок та формування охоронних концепцій прав жінок. Багато конвенцій МОП спрямовані на захист прав жінок шляхом надання їм певних привілейв порівняно з чоловіками, тобто встановлення ситуації позитивної дискримінації жінок. Наскільки така ситуація може бути сприятливою для жінок? Відповіді на це залежать від конкретної політичної, економічної та соціальної ситуації в країні. Але немає сумніву, що позитивна дискримінація без міцної системи соціальних гарантій веде до звичайної дискримінації жінок у економічній сфері та сфері зайнятості, оскільки підприємці віддають перевагу відносинам з чоловіками, які не потребують ніяких пільг.

У таких документах відтворюється гендерно дискримінаційне уявлення: жінка-працівниця — це потенційна маті, а чоловік-працівник — це “робітник без проблем”. МОП знадобилося 60 років, щоб визнати той факт, що і чоловік є батьком дитини. В Конвенції МОП 1981 р. уперше йдеться про права робітників, що мають сім'ї, з'являються слова “рівні можливості”, “рівна освіта”, “робітники із сімейними обов'язками”. Ряд пільг щодо материнства, поширені тільки на жінок, повинні відповідно до цієї Конвенції поширюватися і на чоловіків.

Різноманіття методологічних зasad формування самих міжнародних документів веде до того, що немає єдності щодо шляхів їх впровадження на національному рівні — досягнення ситуації рівних можливостей жінок та чоловіків чи надання жінкам привілейв порівняно з чоловіками, що зовсім не одне і те саме. Тому питання щодо імплементації норм міжнародних документів у національне законодавство є досить проблематичним з огляду на можливості слідувати різним документам, які ратифіковані країнами, та використання різних методологічних підходів у цьому процесі.

Якщо проаналізувати конкретну ситуацію в Україні, стає зрозумілим, що при великих економічних та соціальних проблемах закони про охорону праці не тільки не поліпшують становище жінок, а можуть навіть бути загрозою для них. Водночас саме охоронні концепції та принципи щодо визначення ролі та місця жінок у суспільстві є домінуючими в правовому та політичному полі, хоча Україна ратифікувала Конвенцію ООН про ліквіда-

цію всіх форм дискримінації щодо жінок, підписала підсумкові документи Четвертої Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) — Декларацію та Платформу дій та інші, в основу яких покладені принципи гендерної рівноправності.

В українському законодавстві виявляються певні суперечності, як і в міжнародних документах. Так, ст. 24 Конституції України 1996 р. проголошує рівноправність усіх громадян незалежно від статі. В той же час ця стаття є внутрішньо суперечливою: спочатку в ній йдеться про рівність жінок і чоловіків, відсутність обмежень та привileїв перед законом, а далі — про підтримку та захист материнства, і жодного слова нема про підтримку батьківства.

Також суперечливою є ст. 43 Конституції України, яка гарантує право на працю: “Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується... Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється”. Ця стаття суперечить першій частині ст. 24.

Обмеження, які накладаються на жінок, містять подвійне дискримінаційне навантаження. По-перше, вважається дискримінаційним ставити поруч у документах жінок та дітей. Жінки є дорослими особами, які мають однакові права з чоловіками. Діти мають окремі права в зв'язку з тим, що є ще не повністю сформованими особами, більш уразливими до соціальних негараздів та впливів, ніж доросла людина. По-друге, жінка позбавляється права вільного вибору своєї роботи. Ці типи навантаження можна назвати прямими. Але подібна норма без урахування соціально-економічного рівня розвитку суспільства має ще побічні впливи: вона не стимулює до модернізації виробництва, підвищення кваліфікації та перекваліфікації працюючих чоловіків, що також справляє негативний вплив на суспільний розвиток як близької, так і віддаленої перспективи.

В Україні почала розроблятися програма вивільнення жінок із тих робочих місць та виробництв, які завдають шкоди їхньому здоров'ю. Однак вона впроваджується дуже повільно, і протиді-

ють її реалізації не тільки бюрократичні перешкоди та брак коштів, а й самі жінки, які не хочуть залишати робочі місця з більш високою заробітною платнею, навіть у тих випадках, коли робота шкодить здоров'ю. Запропоновані альтернативи, робота на присадибних ділянках, ведення човникової торгівлі або навіть взагалі ситуація безробітної шкодять здоров'ю часто більше, ніж та робота, яка за нормативними актами визнана шкідливою.

Слабкою позицією документів ООН та МОП є те, що вони регламентують працю тільки в публічній сфері і не торкаються питань домашньої праці. Таким чином, більша частина неоплачуваної праці в домашньому господарстві формально вважається "незайнятістю". Домашня праця не враховується як виробнича праця, хоча відіграє вирішальну роль для фізичного виживання багатьох родин, у тому числі в Україні.

Таким чином, проголошені на рівні міжнародних та національних документів права жінок потребують механізму втілення їх у життя. Саме в цьому процесі велику роль повинні відіграти як політики та науковці, так і представники громадських організацій, які в дотриманні прав жінок бачать не абстрактні положення, а шлях поліпшення становища конкретної особистості.

¹ *Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права* (ст. 3, 6); Загальна декларація прав людини (ст. 23), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 3, 11);

Конвенція МОП № 111 та Рекомендація № 111 про дискримінацію у сфері праці і заняття 1958р.;

Конвенція МОП № 142 про розвиток людських ресурсів 1975р.; Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії.

² *Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права* (ст. 3, 7); Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 10, 11).

³ *Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права* (ст. 3, 7); Загальна декларація прав людини (ст. 23), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 11); Конвенція МОП № 100 та Рекомендація МОП № 90 про рівну винагороду, 1951р.;

⁴ Загальна декларація прав людини (ст. 23), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 11); Конвенція МОП № 103 про

охорону материнства (переглянута) 1952р., Рекомендація МОП № 95 про захист материнства, 1952р.; Європейська соціальна хартія (ст. 8,17).

⁵ Загальна декларація прав людини (ст. 23), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 13).

⁶ Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права (ст. 9); Загальна декларація прав людини (ст. 24), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст.11, 14);

Конвенція МОП № 117 про соціальну політику (основні цілі і норми) 1962р.; Європейська соціальна хартія (ст. 12,17).

⁷ Конвенція МОП № 156 про працівників із сімейними обов'язками 1981р. Європейська Соціальна Хартія, (ст. 16).

**Наталія Вітренко, народний депутат
України, доктор економічних наук,
професор**

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОЦІНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Сама проблема гендерної рівності у державі загострюється тому, що курс реформ, що проводиться в Україні, дедалі жорсткіше карає жінку. Про цю проблему ще 10 років тому можна було не говорити, хоча вона вже існувала: здібні дівчата поступалися посадами чоловікам. Патерналістська держава Радянський Союз опікувалась жінками, але не давала розвиватися їхньому потенціалу. Ось чому жінки не могли утвердити себе в різних сферах життедіяльності, у тому числі у політиці.

Політика — це найскладніша сфера людської діяльності. Можна бути інженером, учителем, письменником, лікарем і нібито розбиратись у своїй галузі, мати досягнення, і водночас нічого не зрозуміти у політиці; сконцентрувати енергію, охопити весь спектр проблем, але не змогти їх донести до виборців. І таким чином не ствердити себе в політиці. Здібності жінки не були реалізовані у Радянському Союзі.

В період реформ з 1991 р. ситуація ускладнилась. При гаслах рівності і демократії сама економічна політика поставила кожну людину в жорсткі умови. Ринкова економіка потребує від людини навичок хижака. Вона виявила, що у жінок необхідно підготовки до такої боротьби немає. Жінки постраждали від скорочення робочих місць, від змін на підприємствах. У відносинах між керівниками і підлеглими жінки швидко перетворювались на мовчазних рабинь, що покірно терпіли всі вказівки. Вони постраждали від того, що їм стали недосяжними висоти політики.

61% людей у країні з вищою та незакінченою вищою освітою — це жінки, і 45% становлять жінки серед керуючого складу працівників підприємств, банків, регіонів, структур Верховної Ради України, Уряду. Цей розрив при декларованих лозунгах демократії мав би бути поборений. Але так не сталося. І це тому, що жінки не усвідомили своєї сили, а також тому, що держава не ви-

робила тих підходів і умов, які давали б жінці можливість себе реалізувати. Законодавці досить гостро це відчувають.

По телебаченню можна часто бачити напівпорожній зал, коли йде сесія парламенту. Найчастіше присутні на сесії депутати-жінки. Їх відповідальність на порядок вища, ніж депутатів чоловіків. І це при тому, що вони також можуть займатись бізнесом, мати інші справи. Жінки відчувають відповідальність за те, що їх обрали до законодавчого органу і вони мають безпосередньо формувати й приймати закони.

Щодо законів, які опрацьовуються у комітетах, то депутати-жінки більш якісно підходять до дорученої їм справи. Вони більш глибоко працюють над законопроектами. Моя особиста робота у Верховній Раді протягом двох скликань переконала, що парламент працюватиме краще, ритмічніше, якісніше, якщо жінок буде більше серед депутатів.

Як жінці можна стати народним депутатом України, депутатом місцевої ради? Коли починають застосовувати виборчі технології, коли розгортаються виборчі кампанії, то зовсім стирається відмінність між кандидатами в депутати чоловіками й жінками. І всі методи боротьби застосовуються як до чоловіків, так і до жінок. Активною участю у виборчому процесі жінки можуть вплинути на вибори і на зміну виборчих законів.

Півтора місяці тому у Саратові відбувся форум жінок-парламентаріїв з питань гендерної рівності. Представників нашого парламенту ознайомили із законопроектами, що були подані до Державної думи Росії. В них була закладена норма про квоту жінок у парламенті. Ми відверто позаздрili, адже Україна щодо цього відстает. Ми переконані, що квота має бути обов'язково включена у виборчий закон, тим більш якщо вибори відбуватимуться на пропорційній основі. До закону про вибори має бути включена норма щодо квот жінок у партійних списках. Прогресивна соціалістична партія України щодо цього є унікальною партією не лише тому, що я єдина жінка-лідер, яка привела партію у парламент (1998 р. Катерина Вашук та Ярослава Стецько очолювали партійні списки і вели свої партії до парламенту, але пройти чотиривідсотковий бар'єр не змогли). Я єдина жінка — керівник партії, яка привела в парламент фракцію, третина якої станови-

ли жінки. Я впевнена, що ця мінімальна квота — 33% має бути закладена у виборчий закон щодо партійних списків.

Наскільки політична система України може бути змінена залежно від участі жінок у політичному житті? Наведу приклад із життя своєї партії. Ми подолали чотиривідсотковий бар'єр на виборах до парламенту. Я зайняла четверте місце на виборах Президента України. Ці успіхи я вбачаю у тому, що половина членів партії — жінки. Якщо проаналізувати управлінський склад нашої партії, то з 32 секретарів обласних комітетів 7 — жінки. Вони краще справляються з роботою, ніж чоловіки. У жінок організація партійної роботи виходить краще. Жінки відповідальніше і більш скрупульозно підбирають кадри і планують заходи, не передовіряють контроль за їх підготовкою. Чоловіки за своїм духом — революціонери. Вони частіше винахідники, творці нових ідей, що ламають сьогоднішній лад. Жінки за свою генетикою — консерватори, берегині домашнього вогнища.

Жінці важче брати участь у партійній роботі й політиці, ніж чоловікові. Чоловік може передоручити комусь домашнє господарство. Жінка-політик не зобов'язана давати обітницю незаміжжя та не народжувати дітей. Бо це вже буде не жінка. Жінка має повний розквіт, коли вона виносить і народить дитину, поставить її на ноги. Коли жінка відключається у політику, вона має почуття обов'язку свого за дім, побут, за дітей.

Додаткові умови обслуговування — перукарня, медпункт, їдалня, кафе — дають можливість більш повноцінно увійти у політику. На нашу думку з приходом жінки у політику політична система має видозмінитися. Це кредо нашої партії. Ми вважаємо, що Україна має стати парламентською республікою. Обов'язковою умовою також ми вважаємо має бути право відклику депутата. Це підвищує відповідальність депутатів, ефективність роботи парламенту. Коли я висловлюю цю думку, більше обурюються чоловіки — а чому нас хтось має контролювати! А жінка за своєю сутністю звикла бути під контролем — чоловіка, дітей, сусідів і в ній немає проблем щодо контролю виборців. Чоловіки вважають, що якщо вони стали керівниками, то мають бути поза контролем.

Сьогодні досить болючим для жінок в Україні є те, що материнство не має законодавчого захисту. Жінці потрібна матеріальна підтримка. Це й буде доказом того, що дитина справді потрібна державі і це те, що сприяє народжуваності. Сьогодні жінка за декретні виплати отримує 16 грн., а мати одиначка — 7,45 грн. І коли я виступала в Парижі у Раді Європи на засіданні Комітету з рівності прав чоловіків і жінок з доповіддю “Політика геноциду в Україні. Становище жінок і дітей” і називала ці цифри, то зазвичай спокійні європейські парламентарії загомоніли і перервали мене запитаннями, чи я не помилилася. Такі мізерні соціальні виплати часто спричиняють до того, що дітей кидають на призволяще, продають, вбивають, вивозять. Отже, держава в першу чергу зобов’язана захистити жінку-матір.

За законодавством України виплати на дитину нараховуються від мінімальної пенсії. Сьогодні мінімальна пенсія становить 24,9 грн., а отже, 7,40 грн.— допомога на дитину. У парламенті неодноразово порушувалося питання пенсійної реформи. Пенсійна реформа має починатися із солідарної пенсії, підвищення мінімальної пенсії. Але влада цього не чує. Згідно з останнім рішенням Кабінету Міністрів України пенсіонерам збільшено пенсії на 10-20%. Мінімальна пенсія з 24,9 грн. підвищена до 30 грн. Ось чому далі зменшуватиметься народжуваність, зростатиме кількість ослаблених дітей та виникатимуть інші проблеми. Якби в парламенті третина депутатів були жінки, якщо б існував контроль за діяльністю депутата з боку виборців (більшість виборців — 54% становлять жінки), то таких законів не існувало б. А питання про те, де взяти гроші, — надумане. На сьогодні маса проблем у податкової системи, але повернення капіталів, вивезених з України, не відбувається.

Приклади жінок у нашій країні показують, що слов’янка, яка отримала добру освіту, професійну підготовку, буде досить рішуче й послідовно відстоювати свої права і проводити політику, яку вона вважає необхідною. Хоча я з великою повагою ставлюся до військового міністра Кузьмука, який намагається щось змінити в армії, я вважаю, що армію має очолювати жінка. Якби міністром оборони була жінка, солдати не були б голодні і не просили б у магазинах хліб, не розвивалася б дідівщина. Якби міністром

внутрішніх справ була жінка, то в тюрях не було б звірячих акцій. коли передачі для ув'язнених приймаються лише раз на місяць.

Жінка більш відповідальна за життя людини. Замовником нападу на мене, я глибоко переконана, була не жінка. Жінка не могла б замовити такий злочин. Історія свідчить — такі рішення, такі способи розв'язання проблем могли народитись тільки в голові представників сильної статі.

Прогресивна соціалістична партія України і жіноча організація, створена під її патронатом — Всеукраїнське громадське об'єднання “Дар життя”, проводить і буде проводити політику як найактивнішого включення жінок у політичну боротьбу. У програмі цієї організації є такий пункт: “Ми будемо сприяти перемозі жінок на виборах, навіть не членів нашої організації, партії...”. Тобто, коли треба буде обирати, якщо немає нашого представника, ми будемо підтримувати жінку. Україну з чоловічим обличчям світ вже побачив. До чого докотилась Україна — вже всім зрозуміло. Із 195 країн світу Україна посідає 133 місце за рівнем економічної незалежності. Це рівень Зімбабве, рівень повної економічної залежності. Усі ці “досягнення” зроблені руками чоловіків. Тому активне включення жінок у політику, їх навчання, підготовка, виховання в них упевненості в собі, звільнення їх від всіляких пут, це той важливий момент, який партія ставить перед собою. Виховати жінку, яка б сміливо йшла в боротьбу, чітко знала, заради чого ця боротьба ведеться, а у разі перемоги могла виконати всі свої завдання, обов'язки — ось основні завдання Прогресивної соціалістичної партії України та Всеукраїнського громадського об'єднання “Дар життя”.

Катерина Поліщук, студентка Національного університету “Києво-Могилянська Академія”

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ЖІНОК У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., ратифікована Україною 19 грудня 1980 р., так визначає дискримінацію: “Дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків та жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі”. У преамбулі цього документа зазначається, що дискримінація жінок порушує принцип рівноправності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок у політичному, соціальному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства та сім'ї та ще більше перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства. Для подолання такої ситуації рекомендується вжити відповідних заходів для здійснення політики ліквідації дискримінації, а саме включити принцип рівноправності жінок та чоловіків у національні конституції та інше відповідне законодавство, забезпечити практичне здійснення цього принципу через систему законодавства, правосуддя, адміністративних настанов, інструкцій та наказів.

Декларація про рівноправність жінок та чоловіків, прийнята у 1988 р. на 83-ій сесії Комітету Міністрів Ради Європи, наголошує, що “рівноправність чоловіків та жінок належить до основних прав людини, і це право закріплене як основне в багатьох міжнародних документах.., людство може збагачуватись і розвиватись, лише якщо будуть враховані прагнення, інтереси і таланти кожної статі..”. Водночас документ констатує, що “у сучасному суспільстві між жінками та чоловіками існує нерівність *de jure* та *de facto*;... дискримінація за ознакою статі в політичній, еко-

номічній, соціальній, освітній, культурній та в багатьох інших сферах стає на перешкоді визнанню, використанню та здійсненню прав людини та основних свобод.” Держави — члени Ради Європи “підтверджують свої зобов’язання щодо принципу рівноправності жінок та чоловіків, який є основною умовою демократії та вимогою соціальної справедливості; засуджують будь-які прояви преваги однієї статі над іншою, оскільки вони призводять до вкорінення ідеї про вищість або підлеглість однієї статі у ставленні до протилежної та виправдовують верховенство чи панування однієї статі над іншою.”

Декларація, прийнята Четвертою всесвітньою конференцією зі становища жінок (Пекін, 1995 р.), наголошує на тому, що “розширення можливостей жінок та їх всебічна участь на основі рівності у всіх галузях суспільного життя, включно з процесом прийняття рішень та доступі до влади, мають основоположне значення для досягнення цілей рівності, розвитку, миру”. Прийнята на конференції Платформа дій, детально проаналізувала стратегію та засоби досягнення гендерної рівності, дає рекомендації міжнародним організаціям, національним урядам, громадським організаціям щодо діяльності, спрямованої на ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та поліпшення їх становища.

Проте реально ці міжнародні документи не досягли оптимального впливу на ситуацію в світі. За даними Міжпарламентського Союзу (IPU), у середньому у світі жінки обімають 11% депутатських місць у національних парламентах, з них у північноєвропейських країнах — 35,9, країнах американського континенту — 13,2, в Європі (за винятком скандинавських країн) — 11,5, Африці — 11,3, країнах тихо-атлантичного регіону — 12,7, Азії — 9,7, арабських країнах — 3,4%. За період з 1945 по 1998 рр. лише 41 з 186 країн, що мали ту чи іншу форму законодавчого органу, обирали жінку для керівництва парламентом (загалом відомі 77 випадків). З цих держав 17 — європейські, 19 — американські, включно з країнами Латинської Америки, 3 — африканські та по одній країні азіатського та тихоатлантичного регіонів. 24 із цих 41 країн мають бікамеральну систему. Допущення жінок до керівництва законодавчою владою відбувалось частіше у Верхніх палатах цих держав. Лише 7,5% жінок у світі є головами або спікерами

парламентів. Менше ніж 11% усіх партійних лідерів у світі є жінки. Кувейт та Об'єднані Арабські Емірати навіть не надали жінці права голосу.¹

Наведені дані свідчать, що у по-чоловічому орієнтованому світі політики не має охочих поступатись своїм місцем на користь жінки. Загальним правилом залишається: “слабка” жіноча натура та чоловічий закритий світ політики. Та все ж існує певний позитивний досвід у зрушенні ситуації. Адже 30 років тому гендерна незбалансованість у світовій політиці була ще більшою, ніж сьогодні. Аналіз можливостей зростаючого заалучення жінок у політику показує, що основним механізмом встановлення рівноваги статей є гендерні квоти.

Встановлення гендерних квот є чи не найбільш дискутованим питанням як у чоловічій, так і у жіночій аудиторії. Гендерні квоти забезпечують участь кожної статі у політичному житті на рівні певного відсотка у виборчому списку партій, від загальної кількості місць у парламенті, його палатах, якщо такі існують, та комітетах, у міністерствах та всій системі публічного адміністрування. Основна ідея механізму гендерного квотування — залучити жінок у політичне життя та забезпечити відсутність ізоляції жінок у ньому.

Для того щоб надати жінкам можливість реально впливати на прийняття рішень та гарантувати дотримання основоположних принципів демократичного представництва, відсоток гендерних квот встановлюється на рівні “критичної маси” — мінімум 30%, максимум 50% представниківкої статі. Це положення є особливо важливим з огляду на те, що у більшості країн співвідношення чоловіків та жінок є приблизно рівним, а у деяких кількість жінок становить понад 50%. У цьому контексті стає зрозумілим, що позитивна дискримінація, якою є гендерне квотування, приводить до викорінення негативної дискримінації та забезпечення демократичного принципу формування парламенту як представницького органу всього населення, всіх його соціальних, етнічних, культурних, релігійних груп. Нерівність у представленості обох статей є однозначним порушенням принципу рівності.

Найбільшого поширення сьогодні набули гендерні (а не жіночі чи чоловічі) квоти. Їх змістом є те, що будь-яка стать не може

займати більш як 60% місць у парламенті в цілому, комітеті тощо. Прибічники та противники гендерного квотування наводять різні аргументи, що мають подібну природу, а їх інтерпретація залежить від їх поглядів на цю проблему. Отже, деякі “за”:

- ◆ Квоти для жінок не дискримінують, а компенсують, зважуючи на існуючі бар'єри, що заважають, у їхньому справедливому бажанні взяти участь у політичному житті.
- ◆ Квоти забезпечують присутність жінок у комітетах чи парламенті загалом, що мінімізує стрес, який не рідко відчувають жінки, виступаючи у “чоловічому” парламенті.
- ◆ Жінки мають право на рівне представництво.
- ◆ Жіночий досвід є корисним у процесі прийняття рішень.
- ◆ Вибори мають на меті представництво, а не кваліфікацію кандидатів.
- ◆ Жінки є не менш кваліфікованими ніж чоловіки, проте жіноча компетентність є прихованою та мінімізованою у політичному світі, де домінують чоловіки.
- ◆ Якщо впровадження квот і викликає конфлікти, то вони є тимчасовими.

Наведемо також певні “проти” гендерного квотування:

- ◆ Квоти суперечать принципу рівних можливостей для всіх, оскільки жінкам надається перевага.
- ◆ Квоти є недемократичними, оскільки виборці мають самі вирішувати, кого вони хочуть обрати.
- ◆ За системою квот політики обираються через їх стать, а не через компетентність, часом більш кваліфіковані кандидати є “поза списком”.
- ◆ Багато жінок не бажають обирати лише тому, що вони жінки.
- ◆ Запровадження квот викликає конфлікти у партійних осередках.

Підсумовуючи, варто зазначити, що запровадження гендерних квот призвело до конфлікту в розумінні принципу рівності. Завдяки наполегливому феміністському тиску, ліберальну концепцію “рівності, що змагається”, було замінено більш прогресивним поняттям “рівності як результату”.

Існують два основних види квотування — забезпечення відсот-

ка пропорційного представництва на рівні конституцій і виборчих законів та внутрішньопартійна політика.

У багатьох країнах законодавчо запроваджені гендерні квоти. В Уганді для кожного з 49 адміністративних районів забезпечені одне місце для депутата-жінки. Частина жінок були обрані до парламенту поза цією системою. В Аргентині виборчий закон встановлює 30-відсоткову квоту для жінок у всіх виборчих списках партій. Якщо партія не виконує цієї умови, то її виборчі листи не реєструються виборчою комісією. Цей закон, що був прийнятий 1991 р., істотно підвищив представництво жінок у аргентинській Палаті депутатів. У Бразилії існує подібна вимога на рівні 20%. У 1994 р. Бельгійський парламент прийняв закон, за яким партія не може бути зареєстрована на виборах, якщо більше ніж дві треті кандидатів однієї статі.²

В Індії 1988 р. у Національному перспективному плані для підвищення становища жінок було запропоновано запровадити 30-відсоткову квоту для жінок на всіх рівнях виборної влади. Завдяки потужному тиску жіночих організацій було прийнято 74-у поправку до Конституції, яка гарантує 33 відсоткову квоту у місцевих муніципальних радах для жінок. Також пропонувалась квота для жінок у Лок Сабха (Нижня палата національного парламенту), проте поправка була відхиlena. Водночас у результаті виборів 1991 р. жінки займали 5,2% місць у Лок Сабха та 9,8% — у Райя Сабха (Верхня палата національного парламенту).

У Непалі 5% кандидатів кожної політичної партії або організації (у мажоритарних округах) згідно з Конституцією та виборчим законом мусять бути жінки. Більшість з цих кандидатів розміщують у найнижчій частині списку, що надає жінкам буквально мінімальні шанси потрапити до Парламенту. Серед інших країн, що запровадили квотування: Бангладеш (30 місць з 330), Еритрія (10 місць з 105), Танзанія (15 місць з 225), Італія та Намібія.

Дослідники зазначають, що запровадження гендерних квот на законодавчому рівні значно легше відбувається у політичних системах, що уже мають певний досвід позитивної дискримінації, як, наприклад, відсоток місць, зарезервованих для представництва національних, етнічних меншин, релігійних та регіональних

спільнот тощо. Водночас запровадження гендерних квот завжди відбувається ефективніше у нових або молодих державах, що ще не мають інституціалізованої системи управління, яка потенційно є каталізатором конфліктів при практичному втіленні системи позитивної дискримінації (частина політиків будуть змушені “посунутись”, щоб звільнити місця жінкам згідно з гендерною квотою).

Система гендерного квотування є наслідком внутрішньопартійної політики. Вона є позитивним досвідом у подоланні і дискримінації, і конфліктів у країнах. За даними Міжпарламентського Союзу, на 1992 р. не менш як 56 політичних партій у 34 країнах світу використовували квоти. Проте найбільшого успіху у цій царині досягли скандинавські країни, показавши світу приклад ефективного та результативного застосування позитивної дискримінації — Данія, Норвегія, Швеція, де жінки є найбільш залученими до політичного та суспільного життя з-поміж всіх країн світового співтовариства. Сьогодні жінки обіймають 40% парламентських місць у Швеції, 34 — у Фінляндії, 38 — у Норвегії, 34 — у Данії та 25% — у Ісландії.

Жоден закон чи інший акт не вимагає високого відсотка представництва жінок у Скандинавії. Причиною таких змін був потужний жіночий рух та жіночі групи всередині партій, які провадили систематичний тиск на всі політичні партії Скандинавії. Відповідю останніх було введення системи внутрішньопартійних квот, що базувались суто на партійних рішеннях. Гендерні квоти були впроваджені насамперед соціал-демократичними та лівими партіями у 70 — 80-их роках, тоді як праві партії визнали їх неліберальними.

Отже, хронологічно все було так. 1983 р. найвпливовіша у країні Норвеська робітнича партія вирішила, що “на всіх виборах та номінаціях обидві статі мусять бути представлені не менш як 40% від загальної кількості”³.

1977 р. Датська народна соціалістична партія вирішила, що всі партійні утворення мусять мати мінімальне представництво — 40% кожної статі. 1979 р. 64 % партійних представників у парламенті були жінки. 1984 р. також були запроваджені гендерні квоти для відбору кандидатів до Європейського парламенту, а

1988 р. на місцевих виборах. Того ж 1988 р. Датська соціал-демократична партія постановила, що “кожна статі має право бути представленою на рівні не менше 40% всіх кандидатів соціал-демократичної партії на місцевих та регіональних виборах. Якщо відсутня необхідна кількість кандидатівожної статі, це право є не повністю реалізованим”.

Якщо порівняти принципи гендерних квот у Норвегії та Данії, то помітні істотні розбіжності. Якщо у Норвегії позитивна дискримінація поширюється на всі рівні виборних установ включно з загальнонаціональним, то в Данії вона стосується лише нижчого та середнього рівня управління. Норвезькі партійні правила не знають винятків, тоді як датські дозволяють не дотримуватись цілком гендерних квот, якщо не буде знайдено прийнятних кандидатур.

1994 р. Шведська соціал-демократична партія визнала принцип: “кожна друга у списку — жінка”. За прийняттям цього рішення тривалий процес. Під час виборів 1970 р. місцеве відділення Шведської соціал-демократичної партії визнало, що жінки, так само як і чоловіки, мусять бути у виборчому списку, проте саме чоловіки мали тривалий досвід політичного представництва, та-кий потрібний для публічного адміністрування. Отже, перші 10 імен у списку були чоловічими, а далі кандидати були розташовані за “принципом близнаки” — після чоловічого прізвища обов’язково йшло жіноче та навпаки. Під час наступних виборів 1973 р. суто чоловічими залишились перші п’ять позицій списку, 1976 р. цілий список був побудований за “принципом близнаки”. Пізніше партія робила два списки (жіночий та чоловічий), з яких перед виборами робили один⁴.

Впровадження системи квотування в Скандинавії зіткнулось з двома основними проблемами: перша — часом не легко було знайти необхідну кількість жінок, що передусім мали б бажання брати участь у виборах; друга проблема ж полягала у тому, що для виконання гендерних квот необхідно було звільнити досить велику кількість чоловіків з місць, що мусили бути віддані жінкам. Щодо першої проблеми, то найбільш складним виявилось не за-лучення жінок на провідні посади, а саме збереження позитивної дискримінації на, так би мовити, першому — низовому рівні.

Задля вирішення другої проблеми була розроблена ціла стратегія, суть якої полягала не у звільненні чоловіків з посад, а у збільшенні кількості посад та комітетів, як це зробила Датська соціал-демократична партія, продублювавши частину комітетів для надання жінкам посад того ж рівня, що й чоловікам. Також були обрані два віце-президенти партії — чоловік та жінка. Норвезька робітнича партія майже не зіткнулась з подібними проблемами. Водночас у жіночому секретаріаті партії було наголошено, що важливою є не так кількість жінок у виборчих списках, як кількість жінок, що будуть реально обрані до парламенту. На сьогодні жінки займають половину фракції Трудової партії у парламенті, а також половину міністерських крісел.

Загалом всі три скандинавські країни можна охарактеризувати як такі, де власне жіночі організації справляють неабиякий вплив на суспільні процеси. Хоча жінки-парламентарії діють у рамках існуючих політичних партій, присутній пильний контроль з боку громадськості за дотриманням принципу паритетності, що не дозволяє зменшити уже досягнуті надбання та лоббіє подальший прогрес.

Також на увагу заслуговує досвід Німеччини, де соціал-демократична партія встановила 40-відсоткову квоту для жінок у внутрішньопартійних структурах, таких як ради та комітети, та 33,3-відсоткову квоту для виборчих списків. 1998 р. виборча квота була підвищена до 40%.

Голландська робітнича партія прийняла рекомендацію про те, що 25% всіх внутрішньо- та зовнішньопартійних місць мусять обіймати жінки. 1985 р. ця рекомендація набула статусу офіційної квоти.

Британська лейбористська партія 1989 р. представила квоти для всіх внутрішніх утворень, іноді через збільшення їх кількості, іноді ні.

Окрім системи гендерних квот, існує кілька менш поширених національних механізмів по поліпшенню представництва жінок у парламентах. У Єгипті 1976-1979 рр. шість жінок були представлені у парламенті, на виборах 1979 р. президентським декре-

том було зарезервовано 30 місць у парламенті для жінок, шість жінок були обрані на ці місця. У 1987-1990 рр. 18 жінок були депутатами парламенту (виграли вибори за партійним списком). Також президент регулярно користується своїм правом призначення 10 депутатів, що зазвичай є жінками. Проте за результатами виборів 1997 р. жодна жінка не представлена у парламенті.

У парламенті Коста-Рики за результатами виборів 1998 р. 11 з 57 парламентаріїв є жінки, що становить 19% загальної кількості депутатів. У період з 1986 по 1990 р. жінка була обрана головою Законодавчої асамблей. Соціал-християнська партія серед своїх членів нараховує 20-25% жінок. На останніх виборах ця партія також встановила внутрішньопартійну 30-відсоткову квоту для жінок. 1990 р. було ухвалено закон про рівність статей, який гарантує участь жінок у політичному процесі, для чого політичні партії зобов'язані виділяти достатні кошти та встановлювати відсоток жінок у публічному адмініструванні.

Ведучи мову про Україну, однозначно є зрозумілим те, що позитивна дискримінація з'явиться у нас не скоро як на рівні законодавчому, так і на рівні партійної політики. Чи не єдиним винятком з цього є Прогресивна соціалістична партія України, яка хоча й не має офіційно затвердженої партійної квоти, під час виборів 1998 р. включила у свій виборчий список чимало жінок і відповідно половина партійної фракції ПСПУ складалась з жінок. Також лідер партії Наталія Вітренко наголошує, що майже половина всіх керівників партійних обласних осередків є жінки.

Що стосується представництва жінок в українському парламенті, то з часом їх кількість, безперечно, зростає: у 1994 р. до Верховної Ради України було обрано 19 жінок із загальної кількості 450 депутатів, що становить 4,5%. У 1998 р. цифра становить 38 осіб та 8,4% відповідно. Проте немає жодної жінки серед керівництва парламенту, лише дві з 24 голів комітетів ВРУ є жінки.

Певні зрушення спостерігаються на місцевому рівні, що підтверджує тезу, що чим нижчий рівень органів державної виборної влади, тим доступніші вони для жінок. За результатами

виборів 1994 р., жінки в депутатському корпусі місцевого само-врядування становили 30%. 1998 р. у ця цифра становила уже 38%.

Отже, Україну чекає тривалий шлях становлення гендерної рівності як невід'ємної частини принципів демократії.

1. Women in parliaments: beyond numbers// International Institute for democracy and electoral assistance.— Stockholm, 1998.
2. Politics towards women and women in politics// Women's issues information center.— Vilnius, 1999.
3. Women in electoral politics. Lessons from Norway. Jill M. Bystydziensky.— London, 1995.
4. Towards a new democratic order? Women's organizing in Sweden in the 1990.— Stockholm, 1997.
5. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. Україна.— К., 2000.

Алгирдас Мишкаускас, старший советник Офиса Омбудсмена равных прав и возможностей Литовской Республики

УСТОИ ПОЛИТИКИ РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПОЛОВ — В ЗАКОНЕ О РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЯХ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН

Права человека — одна из важнейших проблем современного мирового сообщества. Постепенно забота о правах человека становится приоритетом внутренней политики демократических государств.

Литва, которая с 1993 г. стремилась к полноправному членству в Совете Европы, четко понимала, что она должна полностью соответствовать требованиям Совета Европы в области прав человека. Созданный тогда *ad hoc* СЕ комитет, проведя исчерпывающий правовой анализ, признал, что правовая система Литвы в сущности соответствует положениям, закрепленным Европейской конвенцией о защите прав и основных свобод человека. В настоящее время Литва подписала большую часть международных документов, что уже само по себе свидетельствует о том, что законы Республики регламентируют все основные права человека и их защиту. В Литве законом провозглашено равенство полов. Однако в реальной жизни еще довольно часто встречается дискrimинация по половой принадлежности.

Необходимо признать, что длительное время в обществе избегали дискуссий на эту тему. У многих и сейчас такие разговоры вызывают лишь улыбку или ассоциируются с феминизмом как с крайней точкой зрения. Изменение взглядов общества и сформировавшихся с давних пор стереотипов — это долгий и трудный процесс. Поэтому принятие Закона о равных возможностях женщин и мужчин, а также учреждение службы, контролирующей его выполнение, — важный правовой шаг не только по направлению к Европе, но и в стремлении реально обеспечить соблюдение одного из основных прав личности — не подвергать дискrimинации по половой принадлежности.

Запрещение дискриминировать человека по его половой принадлежности содержится в самой Конституции Литовской Республики, статья 26 которой гласит, что “нельзя ущемлять права человека и предоставлять ему привилегии на основе его половой, расовой, национальной, языковой принадлежности, его происхождения, социального положения, вероисповедания, убеждений или взглядов”. Конституция Литовской Республики — не декларация, а непосредственно применяемый правовой акт. Поэтому решение иметь в Литве Закон о равных возможностях женщин и мужчин было объективным, обоснованным и справедливым.

Конкретизация упомянутого конституционного положения, раскрытие содержания прав человека, порядка и условий их реализации отдельным законом является результатом не только четко выразившегося в последнее время стремления государства интегрироваться в Европу, стать членом Европейского союза и НАТО, но и плодом многолетней деятельности многих женских организаций.

Еще в 1992 г. на проводимых в Литве конференциях и семинарах стали открыто говорить о необходимости принятия такого закона. Тогда впервые ознакомились с законами о равных правах, которые к тому времени действовали уже почти десятилетие в Северных странах. Однако некоторое время старания убедить чиновников в необходимости такого закона были тщетными. Они уверяли, что в Литве равные права и возможности полов гарантируют другие законы. В 1994-1996 гг. разрабатывались различные проекты возможного закона, но большинство из них были раскритикованы не только квалифицированными юристами, но и самими женскими организациями.

Реальная возможность принятия Закона о равных возможностях женщин и мужчин появилась после парламентских выборов 1996 г., когда сформировалась группа женщин-парламентариев. Тем более, что принятие Закона о равных возможностях женщин и мужчин и учреждение института Омбудсмена упоминались в предвыборных программах большинства прошедших в Сейм партий. 17 июня 1997 г. была создана группа по разработке проекта Закона о равных возможностях женщин и мужчин, которая

в корне качественно изменила и расширила предыдущие законопроекты. Были также представлены поправки по уточнению других законов, обеспечивающих действенность Закона о равных возможностях женщин и мужчин.

Таким образом, Сейм Литовской Республики с учетом рекомендаций ООН и Европейского Союза по вопросу равных возможностей полов 1 декабря 1998 г. принял Закон Литовской Республики о равных возможностях женщин и мужчин. Для его обеспечения Сейм Литовской Республики 20 апреля 1999 г. своим постановлением назначил Контролера по равным возможностям женщин и мужчин. 25 мая 1999 г. Сейм Литовской Республики учредил службу контролера по равенству возможностей. Эта служба является самостоятельным государственным институтом, подотчётным Сейму. Ее деятельность основывается на принципах демократии, законности, беспристрастности и справедливости. Служба контролера по равным возможностям полов следит за реализацией закрепленного в Конституции Литовской Республики равенства прав и возможностей мужчин и женщин, за исполнением Закона о равных возможностях женщин и мужчин.

Контролер по равным возможностям и работники его службы рассматривают жалобы о дискриминации и сексуальных домогательствах; по своей инициативе проводят расследование нарушения равенства прав, имеющих место в прессе и других средствах информации, иных источниках. В соответствии со своими полномочиями они направляют предложения органам государственной власти и управления Литовской Республики по усовершенствованию правовых актов, а также приоритетов равенства прав женщин и мужчин; контролируют, чтобы в средствах массовой информации не появлялись объявления дискриминационного характера. В соответствии со своей компетенцией они рассматривают дела о нарушениях административного права и назначают административные наказания.

Контролер и работники службы равных возможностей контролируют, как внедряют Закон о равных возможностях женщин и мужчин органы государственной власти и управления, учреждения сферы образования и науки, а также работодатели. С этой целью может быть затребована вся информация, документы и

материалы, необходимые для осуществления функций контролера по равным возможностям. Кроме того, они могут на правах наблюдателей присутствовать во время экзаменов и конкурсов по приему на работу, а также во время приема или экзаменов в учреждениях образования, научных институтах и вузах. В случае нарушений собранный материал и имеющуюся информацию работники службы имеют право передавать для дальнейшего исследования или принятия решения в другие компетентные организации. Следует отметить, что в Законе о равных возможностях женщин и мужчин определены следующие понятия:

1. Равные возможности женщин и мужчин — это реализация закрепленных в международных документах по правам человека и граждан и в законах Литовской Республики прав человека. Такое определение соответствует статьям 1, 2 и 7 Всеобщей декларации прав человека, а также статьям 1, 13 и 14 Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека. Их положения гласят, что каждый человек имеет возможность пользоваться всеми правами и свободами, независимо от пола, а все лица имеют право на равную защиту от дискриминации. Здесь можно отметить и Дополнительный протокол к Европейской социальной хартии, подписанный в 1988 г., куда было включено право на одинаковые возможности и одинаковое положение при трудоустройстве и выборе профессии.
2. Нарушение равных прав женщин и мужчин (дискриминация) — это пассивное или активное поведение, выражющееся в ограничении прав или предоставление лицу привилегий по половой принадлежности. В определение дискриминации также входят унижение или уничтожение, что расширяет регламентируемое Конституцией понятие дискриминации. Важно, что при определении этого понятия конкретно устанавливается, когда соответствующие действия не считаются нарушением прав женщин и мужчин. Эти исключения связаны с различными физиологическими особенностями женщин и мужчин. Например, специальная охрана женщин в период беременности, родов и кормления ребенка; только на мужчин распространяется воинская

повинность (что, несомненно, не означает, что женщины не могут стать воинами-добровольцами). При приеме на работу определенные виды работы могут выполняться лицами только конкретного пола.

3. Сексуальное домогательство — это оскорбительное поведение сексуального характера, выражющееся словесно или физическими действиями по отношению к лицу, с которым связывают отношения трудовой, служебной или иной зависимости. Это определение позволяет отличить сексуальное домогательство от преступных деяний, указанных в Кодексе об административных правонарушениях и в Уголовном кодексе.

Закон о равных возможностях женщин и мужчин конкретно устанавливает, какие действия нарушают равные возможности полов, то есть конкретизирует возможные формы дискриминации, а также определяет соответствующие административные наказания. Работодателю запрещено:

- 1) За одинаковую работу создавать лицу какого-либо пола менее (более) благоприятные условия труда или оплаты труда. Это один из наиболее сложно контролируемых моментов, так как реально работодатель может довольно легко скрыть такую дискриминацию различными способами. Например, работодатель может по-разному называть должности с примерно одинаковыми функциями. Это наглядно видно из статистических данных, которые свидетельствуют, что женщины, выполняющие такую же работу, как и мужчины, получают в среднем 75% зарплаты последних. Подобные проблемы имеются при контроле приема людей на работу. Здесь нередко нарушается закрепленный в ст. 8 данного Закона запрет на требование от ищущих работу лиц информации об их частной жизни и семейном положении: состоит этот человек в браке или разведен, сколько имеет детей. По мнению экспертов Совета Европы, “это было бы нарушением права приватности”. Работодатель в соответствии с требованиями подпункта 1 ст. 5 упомянутого Закона обязан при приеме на работу соблюдать одинаковые критерии отбора, за исключением случаев, когда эту

работу может выполнять лицо лишь определенного пола. Кроме того, каждый работник независимо от его половой принадлежности должен получать одинаковую зарплату за одинаковую работу (ст.5, подпункт 4).

- 2) Организовывать работу, создавая при этом работнику любого пола худшие (лучшие) условия работы. Этот запрет обязывает работодателя создавать мужчинам и женщинам одинаковые условия труда, возможности повышения квалификации, а также предоставлять одинаковые льготы. Кроме того, он обязан применять одинаковые критерии оценки качества их труда (аттестации).
- 3) Назначать работнику дисциплинарное наказание, менять условия труда, переводить на другую работу или прерывать трудовой договор. Эти нарушения еще шире регламентируют законы о труде.
- 4) Преследовать работника, подавшего жалобу на дискриминацию. В таком случае работодатель обязан предпринять все меры, чтобы подавший жалобу работник не подвергался преследованиям. Другими словами, работник должен иметь гарантию, что при наличии факта дискриминации по половой принадлежности он сможет беспрепятственно обратиться в учреждения, могущие оказать ему правовую помощь и защитить его нарушенные права.

Учреждения образования и науки обязаны предоставить женщинам и мужчинам одинаковые условия:

при приеме в высшие учебные учреждения, а также на курсы повышения квалификации. Следовательно, для учебных учреждений устанавливается строгий запрет на применение различных требований при приеме на учебу и создание разных условий поступления для девушек и юношей. Учебные учреждения не имеют права устанавливать квоты такого характера для поступающих в университеты и иные школы;

при назначении стипендий и предоставлении кредитов на обучение;

при подборе программ обучения. Согласно подпункту 2 ст.7 Закона установление различных возможностей при выбо-

ре преподаваемых предметов — это нарушение равных прав и возможностей женщин и мужчин; при оценке знаний. К сожалению, здесь применение Закона о равных возможностях осложнено, так как трудно объективно установить справедливость оценки. В таком случае, очевидно, будет достаточным обоснованно потребовать установления конкретной процедуры рассмотрения, процедуры, при помощи которой можно было бы объективно оценить саму оценку знаний.

Кроме того, учреждения образования и науки по своей компетенции обязаны обеспечить, чтобы в учебных программах и учебниках не содержалась пропаганда дискриминации по половой принадлежности. То есть требуется, чтобы равенство полов нашло свое отражение в текстах учебников, а также в текстах вопросов и ответов на экзаменах. В законе также устанавливаются и определенные требования к содержанию публикуемых объявлений о приеме на работу или учебу. Объявление считается дискриминирующим, если в нем указываются требования, предоставляющие первенство одному из полов, опять же за исключением тех случаев, когда работа может быть выполнена представителем лишь определенного пола. Это положение закона еще больше усиливает постановление Комиссии государственного языка от 10 ноября 1999 г., в котором говорится, что должности должны обобщенно писаться в мужском роде. Несомненно, требования этого стандарта не распространяются на такие должности, которые невозможно выразить, кроме как в женском роде. Но это совершенно не означает, что такую работу не могут выполнять представители другого пола.

Закон о равных возможностях женщин и мужчин предусматривает, что органы государственной власти по своей компетенции обязаны:

- 1) Обеспечить, чтобы во всех разрабатываемых и принимаемых правовых актах были закреплены равные права женщин и мужчин. Контролер по равным возможностям при представлении заключения о внедрении какого-либо закона имеет право подавать в учреждения государственной

- власти и управления Литовской Республики предложения по совершенствованию правовых актов, а также по приоритетам политики реализации равных прав;
- 2) Разрабатывать и внедрять программы, которые позволяют изменить в обществе мнение о превосходстве одного пола над другим;
 - 3) В установленном законом порядке поддерживать программы общественных организаций, общественных учреждений ассоциаций и благотворительных фондов, которые помогают реализовать равные возможности женщин и мужчин.

Руководствуясь принципами законности, беспристрастности и справедливости, служба Контролера по равным возможностям женщин и мужчин рассматривает жалобы на дискриминацию и сексуальное домогательство. К контролеру имеет право обратиться любое юридическое и физическое лицо, считающее, что к нему были применены упомянутые дискриминационные действия, или оно стало жертвой сексуального домогательства. Закон достаточно связно излагает порядок подачи жалобы, сроки ее рассмотрения и ход расследования.

К сожалению, довольно много проблем возникает при рассмотрении жалоб о сексуальном домогательстве. Прежде всего, случаи домогательства очень трудно доказуемы, так как жалобы чаще всего основываются только на словах жертвы. Без вещественных доказательств или показаний свидетелей они не могут трактоваться как достаточное основание для наказания так называемого домогающегося. И вообще закон не определяет, что именно конкретно может считаться достаточным доказательством для установления факта дискриминации или сексуального домогательства.

Контролер имеет достаточно большую силу в области принятия решений, прежде всего потому, что он имеет право рассматривать административные дела и назначать административные наказания, размеры которых достигают 400 литов (1 американский доллар равен 4 литам). Примечательно, что этого не могут делать омбудсмены многих стран Западной Европы. Кроме того, контролеру предоставлено право обращаться к соответствующему лицу или учреждению с предложением прекратить нарушаю-

щие равенство полов действия, или отменить связанный с этим акт. Это означает, что решения контролера являются обязательными для всех учреждений и лиц независимо от их социального статуса, занимаемых должностей или компетенции.

Закон о равных возможностях женщин и мужчин не сужает сферы расследования жалоб так, чтобы в нее не попала деятельность Президента, членов Сейма, Премьер-министра, других государственных контролеров (в Литве шесть государственных контролеров), а также коллегиальных органов власти и управления. При установлении признаков преступления контролер может принять решение о передаче материала о расследовании в следственные органы.

Таким образом, Закон о равных возможностях женщин и мужчин — это политика государства, что женщины и мужчины должны уважать роль друг друга в жизни общества. Каждый человек, каждый член общества должен иметь одинаковые права независимо от половой принадлежности, выполнять любимую работу и получать за нее вознаграждение, которое будет зависеть лишь от качества выполненной работы, профессионального уровня и деловых способностей. У каждого человека должны быть одинаковые возможности научного, профессионального совершенствования, роста карьеры, участия в сфере культуры и искусства.

Однако для того, чтобы в обществе реально соблюдался принцип равных возможностей женщин и мужчин, одного положительного взгляда законодателей на эту проблему, а также довольно хорошо отлаженного государственного механизма по решению связанных с этим вопросов недостаточно. Не менее важно сформировать в обществе мнение, что защита своих естественных прав судебным путем или при помощи административных мер является еще одним значительным правом, которым может воспользоваться каждый человек. Важно не только знать свои конституционные права, пользоваться ими, но и при необходимости защищать их как на национальном, так и на международном уровне. Таким образом, индивиды, а не только государство смогут косвенно участвовать в совершенствовании национальной правовой системы, регламентирующей защиту прав и свобод, в том числе и в области равных возможностей.

Микола Феськов, старший викладач
Одеського інституту внутрішніх справ

ЗАХИСТ ВІД ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗАЛЕЖНО ВІД СТАТІ: ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (ПЕРЕГЛЯНУТА) І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Європейська соціальна хартія (переглянута) займає особливе місце серед актів Ради Європи. Хартія містить узагальнений каталог соціальних прав людини у сучасному їхньому розумінні, встановлює гарантії їх забезпечення, котрі вважаються зобов'язаннями держав, що ратифікували цей документ. Україна підписала обидва варіанти Хартії: Європейську соціальну хартію, прийняту в Турині у 1961 р., а також оновлений її варіант — Європейську соціальну хартію (переглянуту), ухвалену державами — членами Ради Європи у Страсбурзі 3 травня 1996 р. Найближчим часом Хартія має бути подана на ратифікацію Верховною Радою України. Актуальним завданням є встановлення відповідності законодавства України Європейській соціальній хартії, а також приведення національного законодавства до міжнародних європейських стандартів.

Одним із кардинальних постулатів міжнародного права в галузі захисту прав людини є захист від дискримінації, зокрема, за ознакою статі. Хартія приділяє цьому принципу значну увагу. Загальна вимога щодо заборони дискримінації за усіма ознаками (раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань тощо) встановлена у статті Е “Заборона дискримінації”. Спеціальна ст.20 передбачає право на рівні можливості і рівне поводження у сфері зайнятості без дискримінації за ознакою статі. Для забезпечення ефективної реалізації права на рівні можливості та рівне поводження сторони мають взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення цього права у таких сферах: прийом на роботу, захист від звільнення та професійна реінтеграція; професійна орієнтація, професійне навчання та перепідготовка, професійна реабілітація; умови праці, включаючи заробітну плату; професійна кар'єра, включаючи заохочення.

Крім зазначеної статті, положення щодо недискримінації встановлено й в інших статтях Хартії, де вони “вплетені” у правову тканину інших прав, таким чином утворюючи невід’ємну сторону іншого права людини. До таких норм належать положення ст.26 “Право на гідне ставлення на роботі”, ст.27 “Право працівників із сімейними обов’язками на рівні можливості та рівне ставлення до них” та інші.

Досліджуючи питання відповідності законодавства України положенням щодо недискримінації, встановленим у Хартії, можна дійти таких висновків.

По-перше, заборона дискримінації за ознакою статі виступає загальним принципом щодо забезпечення усіх інших прав людини. Це випливає з положень ст.Е, яка має загальне значення. Таким чином, Хартія вимагає дотримання цього принципу при реалізації прав не лише в означених сферах (ст.20), а й в усіх інших, зокрема у сфері соціального забезпечення і його двох державних організаційно-правових формах — загальнообов’язковому державному соціальному страхуванні і державній соціальній допомозі; у сфері надання медичної допомоги і посиленій охороні як жінок, так і чоловіків у напрямі забезпечення здоров’я для репродуктивної функції тощо.

По-друге, механізм забезпечення права на недискримінацію передбачає не лише встановлення самої заборони у законах та інших нормативно-правових актах, а й системи недискримінаційних заходів з боку держави. Такі заходи мають бути конкретизовані шляхом встановлення позитивних зобов’язань (активного обов’язку) щодо державних органів, установ та організацій, роботодавців усіх форм власності та інших суб’єктів, котрі задіяні у забезпеченні прав людини і громадянина в державі.

По-третє, висновок про відповідність національного законодавства нормам Хартії має ґрунтуватися не лише на легально встановлених положеннях нормативно-правових актів, а й на даних щодо реального фактичного їх дотримання, тобто стан із реалізацією прав людини та правозастосової діяльності в державі. Юридична практика України свідчить про двоєстій характер правового захисту прав людини. З одного боку, норми законодавства існують, з другого — вони повсюдно порушуються.

Таким чином, у соціальній сфері простежується тенденція “життя права” за подвійними стандартами, що є в принципі неприйнятним, оскільки підриває засади моральності у громадянському суспільстві і порушує загальний принцип соціальної справедливості.

Конституція України (ст.24), Кодекс законів про працю (ст.2-1, 22), інші закони, зокрема “Про зайнятість” (ст.3), “Про оплату праці” (ст.21), “Про державну службу” (ст.4) містять норми щодо заборони дискримінації за ознакою статі. Проте спеціальні закони, котрі регулюють трудову діяльність окремих категорій працівників, не містять таких норм. Це стосується таких законів, як “Про прокуратуру”, “Про державну виконавчу службу”, “Про службу безпеки”, “Митний кодекс України”, “Про статус суддів”, “Про арбітражний суд”, “Про нотаріат”, “Про освіту”, “Про професійно-технічну освіту” тощо. Вважаємо необхідним доповнити такі акти шляхом внесення відповідних змін у напрямі заборони статевої дискримінації та створення рівних можливостей для чоловіків і жінок в отриманні певної роботи за фахом.

Проте навіть за умови включення таких норм цього все ж буде недостатньо для досконалого нормативного регулювання відносин у сфері праці. Річ у тому, що широкого розголосу і обговорення набули факти сексуальних домагань на роботі, такі справи розглядаються у судовому порядку. Йдеться про такі порушення прав людини як на стадії прийняття на роботу, так і протягом здійснення трудової діяльності. Законодавство інших країн містить норми щодо захисту прав працівників при прийнятті на роботу, зокрема, захисту від статевої дискримінації. Українське законодавство ще не передбачає норм щодо захисту прав працівника у таких ситуаціях.

Не менш важливим є забезпечення прав жінки-працівниці на рівні можливості з чоловіками щодо службової кар’єри, просування по службі, підвищення кваліфікації. Як засвідчать дані статистики, жінки не мають реальних рівних прав із чоловіками у цій сфері. Значною мірою це пов’язано із материнською функцією, необхідністю догляду за дітьми. Очевидно, що українське законодавство у питаннях соціального захисту осіб у зв’язку із виконанням репродуктивної функції та доглядом і вихованням

дітей має бути кардинально змінене і переорієтоване із концепції захисту прав працівників із сімейними обов'язками на концепцію захисту чоловіка і жінки, котрі мають дітей. Це не означає відмови від встановлених законодавством пільг у сфері найманої праці, однак не можна не помічати наявності приватного роботодавця, де такі гарантії здебільшого не надаються. Важливо усвідомити, що забезпечення усієї системи гарантій щодо кардинального підвищення народжуваності в Україні — державна справа. Перекладення відповідальності у цій сфері на роботодавця не матиме ніяких позитивних зрушень, оскільки роботодавець завжди знайде спосіб уникнути працівника із сімейними обов'язками.

Вважаємо, що необхідно прийняти відповідні норми, тим самим створивши легальну основу для захисту прав працівників, можливості оскарження таких правопорушень у судовому порядку. Законодавство України має відповідати сучасним міжнародним стандартам.

Руслан Суслов, юрист консультант Дніпропетровської міської громадської організації “Жіночий інформаційно-координаційний центр”

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК

У сучасних умовах значна увага приділяється вдосконаленню чинного і прийняттю нового законодавства з питань забезпечення рівних прав чоловіків та жінок. Від того, наскільки чітким і зваженим буде таке законодавство, залежить ефективність забезпечення рівності прав чоловіків і жінок та долання нерівноваги у становищі між ними. У зв'язку з цим привертають особливу увагу законопроекти, подані на розгляд Верховної Ради України. Це законопроекти України “Про національні стратегії поліпшення становища жінок в Україні” і “Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок”, а також проект Постанови Верховної Ради України “Про Концепцію поліпшення становища жінок” (на даний час вже відкликаний Кабінетом Міністрів України). Аналіз таких проектів дає підстави для висновків про реальну можливість змінити ситуацію на краще.

Передусім привертає до себе увагу мета прийняття цих законопроектів. Як бачимо з назв двох документів, вони здебільшого спрямовані на поліпшення становища жінок у різних сферах суспільного життя. На мою думку, такий підхід є не зовсім правильним, оскільки приймається як надання жінкам деяких поступок (пільг). Можливо, на початкових етапах становлення і розвитку жіночого руху такий підхід був абсолютно віправданим. Але сьогодні назріла необхідність переходу від “охоронної” концепції жінок до визнання та забезпечення рівноправності обох статей. Тим паче, що міжнародні документи, підписані Україною, зобов'язують нашу державу дотримуватись саме такого підходу.

Так, відповідно до Конвенції Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держави-сторони зобов'язуються забезпечити за допомогою закону та інших відповідних заходів практичне здійснення принципу рівноправності чоловіків і жінок. При

цьому рівноправність треба розуміти як рівність прав і можливостей здійснення таких прав. Визнання і дотримання рівноправності чоловіка та жінки не може і не повинно бути пільгою, поступкою або милістю для жінок з боку держави, це обов'язок кожної держави. Слід нарешті зрозуміти, що немає пільг, є права. Тому законодавцям слід зосередити зусилля на визнанні та забезпеченні рівноправності жінок та чоловіків. Це має бути принципом розробки нових законів і внесення змін до чинного законодавства. У зв'язку з цим серед зазначених законопроектів позитивно вирізняється Закон України “Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок”.

Відмітною рисою законопроектів є те, що вони являють собою програми дій, які визначають загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики в сфері поліпшення становища жінок. І це при тому, що Україна вже має низку такого роду документів. До основних таких документів можна віднести Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепцію державної сімейної політики, Засади державної політики України в галузі прав людини, прийняті Верховною Радою України, а також документи Кабінету Міністрів України — Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства та Національний план дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві.

Сама по собі наявність цих програм, на жаль, не зумовила суттєвих позитивних змін. Досягненню рівноправності сприятиме не стільки прийняття того чи іншого документа або їх кількості, скільки якість законодавства. Закон повинен передбачати конкретні практичні заходи по забезпечення рівноправності, а не тільки бути програмою пошуку і розробки таких заходів. Якщо, наприклад, матиме місце різний підхід до жінок та чоловіків при оформленні на роботу, у просуванні по службі, при звільненні або відправленні у відпустку без збереження заробітної плати, то в законі повинен бути передбачений обов'язок роботодавця довести, що ця обставина не зумовлена статтю претендента на роботу або робітника, а також передбачена відповідальність роботодавця за дискримінацію за ознаками статі. Тому в разі вчинен-

ня роботодавцем таких дискримінаційних дій у жінки або чоловіка, чиї права було порушене, будуть не тільки правові підстави для звернення до суду за захистом своїх прав, а й необхідні засоби правового впливу на роботодавця. У такому разі реально зростає можливість відновлення порушених прав і притягнення винного роботодавця до відповідальності.

На жаль, запропоновані законопроекти об'єктивно не можуть бути засобом захисту порушених прав. Закон же тільки тоді почне діяти, коли законодавче закріплення рівних прав і можливостей чоловіка та жінки відповідатиме обов'язкам приватних осіб і держави додержуватись і забезпечувати рівноправність. Такий принцип відповідності прав і обов'язків притаманний не тільки для сфери професійних занять і зайнятості, а й інших сфер суспільного життя. Саме тому вже зараз необхідно переходити від розробки програм до конкретних дій.

Особливо треба наголосити на необхідності гармонізації норм міжнародного і національного законодавства. Робота в цьому напрямі має здійснюватися при розробці кожного законопроекту. Міжнародне законодавство може бути основою для розробки законодавства про рівноправність статей, інакше ми ризикуємо отримати чергову програму дій за невисокого рівня її практичного застосування.

Не можна погодитися з твердженнями про те, що в Україні не існує жодного законодавчого документа, який містив би статті чи норми дискримінаційного характеру стосовно жінок. Якби це відповідало дійсності, то не було б необхідності здійснювати кроки щодо зміни чинного законодавства. Незважаючи на те, що Конституція України закріпила принцип рівноправності чоловіків та жінок, все ж у законодавстві мають місце спірні моменти. Ця обставина ще раз підкреслює необхідність узгодження законодавства України з вимогами міжнародних документів. У такому разі за основу можна було б узяти положення Конвенції Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Ліквідація дискримінації — це безпосередній шлях до встановлення рівноправності статей. Конвенція наголошує на неприпустимості дискримінації в усіх сферах життя — освіті, зайнятості, професійній діяльності, політичній сфері, охороні здоров'я тощо. Така послідовність по-

требує відповідного закріплення в законодавстві кожної держави, яка підписала Конвенцію. В проекті Закону України “Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок” цього не простежується. Прийняття законів, спрямованих на забезпечення рівноправності чоловіків та жінок, має бути прикладом роботи по гармонізації національного та міжнародного законодавства. Варто зазначити, що відповідно до Конституції України міжнародні договори, схвалені Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Застосування міжнародних договорів при вирішенні спорів можливо і без відповідної зміни чинного законодавства України. Проте практика застосування міжнародних договорів у сфері забезпечення рівноправності статей не знаходить значного поширення. Формування такої практики можна також сприймати як позитивний крок на шляху забезпечення рівних прав та можливостей.

Як уже зазначалось, у Конституції України закріплений принцип рівноправності між чоловіками та жінками, але механізм реального забезпечення рівноправності далекий від досконалого. Мало закріпити права, необхідно забезпечити можливість реалізації і захисту таких прав. Насамперед це стосується реформи судової системи. Сьогодні в Україні мають місце об’єктивні та суб’єктивні причини, які суттєво знижують ефективність судового захисту. Побудова механізму забезпечення рівноправності не обмежується тільки судовою реформою. Вона передбачає більш масштабні дії з боку держави: перегляд навчальних посібників і шкільних програм, створення і розширення мережі установ по догляду за дітьми, надання жінкам безоплатних медичних послуг тощо. Тому одним із напрямів забезпечення рівноправності має бути створення державою відповідного механізму і умов для його роботи. Безумовно, такі дії потребують чималих фінансових витрат. Але всі без винятку законопроекти підкреслюють, що введення їх у дію не потребує додаткових витрат з державного бюджету. Само по собі тільки прийняття цих документів дійсно не потягне за собою витрат державних коштів, але подальша реалізація положень законів потребує чималих коштів (насамперед державних), і їх відсутність може стати чи не головною причиною неспроможності таких законів дійсно поліпшити ситуацію.

Про це слід пам'ятати і передбачити джерела і механізми державного фінансування таких дій держави.

Певні питання викликає термінологія, яка використовується в законопроектах. Закон не повинен допускати неоднозначного розуміння (тлумачення) термінів. Юридичні терміни повинні бути чіткими і зрозумілими для застосування, інакше значно знижується можливість ефективного практичного використання закону. Є досить спірною доцільність використання в проекті Закону України "Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок" терміна "гендер" і словосполучень з ним. Щоб уникнути двозначностей і нечіткості положень цього закону, треба або знайти єдиний і найменш суперечливий варіант визначення ключових понять, або шукати відповідник цьому слову. Можливо, доцільно відмовитися від спроб законодавчо визначити гендер і похідні від нього вислови, спробувати по-іншому подивитися на питання гендерної рівноваги. В основі гендерної проблеми — проблема забезпечення рівноправності статей, тобто рівності прав і можливості здійснити ці права. Саме на це повинна спрямувати держава свої зусилля, і одним з таких кроків має стати прийняття відповідного законодавства.

Светлана Хрисanova, директор Института гендерных отношений международной общественной организации “Международный фонд “Панна”

ОТ ДЕКЛАРАЦИИ — К РЕАЛИЗАЦИИ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ

“Мы принимаем и как правительства обязуемся выполнять Платформу действий, следя за тем, чтобы гендерные аспекты находили отражение во всех наших стратегиях и программах”, — записано в Декларации, принятой Четвертой Всемирной конференцией женщин в Пекине в 1995 г. Этот документ подписан и главой украинской делегации.

Идеология гендерного равновесия, гендерного баланса как новая конструктивная идеология мирового сообщества третьего тысячелетия выражена в документах ООН, Совета Европы. Она базируется на правах человека и прежде всего — на его естественном праве на полную самореализацию личности. В ее основе — равенство обоих полов в обществе. В XXI веке равенство отнесено к ряду фундаментальных ценностей. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, утвержденная резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 8 сентября 2000 года, гласит: “Ни один человек и ни одна страна не должны лишиться возможности пользоваться благами развития. Должно быть гарантировано равенство прав и возможностей мужчин и женщин”.

Утверждение принципа равных прав и возможностей мужчин и женщин в украинском обществе выдвигает во главу угла проблему гендерной культуры, гендерного образования и гендерной демократии. Это требует пересмотра с гендерных позиций прежде всего правовых норм как важнейших регуляторов гендерных отношений по пути к гендерному Равенству, Миру и Развитию.

Каким же образом Украина реагирует на гендерные приоритеты, провозглашенные в документах ООН? Украина создала основы для развития гендерной демократии принятием ст.21, 23, 24 в Конституции Украины. В них закреплены равные права мужчин и женщин как граждан общества. Концептуально де-юре го-

сударство уже сегодня обеспечивает развитие обоих полов и их гендерных отношений. Однако де-факто проблемы гендерной культуры и гендерного образования, гендерной демократии и гендерного мировоззрения, а также гендерных отношений в повседневной жизни требуют разработки государственной политики и механизма по их реализации.

Носителями гендерных инициатив выступают также общественные организации Украины, инициативные группы ученых, в том числе правоведов, при поддержке международных донорских фондов. Они формируют общественное мнение и его настрой на преодоление гендерного дисбаланса в управляемых структурах общества, создают среду для принятия решений ООН по гендерным вопросам, содействуют созданию механизма правовых основ внедрения гендерных аспектов во все сферы жизни, инициируют и лоббируют законопроекты, касающиеся гендерной проблематики.

Программа “Институт гендерных отношений” международной общественной организации Международный фонд “Панна” непосредственно участвует в гендерном движении в Украине. Используя наработанный потенциал и гендерную устремленность своих программ, Институт гендерных отношений Международного фонда “Панна” направил усилия на поиск путей их реализации, внедрения правовой культуры равных возможностей во многие сферы жизнедеятельности: на разработку спецкурсов для вузов, школ, дошкольных учреждений, организацию гендерного образования молодежи, учителей, государственных служащих. Этой цели послужили регулярные публикации во всеукраинском журнале “Панна”, а также его целевые, специальные выпуски, посвященные гендерной экспертизе деятельности органов местного самоуправления и регионов. Правовые аспекты публикаций преимущественно касались особенностей гендерных аспектов в реформировании общественного, государственного и частного секторов Украины. Эта деятельность отмечена Программой развития ООН: редакция журнала “Панна” стала дипломантом в конкурсах среди украинских СМИ в номинации “Гендер в развитии”.

Организация “Панна” внесла образовательный проект “Ген-

дерные инвестиции в региональную и местную власть” на VI Всеукраинские муниципальные слушания. Он был принят и поддержан. Слушания сыграли созидательную роль в совершенствовании правовой культуры в Украине. Они юридически стимулировали сознание руководителей регионов в направлении формирования гендерного мировоззрения. На слушаниях были приняты три документа гендерной направленности:

политический документ — *Соглашение о сотрудничестве в области создания равных условий для мужчин и женщин в принятии решений о местном и региональном развитии*;

Практические рекомендации к проекту “Гендерные инвестиции в региональную и местную власть”, наработанные во время обсуждения проекта на слушаниях и утвержденные как первые практические шаги к действию, не требующие принятия особых законов, но создающие для них нормативную базу;

Резолюция VI Всеукраинских муниципальных слушаний.

Слушания состоялись 29 июня — 2 июля 2000 г. в Киеве под девизом “Объединение усилий во имя местного и регионального развития и процветания Украины”. Они развивали идеи по актуальным проблемам жизни и перспектив развития городов, форм и методов управления городами и регионами, проведения муниципальной реформы, становления и развития местного самоуправления в Украине, проводимые с 1995 г. в рамках муниципальной (негосударственной) программы “Усовершенствование систем управления развитием малых и средних городов Украины”. Всего в слушаниях участвовали около 150 человек, среди которых 25% составляют женщины, то есть каждая четвертая.

Во время работы слушаний были обсуждены ряд проектов, направленных на дальнейшую разработку Концепции государственной региональной политики Украины, Программы поддержки местного и регионального развития и совершенствования основ местного самоуправления в Украине. Организация “Панна” предложила проект “Гендерные инвестиции в региональную и местную власть”. Главной его идеей стала идея равноправного участия женщин и мужчин в принятии и реализации решений на местном уровне государственной власти. Наряду с экономическими

в проекте были высказаны кардинально новые идеи. Путь дополнительных источников доверия власти в виде материальных инвестиций исчерпал себя. Благополучие власти ныне находится в прямой зависимости от иных источников — гендерных инвестиций, то есть, высвобождения и включения в процесс демократических преобразований интеллектуального потенциала женщин, составляющих сегодня почти 56 % населения Украины. В реформировании местного самоуправления сдерживающим является, в частности, неучет гендерного фактора в региональной политике — в социальной, культурной и других сферах, отсутствие соответствующего закона.

Говоря о гендерной идеологии как о явлении, внутри которого акценты и приоритеты могут меняться, необходимо помнить, что в настоящее время важен акцент на положении женщин, дискриминация которых в современном обществе — признанный и переосмыслимый факт. Но не за горами смещение этого акцента в сторону мужчин, которых, по прогнозам зарубежных специалистов, ожидает дискриминация и на рынке труда, и в феминизированных государствах. Среди них — Россия и Украина, в структуре населения которых, по данным за 1997 г., 54% составляют высокообразованные женщины, интересы которых должны быть в полной мере представлены в структуре общества.

Предложенный проект был принят со вниманием и заинтересованностью. Сторонники гендерной идеи по инициативе “Панны” объединились в “гендерную группу” для наработки первоочередных мер и стратегий по внедрению гендерного подхода и гендерного мировоззрения в систему управления регионами. Меры и стратегии также были одобрены слушаниями. Поддержанный таким образом проект в течение двух дней пережил стремительную трансформацию от презентации идеи, совокупности взглядов, теоретических подходов до выработки практического механизма гендерных действий управленцев-практиков всех уровней власти. А следовательно — до принятия иной, новой идеологии — гендерной и осознания необходимости выработки новой гендерной политики как системы управления социально-экономическими процессами, учитывающей биосоциальные различия полов.

Рассмотрение проекта “Гендерные инвестиции в региональную и местную власть” дало свои положительные результаты. Их можно подытожить таким образом.

1. Признание существования *проблемы неодинаковых правовых возможностей мужчин и женщин* на уровне принятия решений, наластном уровне. Призвав необходимость гендерных инвестиций в региональную и местную власть, слушания тем самым очертили проблему гендерного дисбаланса, гендерную асимметрию в структуре власти, подчеркнули необходимость ее разрешения.
2. Поддержка проекта и тем самым *иницирование гендерного движения* в среде руководящей элиты Украины.
3. *Готовность* управленческой элиты к распространению и практической значимости гендерной идеологии.
4. Поддержка проекта всеми участниками слушаний стимулировала проведение *правовой акции — создание трех документов* с предложением Кабинету Министров Украины и Президенту Украины поддержать их.

Практические Рекомендации к проекту “Гендерные инвестиции в региональную и местную власть”, направлены на совершенствование правовых основ имплементации гендерной проблематики во все сферы жизни. В них говорится: “Эффективность процесса трансформации экономических, социально-политических, духовно-культурных отношений в Украине находится в прямой зависимости от включенности в этот процесс такой высокообразованной части населения, как женщины, составляющей 56% населения страны.

В связи с этим сегодня эффективным и благотворным управлением региона можно считать лишь такое, в основу которого положен принцип учета и удовлетворения интересов и чаяний двух разных социальных групп — мужчин и женщин.

Участники VI Всеукраинских муниципальных слушаний рекомендуют:

- Председателям советов всех уровней, руководству Кабинета Министров Украины, Верховной Рады Украины, Президенту Украины формировать кадровую политику на принципах гендерного подхода, а именно: с учетом гендер-

ного фактора формировать состав делегаций, конференций, списки на награждения, повышение квалификации государственных служащих.

- При головах районных, городских, областных советов ввести должности советников по гендерным вопросам, создать комиссии по формированию и продвижению гендерной политики в регионе.
- Муниципальному движению вести ежегодный мониторинг осуществления гендерной политики в области местного самоуправления и рекомендаций слушаний, в том числе в тесном взаимодействии со средствами массовой информации.
- Содействовать продвижению в Верховный Совет Украины законопроекта “О государственном обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин”.
- Просить Верховную Раду Украины ускорить принятие Закона “О государственном обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин”.
- При “Межрегиональном союзе” создать группу по внедрению в региональную политику вопросов гендерного развития. Одной из ее задач считать содействие женщинам — лидерам в достижении к 2003 г. равного с мужчинами представительства в областных советах и как минимум 25 — процентного представительства — в Верховной Раде Украины”.

Проект оказал стратегическое влияние на итоговый документ — Резолюцию VI Всеукраинских муниципальных слушаний “Объединение усилий во имя местного и регионального развития и процветания Украины”, куда внесен следующий текст:

“Слушания высказались в поддержку развития гендерного движения в Украине, за использование этого движения как наиважнейшего фактора привлечения женщин к управлению местными и государственными делами, повышения эффективности функционирования органов местного самоуправления и органов государственной власти.

Слушания обращаются к Кабинету Министров Украины с предложением обеспечить государственную поддержку развитию гендерного движения в Украине.

Участники VI Всеукраинских муниципальных слушаний обращаются к Президенту Украины Л.Д.Кучме как главе государства с предложением поддержать проекты, инициированные слушаниями, и содействовать их реализации в Верховной Раде Украины, Кабинете Министров Украины и других органах государственной власти”.

Таким образом, проект определил путь, которым возможно соединить общегосударственную гендерную политику с местной властью — путь гендерных инвестиций и меры по обеспечению среды для ее выполнения. Утверждение гендерного равновесия на уровне принятия решений послужит преодолению существующего гендерного дисбаланса, гендерной асимметрии в социально-половой структуре местной и региональной власти, будет способствовать интеграции Украины в европейское гендерное пространство.

Осмысливая результаты внесения проекта, можно сделать вывод о высокой социально-политической и правовой значимости итогов VI слушаний:

во-первых, принятие гендерной идеологии представителями власти знаменует гендерное движение в Украине на уровне принятия решений, что нашло свое отражение в итоговом документе;

во-вторых, поддержка проекта слушаниями сформировала правовую настроенность правящей элиты в пользу принятия законопроекта о государственном обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин. Внесенный в порядке законодательной инициативы депутатом Верховной Рады Украины М.П. Ковалко проект Закона “О государственном обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин” в полной мере построен на гендерной идеологии. Его принятие создаст надежную правовую основу для распространения гендерных идей и осуществления гендерной практики во всех сферах жизни украинского общества;

в-третьих, Всеукраинские слушания, в которых среди их участников было 75% мужчин, поддержали проект о гендерных инвестициях. Это находится в полной гармонии с требованиями пункта 6 Политической декларации Специальной

сессии Генеральной Ассамблеи ООН о равенстве между мужчинами и женщинами, развитии и мире в XXI столетии (июнь 2000 г.), согласно которому “...мужчины должны принимать участие в этом процессе и вместе с женщинами взять на себя ответственность за содействие в обеспечении равенства женщин и мужчин”.

Слушания продемонстрировали высокую готовность представителей государственной власти действовать солидарно с общественными организациями по утверждению гендерной идеологии, основополагающим принципом которой является равенство социальных полов.

Галина Гончарук, завідувачка відділу по роботі з жінками та малозахищеними верствами населення Київської міської державної адміністрації і директор Центру роботи з жінками міста Києва

РЕАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖІНОК

Розв'язання проблем гендерної рівності потребує системи законодавства, яке б гарантувало права і можливості жінок і чоловіків. Закони мають відповідати на потреби перетворень у сучасних умовах і закладати основи творення майбутньої гендерної демократії.

Відділ по роботі з жінками та малозахищеними верствами населення Київської міської державної адміністрації та Центр роботи з жінками розглядають правові проблеми як одні з найважливіших у своїй роботі.

Юристи Центру проводять роботу з надання правої допомоги жінкам. А наліз та основний спектр питань, з якими жінки звертаються до юристів-консультантів, свідчить про те, які саме відносини соціального життя потребують оновлення правового регулювання. Серед таких питань насамперед житлові:

- виселення колишнього чоловіка, який систематичним порушенням правил співжиття робить неможливим для інших проживання з ним в одній квартирі;
- визнання осіб, які понад встановлений законом термін були відсутні в квартирі, такими, що втратили право на користування житловим приміщенням.

Найболючішим з цих питань є поділ житла, яке знаходиться в спільній власності між колишнім подружжям. Керуючись чинним законодавством, вирішити цю проблему фактично неможливо. І ті жінки, чий чоловіки не дають згоди на обмін або продаж житла, змушені жити з ними під одним дахом і терпіти образи, погрози, а іноді й фізичне насильство від так званого “сусіда”. Дуже прикро, що свідками сварок стають діти.

Потребують вдосконалення правового регулювання трудові відносини:

- поновлення на роботі у зв'язку з незаконним звільненням. Стягнення заборгованості з заробітної плати та з інших витрат;
- відмова у прийнятті на роботу. Питання, пов'язані з наданням жінкам додаткових відпусток, зазначених законодавством про охорону праці.

Дедалі частіше до центру звертаються вагітні жінки, молоді мами, які працювали у комерційних структурах, з приводу неоплати їм лікарняних листів у зв'язку з вагітністю і пологами.

Потребують юридичного врегулювання на нових засадах питання захисту особистих і майнових інтересів, що виникають у сім'ї між подружжям, батьками і дітьми та іншими членами родини; захисту інтересів у зв'язку з опікою та піклуванням, припиненням шлюбних відносин; майновий захист інтересів дітей, у тому числі стягнення аліментів, неналежне виконання рішень суду з цієї категорії справ. Тобто йдеться про допомогу по захисту прав жінки, які виникають із шлюбних та сімейних відносин.

Крім того, жінки звертаються за допомогою до юристів із питань приватизації житла, прописки, розв'язання земельних спорів, вирішення скарг на неправомірні дії посадових осіб.

Нагальна проблема, яка сьогодні турбує суспільство, — це домашнє насильство. Жінки, які звертаються до юристів з питань насильства в сім'ї, вказують на необхідність:

- створення сприятливих умов щодо реабілітації жертв насильства, а саме: надання своєчасної медичної допомоги, в тому числі судової медичної експертизи, з якою, як правило, зволікають дільничні інспектори;
- своєчасного та дієвого втручання правоохоронних органів: ізоляції насильника та проведення певної роботи з ним, у тому числі і примусового лікування від алкоголізму, що супроводжує насильство;
- застосування приписів, охоронного ордеру з реальними методами їхнього застосування;
- вирішення житлової проблеми на користь жінки та дітей, щоб не допускати ситуацій, коли жінка з дітьми змушенена поневірятися без житла, а насильник залишається в квартирі;

- створення тимчасового житлового фонду;
- проходження курсу примусового психо-терапевтичного, психологічного навчання осіб, які сковоють насильство;
- особливої уваги дітям, які зростають в атмосфері насильства, що завдає їм моральної та фізичної шкоди;
- широкого висвітлення проблеми домашнього насильства для формування негативного ставлення до нього в суспільстві; освітньої роботи з цього питання у школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах;
- створення умов для навчання, перекваліфікації жінок та надання їм робочих місць або можливості розпочати свою справу.

Законодавством передбачена тільки адміністративна та кримінальна відповідальність. Для притягнення до відповідальності необхідна наявність тілесних пошкоджень та зізнання свідків. Потрібний закон, який би визнав домашнє насильство як таке і визначив відповідальність за скоєння насильства в сім'ї.

За заподіяне моральне чи психологічне приниження або завдання фізичного болю не передбачено ніякої відповідальності. Не передбачаються й інші заходи впливу на насильника. Не здійснюється достатній вплив дільничних інспекторів із питань запобігання та профілактики насильства в сім'ї. Як правило, дільничні інспектори до перевірок скарг потерпілих жінок ставляться формально, без всебічної перевірки їхніх показань. Насильники переважно залишаються непокараними. Неблагополучні сім'ї перебувають поза правового впливу з боку працівників правоохоронних органів.

Однією з причин окреслених проблем є те, що жінки недостатньо знають свої права, не мають фінансової можливості звернутися за кваліфікованою допомогою до юристів.

Центр роботи з жінками надає безоплатні юридичні консультації, здійснює психологічну інформаційну підтримку для жінок, які цього потребують. У січні — лютому 2001 р. юристи Центру надали правову допомогу 565 жінкам.

У даний час в Україні здійснюється правова реформа. Вона потребує правового врахування й законодавчого визначення прав жінки і прав чоловіка, механізму їх застосування і юридичних форм гарантування.

Ірина Голубєва, голова Національної ради жінок України, заступник начальника департаменту Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму

ДЕРЖАВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЖІНОК, СІМ'Ї ТА МОЛОДІ

У березні 2000 р. в Україні створено національний державний механізм, який займається питаннями жінок, гендерної рівності. Це — департамент молодіжної та сімейної політики, який входить в Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму. Це те, що залишилося після Міністерства, яке було створено у 1996 р. і займалося цими питаннями.

У 1998 р. воно було реорганізоване в Державний комітет. Здавалося це була б оптимальна структура для того, щоб формувати державну політику щодо жінок, сім'ї, молоді, дітей, гендерної рівності. Але реформа пішла далі.

І от, будучи присутніми в червні 2000 року в Нью-Йорку, ми бачили що Українська держава втратила від останньої цієї адміністративної реформи. Бо якщо до цього часу ми були лідерами на посткомуністичному просторі, то сьогодні ми представлені як держава Ямайка таким от державним комітетом, де ми не чуємо тих напрямів, які повинні чути. Напевно це не дуже престижно.

Після цього (протягом літа і осені) всі громадські організації, особливо міністр юстиції С.Станік, Гендерне бюро Представництва ООН в Україні проводили роз'яснювальну роботу, наполегливу консультаційну роботу для того, щоб уряд почув і зрозумів, що в державі має бути інший механізм. І зараз ви напевно чули, що є доручення віце-прем'єр-міністра, в якому передбачено формування нового державного департаменту, в назві якого присутня і гендерна рівність, а також жінка і сім'я. Як це все буде, ще не відомо, але вже є реальні пропозиції від Міністру, Міністерства соціального захисту, а також від Комітету молодіжної політики, спорту та туризму.

Ми знаємо, що кадри вирішують все. І от Гендерне бюро Представництва ООН вже три роки послідовно працює. Раніше ці поняття гендеру були невідомі багатьом, навіть і державним службовцям у тому числі. Гендерне бюро допомагало писати положення про Гендерну Раду, проводити семінари. Такий семінар для голів усіх жіночих всеукраїнських організацій відбувся у 1999 році в Ялті.

В Україні були проведені акції “Жінки України — дітям”. Ми з громадськими організаціями об’їхали всі регіони України і завжди користувалися тими матеріалами, які готувало Гендерне бюро для того, щоб проводити семінари і навчання з нашими державними службовцями в цих регіонах. Ми підтримуємо проект “Уповноважена освіта”. В Україні вже існує статистична звітність за статтю. Дуже приємно, що гендерні аспекти заволодівають думками.

Державники починають поступово розуміти суть гендерних ідей. І це не так легко давалось. Навіть зараз інколи чуєш якусь зневагу до гендеру, дехто з роздратуванням говорить про це. Але якщо ми подивимось в глибину нашої історії, то ще батько церкви Блаженний Августин, який жив у 340-400 р., написав так: “Якби Господь створив жінку, щоб вона була господиною чоловіка, він би створив її з голови. Якщо б він хотів створити її рабиною, то створив би її з ніг, а він створив її рівною, тому створив її з ребра”. І це сказано 16 століть тому.

А Лев Толстой у своєму щоденнику у 1898 р. написав так: “Вчора говорив з Пешковою про жіноче питання. Жіночого питання немає, є питання свободи, рівності для всіх людських істот”. І це було 100 років тому.

І от ми знову знаходимося на тому рівні розуміння, коли повинні ширше поняття гендер розповсюджувати, щоб воно стало прийнятне нашій молоді, нашим дітям.

В Україні працює три центри “Жінка для жінки” — в Дніпропетровську, Донецьку, Львові. Зараз створюються такі центри в Рівному, Чернівцях, Тернополі, Житомирі, Херсоні. Це те ж буде

чудовим плацдармом для запровадження саме гендерних ідей. Всеукраїнська організація "Дія" здійснює українсько-канадський проект "Подія". Вона разом з Гендерним бюро навчає жінок гендерній культурі, гендерним аспектам в різних сферах життя, гендерній просвіті.

Зараз розробляється Національний план дій на 2001-2005 рр. щодо поліпшення становища жінок і сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві. Він майже зроблений. Якщо у учасників конференції є ідеї і побажання, то ми готові їх розгляднути і внести в цей план. Він буде поданий в кінці грудня 2000 р. до Кабінету Міністрів України.

Олена Кустова, юрист ,Winrock International

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Конституційне законодавство України в галузі гендерної рівності потребує уважного розгляду і необхідності внесення змін і доповнень до нього для забезпечення гендерної демократії.

Будь-які соціальні зміни починаються з трансформації свідомості. За традицією відмінності в соціальному статусі чоловіків і жінок, нерівність прав та дискримінацію пояснюють суто біологічними чинниками. Але аналіз історичних, етнографічних та культурних фактів засвідчує, що головними у протиставленні ролей жінки і чоловіка є соціальні чинники. Частково вони впливають не лише на формування, а й на втілення конституційних прав людини в життя самими громадянами та громадянками, на законотворчість у країні, вирішення справ судами. Адже і депутати, і державні службовці, і судді, і практикуючі юристи, і піресічні чоловіки і жінки — всі вони так чи інакше дотримуються норм, вироблених суспільством у цілому. Тому навіть за досконалого відтворення принципу гендерної рівності в законодавстві, чітко регламентованого механізму реалізації права на гендерну рівність, мають минути роки й десятиліття, щоб змінилася суспільна свідомість. Ще лише п'ять-сім років тому слово “гендер” було майже незнайоме широкому загалу, а у вітчизняній юридичній науці взагалі не використовувалось. Отже, для того, щоб зрушити ситуацію в сфері гендерної рівності, усунути дискримінацію, потрібно працювати вже зараз на зміну усталених стереотипів як у суспільстві, так і в законодавстві. Зміна суспільної свідомості допоможе усунути реальну дискримінацію, а внесення змін і доповнень до законів — юридичну.

Взагалі дискримінація може бути або de jure або de facto, або одночасно обох видів. Дискримінація de jure передбачає наявність

дискримінаційних положень у чинному законодавстві. Дискримінація *de facto* при закріпленим у законодавстві принципі рівноправності чоловіків і жінок означає, що певні положення законодавства не виконуються, бо відсутня система гарантій реалізації прав, не визначено гендерний компонент у компетенції певних державних органів, не встановлено спеціального механізму реалізації даного права. Вважаю, що в Україні існує часткова дискримінація *de jure* та майже повна дискримінація *de facto*.

У Конституції України 1996 р. було втілено нову концепцію прав людини, взаємовідносин людини і держави порівняно з тією, яка була відображенна у попередніх союзних та республіканських конституціях радянського періоду. Це поклало початок приведенню конституційного законодавства України у відповідність до загальновизнаних міжнародних співтовариством стандартів прав і свобод людини, відмові в цій сфері від принципів, притаманних тоталітарній державі.

Як особливу ріvnість прав Конституція виділяє ріvnість прав жінки і чоловіка (гендерну ріvnість). Необхідність цього зумовлена тим, що проблема вирівнення прав за ознакою статі ще далека від вирішення як в Україні, так і в світовому масштабі. Ще за часів колишнього СРСР було ратифіковано Конвенцію ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Але до цього часу ріvnі можливості реалізації прав жінок не забезпечуються. Жінки майже не представлені на керівних посадах, їх мало, зокрема, серед депутатів парламенту. Наприклад, на останніх виборах до Верховної Ради України партія “Жіночі ініціативи” навіть не подолала чотирьохвісітковий бар’єр. В умовах зростаючого безробіття кандидатами на звільнення часто бувають саме жінки. Тому конституційна норма і спрямованана на те, щоб забезпечити правову основу захисту прав жінок від будь-яких форм дискримінації за ознакою статі. Але не можна з упевненістю сказати, що законодавці досягли тієї мети, яку вони ставили.

Підхід з позицій позитивного права, коли права надаються людині державою, не є, на мою думку, правильним. Адже відпо-

відно до теорії природного права є низка невід'ємних прав та свобод, які належать людині з моменту її народження, а не надаються кимсь. Тому потрібно як мінімум змінити формулювання зазначененої статті з позицій позитивного права та усунути вислів "...надання жінкам рівних з чоловіками прав..." Крім того, реальній рівності, зокрема в сфері трудового права, заважає покладення на підприємство зобов'язання виплачувати жінкам різноманітні допомоги по вагітності, пологах, догляду за дитиною. Приватному підприємству просто не вигідно брати на постійну роботу жінок репродуктивного віку. Ця позиція законодавця не зрозуміла, адже не підприємство, а держава повинна забезпечувати реалізацію демографічної політики. Хоча при цьому в Кодексі законів про працю України відтворено принцип гендерної рівності. Отже, в будь-якому разі потрібно проаналізувати чинне законодавство, і при внесенні змін і доповнень врахувати такі помилки.

Таким чином, хоча в багатьох кодексах та законах відтворено принцип рівності чоловіків і жінок, проблема полягає передусім у суперечностях галузевого законодавства, відсутності механізму реалізації права людини на гендерну рівність.

Відповідно до теорії конституційного права механізм реалізації прав і свобод передусім передбачає наявність конкретних гарантій. Під гарантіями розуміють правові засоби, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина. Кожне право чи свобода можуть бути реалізовані лише тоді, коли їм відповідає обов'язок їх забезпечити. Гарантії, по суті, є обов'язками. У конституційному праві це обов'язки держави. Гарантії можуть бути соціально-економічними, політичними, духовними, організаційними.

Політичними, економічними, соціальними і духовними (культурними) гарантіями реалізації прав і свобод особи є відповідні суспільні системи — політична, економічна, соціальна і культурна, які склалися і функціонують у нашему суспільстві. Наприклад, економічними гарантіями прав і свобод є існуюча система

форм власності і ринкових відносин, духовними гарантіями — існуюча система освіти, науки, культури тощо. В таких випадках йдеться про певні умови та засоби, що покликані забезпечити та гарантувати нормальнє, тобто встановлене законом, функціонування того чи іншого правового інституту. Але окремо виділяються юридичні гарантії, встановлені Конституцією України. Це обов'язки суб'єктів, яким законодавчо передбачено забезпечувати практичну реалізацію прав і свобод. І ці обов'язки — є обов'язки держави, її органів та посадових осіб.

Які ж конституційні гарантії існують для реалізації права на гендерну рівність?

Відповідно до частини другої ст.3 Конституції України утверждження і забезпечення прав і свобод людини — головний обов'язок держави. Конституція гарантує державне забезпечення прав і свобод особи. Законодавчі повноваження з цих питань належать до відання Верховної Ради України. Президент України виступає гарантом прав і свобод. До повноважень Кабінету Міністрів входить вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Як бачимо, у гарантуванні прав і свобод беруть участь всі органи державної влади. І тут велике значення мають рівень організаційно-управлінської діяльності державних органів та громадських організацій, стиль їхньої роботи. Адже більшість прав і свобод реалізується шляхом спеціальної діяльності державних органів та посадових осіб.

Поряд з обов'язком держави захищати права і свободи особи існує право людини будь-якими, не забороненими законом засобами, захищати свої права і свободи від порушень і противправних посягань (частина п'ята ст.55 Конституції України). Кожна людина повинна знати свої права і обов'язки. Це є важливою передумовою правомірної поведінки і розвитку суспільної активності людини і громадянина. У ст.57 Конституція закріпила обов'язок держави щодо забезпечення доведення законів та інших нормативних актів, що визначають права і обов'язки громадян, до відома населення.

Конституція України гарантує кожному громадянину — жінці і чоловікові судовий захист його прав і свобод (ст.55). У цьому аспекті слід зауважити, що на сьогодні дуже важко захистити свої права у випадку порушення шляхом подання цивільного позову. Адже в цьому разі для того, щоб отримати відшкодування шкоди, потрібно довести протиправність поведінки заподіювача шкоди, наявність шкоди та причинний зв'язок між ними. По-перше, не завжди правомірна поведінка не порушує права людини на гендерну рівність. По-друге, Пленум Верховного Суду України дуже вузько, на мою думку, тлумачить поняття моральної шкоди та доказів її наявності. Крім того, якщо жінку ображася оголошення в газеті, де запрошується на роботу тільки чоловіки, потрібно, щоб їй спочатку відмовили у письмовій формі у прийнятті на роботу, а потім вже вона може звертатися до суду за захистом своїх прав. Ось саме в процесуальні норми потрібно вносити зміни, щоб кожна людина могла дійсно тільки на підставі норм Конституції звертатися до суду за захистом своїх прав.

Конституція України, крім права звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна (ст.55). Згідно зі ст.56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Існують також гарантії правосуддя, які являють собою положення, що забезпечують дотримання принципів законності та демократичності при здійсненні правосуддя, вони і містяться у нормах процесуального права.

Як бачимо, існує певний комплекс гарантій, які допомагають людині захищати свої права. Та виявляється, що для того, щоб

захистити наприклад жінку від дискримінації, їх недостатньо. І причин тут чимало:

- декларативність багатьох норм Конституції;
- неузгодженість галузевого законодавства з Конституцією України;
- гендерні стереотипи в суспільній свідомості;
- відсутність розуміння гендерних проблем на рівні посадових осіб органів державної влади;
- відсутність практики розгляду таких справ у судах;
- низький рівень життя — люди просто не можуть матеріально дозволити собі юридичну консультацію та персонального адвоката.

Отже, потрібно починати з людини, адже саме вона має визначати зміст і спрямованість діяльності держави. Якщо свідомість людини не трансформована відповідно до гендерних аспектів, то тоді не потрібний і закон. Що таке юридичні норми? Це соціальні норми, викладені у письмовому вигляді та підкріплені примусовою силою держави. Таким чином, не зовсім правильним буде починати перебудову суспільної думки лише із законотворчого процесу, потрібно вирішувати ці проблеми комплексно.

Нінель Болотіна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права і права соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії

ГЕНДЕРНИЙ РОЗВИТОК І СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Починаючи з 80-х років ХХ ст. гендерні дослідження набули значного розвитку як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. Складалося кілька аспектів гендерної теорії, яка розглядається у різних галузях знань: у філософії, соціології, психології, суспільствознавстві, культурології, літературознавстві тощо. Виявилося, що гендер — такий об'єкт суспільної реальності, котрий має різні аспекти і складає предмет багатьох галузей знань. Та, незважаючи на значну кількість публікацій з цього питання, все ж не вироблено загальносоціальної і загальновизнаної теорії гендеру.

Вивченням гендеру зайнялися й правознавці. На жаль, такі дослідження ще не мають системного характеру і торкаються лише окремих питань щодо різних суспільних відносин: конституційних, сімейних тощо. Вчені-правознавці Російської Федерації провели гендерну експертизу свого законодавства і дійшли висновку, що попри формально проголошений та встановлений у Конституції і законах принцип рівності у правах між чоловіками та жінками реальної рівності не досягнуто за багатьма параметрами. Відповідно до висновків зроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, а також розробляється проект закону про рівність прав і можливостей.

Сьогодні правосвідомість України поступово звикає до нового терміна “гендер”. Постало питання про те, що гендерний аспект має бути врахований при законотворенні. Юридичною наукою ще не вироблено правового поняття гендеру, не сконструйовано методики, за якою має бути проведено аналіз чинного законодавства і зроблено пропозиції щодо його вдосконалення. Проте цього має бути досягнуто, оскільки взаємозв'язок між

юридичним правом і суспільними відносинами подвійний: з одного боку, відносини впливають на формування юридичних норм, з другого — має місце й зворотний вплив, коли необхідні правила поведінки встановлюються у правових нормах, а будучи закріпленими у нормативно-правових актах різного рівня, вони скерують розвиток певних суспільних відносин у бажаному напрямі і формують суспільну правосвідомість.

Для дослідження гендерної проблеми у соціальному праві найближчими є теорія гендеру як соціальної конструкції (К. Уест, Д. Зіммерман) і гендеру як стратифікаційної категорії (Дж. Скотт, Т. де Лауретіс). У межах першого підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка конструюється суспільством. Така модель засновується на двох постулатах: гендер конструюється через соціалізацію, розподіл праці, систему гендерних ролей; гендер формується самими індивідами — на рівні їх свідомості. Зазначена теорія відкриває у теоретичному плані дві площини для аналізу соціального права: проблему досконалого правового регулювання, котре враховувало б і створювало систему юридичних гарантій для гендерної рівності; проблеми правореалізації і правозастосування в аспекті дотримання гендерної рівності і впровадження її у правосвідомість.

Друга теорія — гендер як стратифікаційна категорія у сукупності інших стратифікаційних категорій відкриває нові можливості для правового інститулювання, зокрема, у соціальному праві. Не вдаючись у дискусію щодо переліку стратів у суспільстві та критеріїв їх виділення, описаних у науковій літературі (наприклад, Бернардом Барбером), а лише визнаючи факт реального існування соціальної стратифікації, у тому числі за ознакою статі, особливо у сфері соціального поділу трудової та іншої суспільнокорисної діяльності і подальшим розподілом соціальних благ, можна сформулювати такий висновок.

Соціальні функції (ролі), які виконуються чоловіками та жінками, існують як реальне суспільне явище, тобто гендер існує як інститут громадянського суспільства; тією чи іншою мірою гендерні відносини піддані правовому регулюванню, але у багатьох випадках таке регулювання є недостатнім або недосконалим.

Відтак слід визнати існування гендерного права як комплексної галузі права, котра складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі.

Таким чином, за змістом норми гендерного права мають два спрямування. З одного боку, вони передбачають систему гарантій для забезпечення рівності прав між чоловіками і жінками, з другого — відмінності та їх межі у правах і гарантіях їх здійснення, котрі зумовлені різною статтю людини. За сферою дії норми гендерного права знаходять своє місце у різних галузях права, котрі забезпечують здійснення політичних, громадянських, економічних, соціальних та культурних прав людини.

Принцип рівності є складовою частиною принципу недискримінації, котрий встановлено у Конституції України. У галузевому законодавстві цей принцип знаходить свою конкретизацію. Проте, як засвідчує юридична практика, у певних актах цей принцип не встановлено належним чином або не передбачено юридичних засобів його забезпечення, що обертається порушенням прав людини певної статі.

Сучасний рівень розвитку зарубіжної і вітчизняної науки у сфері соціальних і гуманітарних знань вимагає враховувати у юридичному механізмі об'єктивні суспільні процеси — реальні потреби людей, поділ праці та можливість доступу до ней, систему різноякісних суспільних відносин, зв'язок між “вкладом” у суспільний розвиток і дальшою винагородою за це тощо. У широкому розумінні йдеться про поглиблення теорії прав людини, яка набула справді глобального розмаху, у напрямі не лише інтеграції таких прав, а й їхньої диференціації та виявлення об'єктивних критеріїв для такої диференціації. Зауважимо, що диференціація безпосередньо пов'язана із дискримінацією, оскільки позитивна диференціація для одних суб'єктів обертається дискримінацією для інших. Одним із критеріїв диференціації є надання особливого статусу у різних правовідносинах залежно від фізіологічних та інших особливостей статі і відповідно до тих соціальних функцій, які виконуються чоловіком або жінкою у суспільному житті.

Вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення гендерної рівності у соціальній сфері набуває особливо важливого значення. Адже у цій сфері реалізуються найважливіші права людини, котрі забезпечують її фізичне виживання та соціальний розвиток — право на працю, на зайнятість, на професійну освіту, на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я та медичну допомогу. Саме у цих відносинах відбувається реальне життяожної людини і рівень та умови її соціалізації мають для неї життєво визначальне значення.

Вважаємо, на даному етапі в Україні формується соціальне право, генетичні витоки якого простежуються у такому зв'язку і такій послідовності: соціальні права людини — соціальна держава — соціальна сфера — соціальна функція — соціальна політика — соціальне право. Саме така послідовність є свідченням визнання України соціальною державою, як це встановлено Конституцією України (ст. 1).

У сучасних умовах в Україні відбувається організаційно-правова реформа в усіх ланках соціальної сфери — на ринку праці, при застосуванні праці, у сфері соціального забезпечення, надання медичної допомоги та охорони здоров'я, в системі освіти. Нові законодавчі акти, що спрямовані на впровадження ринкових механізмів у правове регулювання суспільних відносин, в усіх ланках соціальної сфери мають включати гендерний компонент. Поряд із такими змінами надзвичайної актуальності набуває проблема встановлення гарантій для забезпечення соціальних прав чоловіка і жінки як людини і громадянина в державі.

На законотворчому рівні виявляється тенденція до інтеграції у регулюванні соціальної сфери та керування єдиними принципами. Передусім такі єдині засади встановлено у директивних програмних документах, затверджених Указами Президента України — Основних напрямах соціальної політики на 1997 — 2000рр. та на період до 2004 року, Основних напрямах реформування пенсійного забезпечення; ухвалено закони України “Про прожитковий мінімум”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії””; встановлено на рівні закону вартісну величину прожиткового мінімуму; опрацьовуються проекти Соціального кодексу України, концепції реформи оплати праці.

концепції розвитку охорони здоров'я населення України та загальнодержавної програми "Репродуктивне здоров'я 2001-2005". Усі зазначені заходи засвідчують активне формування соціального права України, яке є відображенням соціальної функції держави. Основною функціональною спрямованістю соціального права є соціальний захист людини у різних ланках соціальної сфери з врахуванням гендерного аспекту.

Існування соціального права визнається юридичною науковою та практикою. Так, відповідно до французької доктрини соціального права стаття 118 Установчого договору Європейського Союзу 1957 р. називає трудове право як підгалузь соціального права, а соціальне законодавство Європейського Союзу включає правові інститути як трудового права, так і права соціального забезпечення (В.В.Безбах, А.Я.Капустін, В.К.Пучинський). Найбільш очевидний шлях розвитку — створення єдиної правої бази соціальної політики (Б.М.Топорнін). Правознавці Російської Федерації включають до складу соціального законодавства сукупність норм, які регулюють суспільні відносини в галузі праці, соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення (Е.І.Доморацька), а соціальне право виділяють поряд із публічним і приватним правом (Ю.О.Тихомиров) і розглядають як таке, що встановлює систему соціального захисту населення (Л.М.Анісімов).

Соціальне право являє собою правову спільність, котра охоплює такі галузі права, як трудове, право соціального забезпечення, медичне, освітнянське право. У структурі соціального права інтеграція проявляється у регулюванні соціальної сфери в цілому як єдиного об'єкта та в наявності таких правових норм, які становлять загальну частину соціального права. Загальними правовими інститутами соціального права виступають: соціальний статус чоловіка і жінки як людини і громадянина; стандартизація соціальних прав; благотворне управління в соціальній сфері з врахуванням гендерного фактора; економіко-правовий механізм забезпечення соціальних прав чоловіка і жінки; соціальний моніторинг; контроль забезпечення соціальних прав; система захисту соціальних прав; відповідальність за порушення соціальних прав. Саме ці інститути, на нашу думку, доцільно встановити у

майбутньому Соціальному кодексі, котрий має стати основним джерелом соціального права України.

Конституція України і Закон України “Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” (5 жовтня 2000 р.) заклав правові основи соціальної стандартизації.

Спеціальну частину соціального права складають її підгалузі — трудове право, право соціального забезпечення, медичне, освітнянське право. Диференціація виявляється у подальшому розвитку соціального права як права соціального захисту у регулюванні окремих сфер суспільних відносин: у сфері трудової діяльності, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти.

Упровадження ідеї гендерної рівності у соціальне право України убачається у таких формах та способах.

Передусім необхідно розглядати гендерний розвиток як складову соціальної функції держави, а гендерну рівність як основу соціальної політики. Урядові кола вже усвідомили необхідність правового регулювання соціальної політики. Останніми роками Президент України ухвалив Основні напрями соціальної політики на певний період. Є нагальна необхідність у розробленні та прийнятті Закону України “Про соціальну політику”, оскільки Основні напрями є директивним програмним документом, котрий приймається на визначений строк, не встановлює конкретних прав та обов’язків суб’єктів і не має належної юридичної сили для правозастосування. Необхідно саме на рівні закону визначити не лише концептуальні засади побудови нової держави із соціально-орієнтованою економікою, а й встановити складові соціальної сфери (тобто встановити коло суспільних відносин), конкретизувати соціальні права та обов’язки людини і громадянина, гарантії забезпечення прав та відповідальність суб’єктів у всіх ланках соціальної сфери — на ринку праці, тобто у сфері зайнятості, у сфері застосування праці, у соціальному забезпеченні, у сфері надання медичної допомоги та охорони здоров’я. В такому законі окремим розділом необхідно передбачити “Гендерний розвиток в Україні”, де визначити його поняття та напрями розвитку і конкретизації. Гендерний розвиток має розглядатися як складова частина соціального захисту і як один з принципів соціального права. У проекті Соціального кодексу України доціль-

но передбачити спеціальний розділ “Забезпечення гендерного розвитку в соціальній сфері”.

Необхідно доповнити перелік соціальних прав, передбачених Конституцією та соціальним законодавством України — трудовим, соціально-забезпечувальним, про охорону здоров'я, освіту — гендерними правами; передбачити конкретні обов'язки державних органів, роботодавців та інших суб'єктів щодо забезпечення таких прав; конкретизувати принцип недискримінації у соціальному законодавстві в гендерному напрямі шляхом прийняття спеціальних правових норм.

Важливою організаційно-правовою формою досягнення балансу та злагоди у суспільстві є соціальне партнерство, за допомогою якого впроваджуються договірні засади у розв'язання соціально-економічних інтересів між працівниками, роботодавцями і державою. В Україні останніми роками зроблено суттєві позитивні зрушения у цьому напрямі. Проте тривалий час зволікається з прийняттям Закону “Про соціальне партнерство”. Такий закон буде важливим джерелом соціального права. Взаємні зобов'язання сторін щодо забезпечення гендерної рівності мають стати частиною Генеральної, регіональних та галузевих угод, а також колективних договорів.

Доцільно розробити методичні рекомендації щодо укладення колективних договорів та колективних угод, в тому числі Генеральної угоди, з урахуванням гендерного паритету, залучивши до розв'язання цієї проблеми профспілки та організації роботодавців.

Гендерна рівність є одним з критеріїв єдності і диференціації у правовому регулюванні трудових, соціально-забезпечувальних, медичних відносин. Зокрема, такий критерій має бути враховано при розподілі коштів на соціальні потреби. У зарубіжних країнах вже стала поширеною розробка гендерного бюджету. Доцільно вивчати та запозичати такий досвід й Україні, виробити методику та критерії гендерного бюджету із подальшим включенням спеціального розділу до структури Державного бюджету України.

Соціальне право України характеризується такою негативною рисокою, як наявність значної кількості пільг та переваг. Принцип

гендерної рівності вимагає переглянути такий підхід. Наявність деяких пільг насправді обертається обмеженням доступу жінки до праці, а відтак і до отримання певного доходу. Це стосується заборони роботи у нічний час, понадурочних робіт, роботи в шкідливих умовах тощо. Як свідчить практика, на шкідливих підприємствах, у відповідь на дії адміністрації щодо вивільнення працівниць-жінок мають місце масові протести та скарги від таких працівниць, які наполягають на продовженні роботи з тим, щоб набути відповідний пільговий стаж для пенсії, мати додаткові відпустки, підвищену оплату. Особливої ваги розв'язання цієї проблеми має в сучасних умовах, коли значна кількість підприємств простоює. Має бути забезпечено рівність у правах працівників — чоловіка й жінки. У Кодексі законів про працю України необхідно переглянути розділ “Праця жінок” у напрямі його відповідності до сучасного розуміння гендерного паритету.

Процес депопулляції в Україні, який розпочався з 1991 р. і не лише триває досі, а й зростає (зокрема, у 1999 році населення зменшилося на 350 тис. осіб і на 1 січня 2000 р. становило 49,7 млн. осіб, а на 1 липня 2000 р. — 49,5 млн. осіб) спонукає докласти значних організаційно-правових зусиль щодо зупинення цієї тенденції. Зокрема, необхідно перенести акцент на забезпечення дітонародожуваності з материнства, як це традиційно встановлено у вітчизняному соціальному законодавстві, і на батьківство. Суб'єктом для забезпечення має бути не лише мати, що народила, а й ті батьки чи родина, які реально утримують і виховують дитину. Забезпечення соціального відтворення — справа державної ваги, і головним зобов'язальним суб'єктом у цій справі має бути держава. Відповідно розміри соціальних допомог на догляд і утримання дітей мають бути такими, щоб забезпечити матері чи батьку рівень життя, не нижчий прожиткового мінімуму, або встановлюватися у розмірі його попередньої середньої заробітної плати.

Відповідно до міжнародних і європейських стандартів та Європейської соціальної хартії, підписаної Україною, у КЗПП України має бути передбачено новий розділ “Права працівників із сімейними обов'язками”. У КЗПП України у розділах “Загальні положення”, “Трудовий договір”, “Робочий час”, “Час відпочинку”, “Нормування праці”, “Оплата праці” необхідно передбачи-

ти норми щодо врахування гендерної рівності. Доцільно передбачити механізм підвищення заробітної плати працівникам, котрі виховують дітей.

Як засвідчує практика, ринкові перетворення суттєво змінили процес прийняття на роботу. Широкого застосування набули нові форми оцінки особи працівника -тестування, анкетування, спрямовані на вивчення особистості працівника, його світоглядних позицій, ставлення до релігії, до сімейного життя, інтимної сфери, провадяться дослідження почерку, астрологічні прогнози, перевірка кандидата на чесність. Оголошення про прийом на роботу містять дискримінаційні вимоги щодо зовнішнього вигляду, статі, віку претендента на посаду тощо. У багатьох зарубіжних державах ухвалено спеціальні закони, спрямовані на захист прав працівників при прийомі на роботу, про заборону дискримінації, у тому числі й гендерної, у сфері зайнятості. Українське законодавство поки залишає без належного правового регулювання процес оцінки працівника. Такі норми мають бути встановлені у КЗпП України. Це створить легальну основу для оскарження працівником незаконних дій роботодавця у судовому порядку.

З огляду на те, що статистичні дані засвідчують, що працівниці-жінки реально мають менше можливості підвищувати свою кваліфікацію, у КЗпП необхідно передбачити обов'язок роботодавця забезпечити обов'язкове надання можливості таким жінкам проходити підвищення кваліфікації із збереженням заробітної плати. Відмова у наданні такої можливості має бути оформлена у письмовій формі з тим, щоб надати можливість судового оскарження.

У сфері соціального забезпечення відбувається реформа, прийнято багато нових нормативно-правових актів, очікується прийняття Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. Даний законопроект прийнято у першому читанні і відкладено на доопрацювання до квітня 2001 р. Необхідно провести гендерну експертизу даного законопроекту, зокрема, на предмет урахування періоду такої суспільнокорисної діяльності чоловіків та жінок, як догляд за малолітніми дітьми у страховому стажі, а також з’ясувати, як відіб’ється це на розмірі пенсії,

аби запобігти його зниженню; наполягати на внесенні у законопроект спеціальних норм щодо соціального захисту пенсіонерів, які втрачали страховий стаж з причини виховання та догляду за дітьми, незалежно від статі; вважати за доцільне встановлення загального пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок, водночас передбачити зменшення пенсійного віку особам обох статей, котрі виховали трьох дітей (з огляду на демографічну кризу в державі).

Гендерної експертизи вимагає також і та частина проекту Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, яка передбачає порядок утворення накопичувальних пенсійних рахунків. Це ж стосується й нових Законів “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2 березня 2000 р.) і “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання” (23 вересня 1999 р.).

В Україні прийнято Закон “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” (1 червня 2000 р.), яким передбачено виплату лише грошової допомоги таким сім’ям. Доцільно прийняти Закон “Про державну соціальну допомогу” (варіант, який було розроблено за участю міжнародних експертів), у котрому мають бути передбачені усі види державної соціальної допомоги, у тому числі соціальне утримання та обслуговування, надання житлово-комунальних субсидій, пільг тощо, які сьогодні регулюються безліччю підзаконних актів. У такий спосіб буде досягнуто єдине законодавче закріплення державної соціальної допомоги як другої організаційно-правової форми соціального забезпечення поряд із загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням. Необхідно виробити пропозиції щодо видів соціальних допомог і критеріїв їх призначення та економічного обґрунтування необхідного мінімального розміру соціальної допомоги залежно від віку та статі одержувача.

У сфері надання медичної допомоги та охорони здоров’я населення України діє близько ста законів та декілька сотень підзаконних актів. Необхідно розробити пропозиції щодо врахування гендерного паритету, зокрема у нормативно-правових актах щодо репродуктивної функції людини, корекції (zmіни) статі, трансплан-

тації органів людини тощо. Вважати неприпустимим, що правове регулювання репродуктивної функції (штучного запліднення, переривання вагітності, стерилізації чоловіків та жінок) передбачено на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Необхідно розробити проект Закону “Про репродуктивне здоров’я”, в якому передбачити систему державних заходів щодо сприяння здоровому способу життя як умови народження здорових дітей і відповідальності у цій справі передусім чоловіка і жінки, а також інших суб’єктів. Слід передбачити у законодавчому порядку заходи реального підвищення соціального захисту для жінок-інвалідів, що виховують дітей.

Вважати необхідним розробку та прийняття Медичного кодексу України як основного закону, що врегульовує відносини між медичним працівником та пацієнтом щодо надання медичної допомоги. У Медичному кодексі слід встановити обсяг гарантованої медичної допомоги.

З огляду на те що Указом Президента України від 8 серпня 2000 р. оголошено 2001 р. Роком охорони здоров’я, прискорити розробку та прийняття Закону “Про загальнообов’язкове державне соціальне медичне страхування”, котрий упровадить в Україні медичне страхування як суттєву гарантію у справі забезпечення належної медичної допомоги.

Запропонувати введення посади Уповноваженого Верховної Ради України з питань гендерної рівності для виконання функцій контролю та захисту гендерних прав людини в Україні.

У проекті Закону України “Про нормативно-правові акти” запропонувати норму про обов’язкову гендерну експертизу проектів нормативних актів.

Розробити проект керівної постанови Пленуму Верховного Суду щодо додержання гендерної рівності при застосуванні законодавства.

Ірина Лаврінчук, старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, кандидат юридичних наук

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГЕНДЕРНОГО АНАЛІЗУ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Актуальність та суспільна необхідність забезпечення соціальної рівності чоловіків і жінок засвідчена та проголошена міжнародним співтовариством на авторитетних форумах, у документах всесвітнього значення, окремими державами в особі їх органів, громадськими організаціями, державними, громадськими діячами, науковцями, окремими особами, не байдужими до справи прогресу і розвитку суспільства.

Однак реалізація даного суспільного замовлення вимагає окреслення загальних напрямів та конкретних засобів впровадження одного з аспектів рівноправного становища людини, а саме гендерної рівності у реальне життя. Одним із таких напрямів є функціонування правової системи, складові якої зорієнтовані на впровадження керівної ідеї у реальні суспільні відносини, стороною яких виступають чоловіки і жінки.

За традиційної соціоцентрістської системи організації суспільства поняття рівності громадян знаходило вираз, на мою думку, переважно у встановленні максимально подібних обов'язків (значною мірою — повинностей) учасників суспільних відносин щодо забезпечення громадянських, часто тільки державних (вузько корпоративних) інтересів, які займали центральне місце у національній правовій доктрині. Нове філософське розуміння сутності права через категорію “свободи” за умов формування персоноцентрістської системи концентрує напрям правового регулювання на утвердження прав окремої людини. Категорія “рівність” у цьому аспекті має з’ясовувати співвідношення конкретних можливостей через суб’єктивні права окремих особистостей, якими є чоловіки і жінки.

За І.Кантом, право людини має бути священим, яких би жертви це не коштувало пануючій владі. Капіталістичний лад в економ-

ічному житті поставив вимогу ствердження свободи саме у кантівському розумінні, що і покликані забезпечити закони держави.

Сучасні правові системи включають право на рівне ставлення та рівні можливості як складову всіх основних, природних прав людини. Це право є основою всіх основних прав. Увесь комплекс прав людини і громадянина, обумовлених вимогою поширення їх однаковою мірою на всіх учасників суспільного життя, знаходять конкретизацію у галузевих нормах права.

Оскільки правові системи формувалися передусім у зв'язку з великим поділом праці (зростанням її продуктивності, створенням надлишкового продукту та необхідності його закріплення за певними власниками тощо), чи не найпоширенішою сферою суспільних зв'язків є взаємовідносини окремих особистостей у певних сферах суспільно корисної діяльності, що в цілому входять до змісту трудової діяльності і охоплюються правовим впливом галузі трудового права.

Напрацювання більш-менш виразної схеми, структури напрямів висвітлення рівня втілення гендерного принципу в правових нормах галузі, дотримання його у реальних суспільних відносинах та заходів удосконалення правових механізмів його забезпечення вимагає побудови системи поглядів щодо загальної моделі, концепції формування правового механізму дотримання принципу рівних можливостей в рамках трудових правовідносин.

Для вирішення цього завдання варто зупинитись на висвітленні правової природи категорії рівності чоловіків та жінок, яка, по суті є одним з елементів загального принципу рівності громадян (у розумінні фізичних осіб, окремих індивідів — учасників суспільної життедіяльності). Право на забезпечення рівного ставлення та рівних можливостей у різних сферах суспільних відносин входить складовою до центрального інституту правової системи — правового статусу особи (її правосуб'єктності).

Усвідомлення вихідного, базового значення цієї категорії знайшло підтвердження в одному з перших міжнародно-правових актів, спеціально присвячених вирішенню гендерної проблематики — Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., у ст.15 якої, зокрема, зазначено, що “держави-учасниці надають жінкам однакову з чоловіками цивільну право-

діездатність та однакові можливості її реалізації”, а також у подальших актах міжнародних організацій (Декларація про рівноправність жінок і чоловіків, прийнята у 1988 р. Комітетом міністрів Ради Європи, п. VI).

Основним принципом будь-якого права є, як відомо, принцип формування рівності прав різних людей. У цій правовій рівності — визнання свободи суб'єктів права, тобто їх формальної незалежності один від одного. Більше того, Концепція зовнішнього впливу на стать (у рамках комплексного підходу до гендерної проблеми) встановлює два критерії оцінки результату гендерної політики: 1) за станом рівності в сенсі рівних прав та 2) за умов автономії особистості в сенсі можливості прийняття нею самостійних рішень щодо особистого життя. І, навпаки, встановлення заборон, навіть з метою “гарантій прав”, окремим категоріям громадян — працездатним жінкам, наприклад, передбачає розгляд їх законодавцем такими, що не у повному обсязі здатні розуміти значення своїх дій. Тим самим обмежується їх право приймати самостійне рішення (в яких умовах жінкам працювати, в якому режимі, погоджуватись на відрядження тощо), що, безумовно, суперечить визнанню рівності жінок у правах та діездатності з чоловіками.

Суспільні процеси на певному етапі потребують соціального регулювання через застосування специфічних засобів, передусім, правових у державі, що проголосила курс на ствердження верховенства права. Окреслення шляхів втілення ідеї дотримання гендерної рівності суб'єктів права передбачає включення складових юридичного методу правового регулювання поведінки учасників суспільних відносин. У зв’язку з цим слід привернути увагу до потреби оперування такими правовими поняттями, як норми права, правове положення (статус) осіб, його зміст, а також процес його реалізації у конкретних відносинах, поведінці кожного з них, що становить суспільний інтерес, а отже, є саме об’єктом правового впливу.

Проводячи зв’язок між цими правовими категоріями варто згадати, що можливість виступати учасниками правових відносин громадяни отримують через встановлення для них у нормативному порядку відповідних прав і обов’язків, їх гарантій, відпо-

відальності за їх порушення — усіх компонентів правового статусу особи. Саме через ці компоненти відбувається процес закріплення і реалізація тих керівних ідей, принципів правової системи суспільства, що в свою чергу спрямовані на забезпечення відповідних соціальних потреб особи, тобто процес здійснення таких функцій права, як декларативна, регулятивна та охоронна.

Виходячи з цього можна вирізняти *перший етап* розгляду гендерної проблеми — висвітлення факту проголошення (декларації) рівності прав чоловіків і жінок у певних сферах суспільної діяльності, в загальних положеннях національного законодавства, зокрема, в трудовому. В цих межах мають бути зазначені норми міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, ст. 24 Конституції України, а також ст. 2 Кодексу законів про працю України. Надані особі природою і Творцем права набувають у законах об'єктивованої форми на рівні гарантованої державою вимоги, що вже на цьому рівні передбачає дію правового механізму їх забезпечення. Враховуючи необхідність врахування цього принципу в максимально найширшому обсязі суспільних відносин (а не тільки в напрямах, зазначених у ст.24 Основного Закону країни) постає актуальним завдання напрацювання та впровадження єдиних правових положень на рівні одного нормативного акта, що містив би основні вимоги щодо дотримання рівних можливостей у основних сферах суспільної діяльності людини. Розвиток цих положень окремими галузями права через регулятивні та правоохоронні норми сформував би відповідну модель поведінки учасників правовідносин, зокрема, трудових.

Другий етап — з'ясування наявності в правових нормах законодавчих, нормативно-правових актів окремої галузі законодавства вимог щодо дотримання принципу рівності представників обох статей у їх суспільній поведінці при реалізації закріплених за ними прав та обов'язків і яким шляхом, засобами, діями (тобто з'ясування присутності *регулятивного* нормативного матеріалу).

Беручи до уваги, що тематика гендерної експертизи законодавства зорієнтована на аналіз законодавчих положень, предметом дослідження має бути так зване позитивне право — тобто сукупність правових можливостей громадян, закріплених уповноваженими на прийняття нормативно-правових актів держав-

ними органами, іншими суспільними утвореннями (у трудовому праві — це угоди, договори соціальних партнерів, локальні нормативно-правові акти, в тому числі корпоративні норми).

На цьому етапі має бути висвітлено рівень відображення у правовому полі галузі трудового законодавства ідеї рівних можливостей, рівнозначних вимог до належної поведінки чоловіків і жінок у процесі здійснення ними трудової функції, закріплення відповідних обов'язків за всіма учасниками трудових правовідносин: роботодавцями, державними організаціями, громадськими об'єднаннями, профспілками, працівниками.

Третім етапом розгляду гендерної проблематики в системі права згідно з логічною схемою матеріалізації правової норми об'єктивно має бути аналіз правового механізму заохочення та зобов'язання до виконання принципу у реальних правовідносинах, зокрема у трудових (*захисна* функція трудового права), а також процесуальний супровід норм матеріального права, регламентація їх застосування. Адже, наслідуючи класичне світосприйняття — абстраговано-демократична суспільна ідеологія позбавляє особистість відповідальності, а відтак і автономії та не-від'ємних прав. Тому дія системи захисту права, зокрема, і на рівні ставлення та рівні можливості, на нашу думку, посідає визначальне місце у правому регулюванні суспільних відносин. Реальне функціонування будь-якого нормативного положення значною мірою залежить не тільки від його формального визначення в моделі поведінки (правовій нормі), а й у можливості застосування державного примусу до її виконання у належних випадках.

Саме в правовій регламентації застосування примусу до виконання встановлених вимог полягає призначення так званої захисної (охоронної) функції трудового права. І серед складових такого механізму, на мою думку, основну роль відіграють *організаційні структури* зі спеціально визначеними функціями реалізації та дотримання зasad рівних можливостей працівників у трудових правовідносинах — державні органи, їх структурні підрозділи або окремі посадові особи, роботодавці та їх об'єднання, уповноважені працівниками органи, передусім профспілкові організації та їх об'єднання, інші громадські організації та наявність у нормативному матеріалі галузі вказівки на несприятливі наслідки

(санкції) для порушника вимоги дотримання одного з основних прав людини — права на рівне ставлення і рівний правовий статус працівників обох статей.

Наявність конкретизованих нормативних вимог щодо поведінки учасників правовідносин, встановлення певної міри відповідальності за їх недотримання надасть можливість відповідальним державним органам більш оперативно і ефективно реагувати на факти порушення та вживати заходів щодо їх усунення.

Зважаючи на ту обставину що трудове законодавство України хибує на відсутність конкретизації умов відповідальності за порушення його норм, потрібно визначитись із питанням, хто має право звертатися за захистом порушеніх прав, доводити обґрунтованість застосованих заходів (“тягар доведення”), яка інстанція може або повинна розглядати розбіжності, і, нарешті, які правові наслідки мають виникнути за наявності порушення. Крім того, слід враховувати, що випадки порушення схожих (однорідних) вимог належної поведінки повинні мати наслідком застосування й адекватних видів відповідальності. Наприклад, за неправомірне використання владних повноважень посадовою особою керівник одноособово визначає обсяг відповідальності працівника (за матеріалами службового розслідування чи без такого). Це може бути і догана, і звільнення, і направлення матеріалів для притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності. І, у випадку притягнення до різної міри відповідальності працівника чоловічої та жіночої статей, який механізм визначення порушення принципу рівного ставлення до працівників? Потрібно обґрунтовано підійти до встановлення належного механізму оцінки порушень, критеріїв вибору рівня й обсягу відповідальності.

Снеобхідність вирішити питання щодо відповідальності навіть таких суб'єктів трудового права, у функції яких входить застосовувати санкції до безпосередніх порушників норм трудового законодавства, зробити більш доступною для висвітлення їх діяльність із забезпеченням трудових прав працівників.

Напрацювання методологічних засад, критеріїв встановлення конкретних норм щодо виду, обсягу відповідальності за споріднені порушення принципу рівного правового становища пра-

циюючих чоловіків та жінок та його процесуального супроводу має стати умовою побудови ефективної законодавчої бази по за-безпеченню прав, свобод людини у цілому.

Аналіз встановлених нормативних положень методологічно має спиратись на висвітлення можливостей практичного застосування засад рівності у реальній дійсності, з'ясування фактичних відносин, що не врегульовані нормами права і потребують належного правового забезпечення.

Матеріали дослідження заданих етапів з їх об'єктивними підрозділами мають допомогти сформувати більш-менш цілісну панораму дії принципу у трудових відносинах, виявити відносини, що не зазнали належного врегулювання на засадах цієї керівної ідеї (прогалини законодавства), або підпадають під вплив суперечливих нормативних положень, визначити шляхи вдосконалення правого механізму у цьому напрямі. І, як наслідок, об'єктивним завершенням стало б напрацювання правового інструментарію забезпечення гендерного принципу упродовж усього процесу правового впливу законодавчих положень на трудові правовідносини, правове становища працівників.

Основні міжнародно-правові акти, прийняті з метою ствердження основних трудових прав людини (Декларація ООН, конвенції Міжнародної організації праці, директиви ЄС, Європейська соціальна хартія та інші), містять положення стосовно основних правових інститутів (спрямованих на врегулювання окремих груп трудових правовідносин) галузі трудового права та його законодавства. Це здебільшого перелік трудових прав у сфері забезпечення зайнятості (професійна підготовка та профорієнтація, сприяння у працевлаштуванні), прав громадян при вступі у трудові правовідносини (укладення трудового договору), в процесі виконання трудової функції, протягом якого виникають права на безпечні умови праці, на справедливу винагороду, на підвищення кваліфікації і просування по роботі, право на об'єднання, на судову та інші форми захисту своїх прав тощо.

Вважаю було б просто і логічно розпочати із аналізу цих груп правових положень трудового законодавства — відповідно до структури, притаманної системі цієї галузі. Крім того, передусім узяти до уваги нормативні положення загального законодавства.

що поширюються на всі категорії працівників, — Кодекс законів про працю України, закони України “Про зайнятість населення”, “Про оплату праці”, “Про охорону праці”, “Про відпустки”, “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” та інші. Далі — звернулись до положень *спеціальних* норм законодавчих актів, спрямованих на регулювання трудових відносин окремого кола працівників. Це і “Основи законодавства України про охорону здоров’я”, Закони України “Про освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про державну службу”, “Про альтернативну (невійськову) службу”, “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, “Про підприємництво” та інші.

І відповідно до ієархії нормативно-правових актів *за силою дії*, органів, що їх приймали, далі розглянути положення постанов Кабінету Міністрів України, актів міністерств і відомств, корпоративних актів (статутів і положень самоврядних утворень), колективних угод і договорів.

Визначаючи можливу і фактичну поведінку окремих осіб у здійсненні трудових прав і обов’язків, слід опиратись на прийняту в науці трудового права структуру трудових правовідносин у світлі майнового, особистісного та організаційного аспектів, що певною мірою слугували критерієм розподілу галузі на відповідні інститути. Якщо майновий елемент втілює здійснення права на справедливу винагороду за працю, матеріальну допомогу, на гарантійні та компенсаційні виплати, права та обов’язки, що виникають при заподіянні матеріальної шкоди сторонами, то особистісний елемент має прояв у реалізації прав на повагу гідності, недоторканності особи та невтручання в особисте (приватне) життя при здійсненні трудової функції, право на просування по роботі, підвищення кваліфікації, застосування засобів заохочення за сумлінну працю, обов’язку нести дисциплінарну відповідальність за неналежне виконання трудових обов’язків та порушення трудової дисципліни, відшкодувати моральну шкоду тощо. Організаційний елемент у свою чергу визначає права працівників на участь в управлінні виробництвом, прийнятті рішень стосовно виробничого процесу та застосування праці, право на організацію та об’єднання за професією, здійснення громадських функцій та інші.

Через зазначену структуру трудових правовідносин можна сформувати характеристику втілення принципу рівних можливостей працівників обох статей за основними інститутами галузі, в ієрархічному порядку сили дії трудового законодавства, в поетапному порядку закріплення в законодавчому просторі та його реалізації в конкретній поведінці учасників правовідносин. Відповідно основні етапи дії правового механізму забезпечення керівного положення щодо рівного правового статусу працівників незалежно від статі особи сформували б загальну схему проведення гендерної експертизи трудового законодавства, дали б змогу виявити суперечливі моменти нормативних положень, висвітити прогалини у правовому регулюванні цієї групи правовідносин, напрацювати пропозиції щодо його вдосконалення.

Ніна Саніахметова, завідувачка кафедри підприємницького та комерційного права Одеської національної юридичної академії, доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розвиток жіночого підприємництва в Україні пов'язаний із значними труднощами.

Ці проблеми багато в чому зумовлені недосконалістю законодавства України про підприємництво.

В Україні у цілому створена достатня нормативна база підприємництва. Однак вона не забезпечує повністю поєднання свободи підприємництва і конкуренції з належним захистом прав підприємців, а також інтересів суспільства і держави. Слабкість і недосконалість правового захисту підприємництва, неврегульованість багатьох його аспектів, неузгодженість нормативних актів негативно впливають на ефективність підприємництва в Україні. Це також сприяє порушенням у сфері підприємництва, зокрема, незаконному заняттю підприємницькою діяльністю, зростанню економічної злочинності та ін. Такі негативні явища, як зловживання монопольним становищем на ринку, ухиляння від сплати податків, криміналізація підприємницької діяльності багато в чому зумовлені недосконалістю нормативно-правового режиму підприємництва.

Незважаючи на великий обсяг, не кодифіковане законодавство в сфері підприємництва хибне: на відсутність єдиної термінологічної бази; суперечності регулювання ряду відносин; дублюванням; невиправдано великим обсягом законодавства; істотно різним рівнем правового регулювання окремих інститутів порівняно з фактичним станом підприємницьких відносин. Жінкам-підприємцям дуже складно самостійно розібратися в правових питаннях, пов'язаних з підприємництвом, тому, що хоча законодавство про підприємництво формувалося і розвивалося дуже швидко, однак недостатньо системно й упорядковано. Попри швидкий й у цілому прогресивний розвиток законодавства про

підприємництво, існує множина відносин у сфері підприємництва, що зовсім не урегульовані законом або його регулятивний вплив є надзвичайно слабким через множину підзаконних нормативно-правових актів. Це знижує ефективність правового впливу на підприємницьку діяльність. Тому одним із найважливіших завдань розвитку жіночого підприємництва в Україні є забезпечення відносної стабільності законодавства, що регулює підприємницьку діяльність.

Проблема забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності в наш час набула особливої значущості у зв'язку з тим, що в ст. 42 Конституції України вперше закріплене право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. На конституційному рівні (ст. 42) закріплені зобов'язання держави щодо захисту конкуренції в підприємницькій діяльності і непропустимість підприємницької діяльності, спрямованої на монополізацію і недобросовісну конкуренцію. На практиці ж нерідко підприємці виявляються безпомічними перед незаконними діями державних органів, особливо органів державної податкової служби і податкової міліції, митних, анти monopolyних і інших контролюючих органів, а також органів місцевого самоврядування.

Часто права підприємців порушуються через незаконне втручання в їхню діяльність державних органів. Є також випадки порушення особистих немайнових прав підприємців. Пріоритетне значення для розвитку жіночого підприємництва в умовах переходу до ринкової економіки в Україні має створення ефективних систем забезпечення доступу підприємців на ринок вільної, добросовісної конкуренції в підприємництві. Однаково важливе значення має як реальне здійснення підприємцями своїх прав і виконання обов'язків, так і забезпечення здійснення наданих законодавством можливостей щодо припинення порушених прав, їхнього відновлення, компенсації збитків, заподіяних їхнім порушенням.

Не менш необхідне для жінок-підприємців визначення правильного вибору оптимального способу захисту порушеного права у певній ситуації, що може справити реальний вплив на забезпечення стабільності і надійності їхнього становища.

Для жінок-підприємців нерідко проблемою є правильний вибір і ефективне використання і застосування передбачених законодавством способів захисту тих правових засобів, за допомогою яких запобігається, припиняється, усувається порушення прав, коли відновлюються і компенсиуються збитки, заподіяні їхнім порушенням. Для того, щоб змусити або спонукати правопорушника припинити дії, що порушують право підприємця, або запобігти таким діям, необхідне знання положень законодавства, яке регулює різні способи захисту, і уміння їх застосовувати.

Таким чином, результати діяльності жінок-підприємців багато в чому визначаються їхнім знанням законодавства й умінням захищати свої права, забезпечити відновлення порушених прав і їхнього судового захисту, умінням застосовувати всю сукупність засобів і способів їхнього захисту.

Одним із основних засобів забезпечення жіночого підприємництва різноманітними послугами, у тому числі з питань законодавства, може стати створення і розвиток регіональних центрів підтримки приватного і малого підприємництва за участю держави на основі взаємодії органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань підприємств і профспілок. Для цього варто використовувати досвід розвинутих країн (США, Великобританія, ФРН та ін.). Центри підтримки підприємництва можуть надавати жінкам-суб'єктам підприємництва досить велику кількість послуг, таких як створення програм для місцевих підприємців; інформування підприємців про нові товари і матеріали, комп'ютерні програми, програми для роботи з компаніями, яким загрожує велике скорочення; вивчення ризику; підготовання бізнес-планів; надання юридичних консультацій; консультацій щодо сплати податків, оплати праці, бухгалтерського обліку; допомога у вирішенні різноманітних фінансових питань (визначення для кожної фірми фінансових джерел, що їй найбільше підходять, допомога в проведенні переговорів із банками, упорядкування прохань у різні фонди); допомога в пошуку помешкання; вивчення ринку праці; створення служб вивчення і добору кадрів; організація і проведення навчальних курсів за всіма аспектами малого бізнесу, включаючи ведення книг і розрахунків, маркетинг, покупку й оренду помешкань, із питань правових основ підприємницької діяльності тощо. Все це сприятиме активізації жінок у підприємницькій діяльності.

Василь Андрійв, кандидат юридичних наук, Чернігівський юридичний коледж

ЖІНКИ І РИНОК ПРАЦІ: ДЕЯКІ ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Другого факультативного протоколу до цього ж пакту (1989 р.), Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також інших міжнародних актів внесло корінні зміни у правосуб'єктність людини. Ці міжнародно-правові акти визначають універсальний набір основних прав і свобод, які в сукупності покликані забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда.

Тому в сучасних умовах актуального значення набуває проблематика гендеру. Загальне значення цього терміна — відмінність між чоловіками і жінками за анатомічною статтю. В соціологічному розумінні соціальний поділ часто ґрунтуються на анатомічному полі, однак не обов'язково з ним збігається. Це означає, що соціологічне використання терміна відрізняється від буденного.

У літературі висловлюється точка зору, що поняття “стать” і “гендер” відрізняються одне від одного¹. Перше означає суто анатомічні й фізіологічні особливості, відмінності побудови й функціонування жіночого й чоловічого тіла, організму. Друге — психологічну й соціальну відмінність між жінками й чоловіками як представниками певної культури.

Конституція України визначає ідеологію і політику держави щодо статусу жінки, її можливостей впливати на економічні та політичні процеси, які відбуваються в суспільстві. Але, на жаль, сьогодні ці положення поки що є декларативними². Необхідність дотримуватися принципу рівних можливостей при формуванні державних структур та органів влади закріплена в ст. 24 Конституції України, де, зокрема, говориться: “Громадяни мають рівні конституційні права та свободи та є рівними перед законом...

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності”.

Україна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також стала членом Ради Європи, держави-члени якої розробили низку законодавчих рішень щодо рівного представництва жінок і чоловіків у органах влади. Згідно з цим доцільними є рекомендації семінару, організованого та проведеного під егідою Академії правових наук України і Харківського Центру жіночих досліджень у жовтні 1996 р. На думку учасників семінару, рекомендацією ООН, в якій роз'яснюються окремі положення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, закріплена необхідність державам-учасницям ширше використовувати тимчасові спеціальні заходи, такі як боротьба за рівність, система гендерних квот, розширення участі жінок у галузі економіки, політики та зайнятості³. Багато країн світу застосували механізм гендерного квотування представництва в органах влади різних рівнів і мають добре соціальні наслідки.

Враховуючи, що жінок в Україні більше, ніж чоловіків, —тобто — 54 %, ситуація з їх представництвом в органах влади, зокрема в найвищому, суперечить принципу рівних можливостей. Цей факт, без сумніву, шкодить авторитету України у співтоваристві цивілізованих держав.

Необхідність державного забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків та жінок необхідно розглядати як на національному, так і на місцевому рівнях.

Питання зайнятості жінок у виробничій та невиробничих сферах є невід'ємним супутником низки проблем, що супроводжують становлення повноцінного ринку праці та є наслідком тривалої економічної і соціальної кризи. Всебічна участь жінок необхідна у продуктивному і репродуктивному житті, пов'язаному із загальною відповідальністю за ведення домашнього господарства і виховання дітей. Як справедливо зазначають деякі вчені⁴, теза, що панувала впродовж багатьох десятиліть, про повну або загальну зайнятість населення, вивела нашу державу на одне з перших місць у світі за рівнем зайнятості жінок, а в уявленні суспільства міцно закрішився стереотип працюючої жінки. Під цей

стереотип на державному рівні робилася спроба створювати відповідні умови в сфері трудової діяльності й побуту. Проте недостатній рівень соціально-економічного розвитку, низький рівень матеріально-технічної бази завжди вступали у суперечність, коли йшлося про раціональне використання жіночої праці, й тим самим накопичувались практично невирішені проблеми.

З точки зору законодавства, жінки й чоловіки у сфері зайнятості мають однакові права. Проте на практиці часом буває інакше. Тому більшості працездатних жінок вкрай важко адаптуватися до ринкових змін в економіці. Це зрозуміло, адже вони, крім роботи на виробництві, багато сил і часу приділяють домашньому господарству і вихованню дітей. Тому об'єктивно, що жінка не може нарівні з чоловіком брати участь у суспільному виробництві. Сучасні кризові реалії призвели до того, що жінки порівняно з чоловіками мають менше можливостей працювати за наймом, займатися підприємницькою діяльністю, а також перспектив для професійного зростання.

Це спричинило посилення дискримінації жінок в оплаті праці, умовах працевлаштування та ін. Так, за даними статистики, в 1999 р. середньомісячна заробітна плата жінок більш як на чверть поступалася перед заробітком чоловіків. За цими ж даними, менш як два роки тому середня заробітна плата жінок у промисловості у відсотках до заробітної плати чоловіків за галузями економіки становила: в енергетичній — 61,5 %, у металообробній — 74,9, у машинобудівній — 76,1, у хімічній — 80, у деревообробній та паперовій — 87,5, будівельних матеріалів — 82,3, у легкій — 90,0, у харчовій — 82,4%. Значний розрив спостерігався у промисловості, зв'язку, науці й науковому обслуговуванні. Навіть у традиційно “жіночих” галузях зафіксовано такі показники: у закладах охорони здоров’я — 63,3%; невиробничих видах побутового обслуговування населення — 53,6%⁵.

Говорячи про різні рівні заробітної плати, ми не маємо на увазі обмеження в рамках виконання рівнозначної роботи. Це насамперед є наслідком тієї самої поширеної серед жінок вимушеної неповної зайнятості, а також поширеної порівняно з чоловіками зайнятості на суміжних і тимчасових роботах, що, як правило, нижче оплачуються, значного використання праці жінок на не-

престижних і відповідно менш оплачуваних роботах, підвищеної захворюваності як самих працюючих жінок, так і їхніх дітей.

Зниження рівня зайнятості жінок відбувається як у державному секторі, так і в приватній сфері господарювання. В умовах, коли скорочення працюючих набрало масового характеру, а контроль за дотриманням законодавства знизився, керівникам підприємств у багатьох випадках економічно вигідно зберігати робочі місця за чоловіками.

Подібних прикладів існує безліч. Проблема ця багатоаспектна й багатогранна. У будь-якому випадку висновок напрошується один: риси, що відрізняють соціальну поведінку чоловіків та жінок, продовжують визначати ставлення до жінок на роботі. На практиці продовжує функціонувати традиційний “конкурентний” або так званий “чоловічий” підхід до справи. Крім цього, існує багато відмінностей між особливостями спілкування жінок і чоловіків. Ігнорування цих відмінностей спричиняє помилки та непорозуміння.

Це призводить до того, що чоловіки не можуть повністю оцінити компетентність та ефективність праці жінок. За таких обставин необхідно вйти за коло розгляду питань, пов’язаних лише з рівними правами на працевлаштування. Для того щоб ширше користуватися діапазоном можливостей, умінь та здібностей усіх працівників, сьогодні потрібно навчитися цінувати та повніше використовувати ту різноманітність, яку вносять у трудові колективи жінки.

1. *Большой толковый социологический словарь*. Т. 1.(А-О).: Пер. с англ.— М.1999.—С.109.
2. *Титова. Т. Гендер крізь призму буденності (жіночий аспект)*. Соціальна політика і соціальна робота.— К., 1999. С. 155-156.
3. *Чубар. Л. Права жінок в Україні як об’єкт правового захисту//Право України*.— 2000.— № 5. С.12.
4. Вісник Академії правових наук України.— 1997.— № 1(8). С. 211-212.
5. *Краснов.Ю, Кузнецова О. Сучасні проблеми зайнятості жінок в Україні//Україна: аспекти праці*.—1998.— № 4. С.11.

Зоряна Ромовська, народний депутат України, доктор юридичних наук, професор

СІМЕЙНЕ ПРАВО: ГЕНДЕРНА РІВНОВАГА

Проблеми гендерної рівності тісно пов'язані з сімейним законодавством. Перед Верховною Радою України стоїть кілька дуже важливих питань. Одне із них, чи бути Сімейному кодексу України окремим кодексом, чи він буде книгою у структурі Цивільного кодексу? Погляди різні, є за і проти. Ми посилаємося на взірець російський. У них є кодекс житловий, кодекс сімейний, будуть і інші. І ми вважаємо, що так має бути і у нас. В Україні нині склалася така ситуація, що ми докорінно все руйнуємо, а потім будемо створювати.

Складлась традиція самостійності цих кодексів. І нашу позицію поділяють не лише науковці, а й практики. Міністерство юстиції України, Верховний суд України підтримують таку позицію. Через Комітет Верховної Ради України з питань правової політики пройшло чимало суддів на затвердження, і всі вони при опитуванні щодо майбутнього Сімейного кодексу відповідали, що вже звикли до окремого Сімейного кодексу України.

Перш ніж говорити про гендерну проблематику і Сімейний кодекс, необхідно визначити, що являє собою сім'я. Моя колега з Харкова І.В.Жиленкова вважає, що сім'я — це така спілка людей, яка заснована на шлюбі, кровному спорідненні та усиновленні. І навіть, якщо чоловік з жінкою спільно проживають, але без шлюбу, то сім'ї нема. Є союз, який має права сім'ї.

Треба спуститись до реалій. У проекті Сімейного кодексу України у моєму варіанті дається визначення поняття сім'ї, яке допускає вважати сім'єю і так званий цивільний шлюб. Оскільки Конституція України говорить про право на особисту свободу чоловіка і жінки, то це означає і право вибирати, хто має бути членом моєї сім'ї. Але є межа. І такою межею є моральні засади суспільства. І от моральні засади суспільства не дають змоги називати сім'єю одностатеві союзи. Тобто такий підхід до шлюбу, як до дуже потужного соціально-правового інституту, йому не

загрожує. Усі бояться: а що буде зі шлюбом? Та нічого з ним не буде. Кожна жінка, яка перебуває в цивільному шлюбі, кожен день чекає, коли її поведуть під вінець. Захисту потребує слабка інституція. Сильна інституція, якою є шлюб, захисту не потребує.

Друга проблема, яка має бути вирішена у проекті Сімейного кодексу України, це шлюбний вік. Були різні точки зору щодо цього. У першому варіанті було взято зі стелі для жінки 16 років, чоловіка — 18 років. А чому? Ні психологи, ні гінекологи — ніхто, крім юристів, у цій дискусії участі не брав. Коли у Верховній Раді України почали обговорювати проект, було зазначено, що Конституція передбачає рівність прав чоловіків і жінок. А у даному разі цей принцип порушується. З цим можна було сперечатись. Якщо у нас є межі ваги вантажів, які жінка може піднімати (жінка може підняти менше, а чоловікові закон дозволяє підняти більше), то ми ж тут не говоримо, що порушується гендерна рівновага. Щодо шлюбного віку, то, мабуть, тут порушення Конституції на-всяк чи є. Але найбільшим аргументом проти 16 і 18 років було запровадження загальнообов'язкової 12-річної освіти, яка передбачає, що дівчина і юнак закінчують школу у 18 років. Гадаю, на це і треба орієнтуватись.

Але в проекті Сімейного кодексу є засіб гендерної рівноваги. Цей баланс полягає в тому, що суд може дозволити шлюб до досягнення шлюбного віку, не тільки коли є вагітність чи народжена дитина, а й в інших ситуаціях. От з'явились Ромео і Джульєтта. Йому 16 років. Отже, тут суд виходитиме з інтересів цієї пари.

Реально існують проблеми встановлення батьківства, позашлюбних зв'язків, позашлюбної народжуваності, позашлюбного материнства та батьківства. На жаль, Україна займає одне з перших місць за кількістю абортів на одну тисячу жінок. При тому аборти починаються у дівчат з 13 років. Основна причина полягає у тому, що жінки добре вивчили ст. 35 Кодексу про шлюб та сім'ю. І чоловіки також. Ця стаття встановлює правила судового встановлення батьківства. Має бути одна з таких чотирьох умов: наявне спільне проживання; ведення спільного господарства; участь у вихованні та утриманні дитини; інші докази, за якими чоловік визнає батьківство дитини. Якщо немає таких обставин, суд відмовляє у позові. Щоб довести абсурдність цієї норми, на-

веду приклад, коли жінка привела до суду двох синів-близнюків. Вони були копією батька, але суд відмовив їй у позові про встановлення батьківства.

Україна — єдина у Європі країна, в якій діє подібна норма встановлення батьківства. Потрібно було хоча б її змінити, але ми взялись за цілий кодекс. Чоловіки бояться. Деякі депутати підходили до мене, я їх запитую: “Чому ви не проголосували?” А вони відповідають: “У вас там такі норми, що тільки доторкнешся до жінки і вже платиш аліменти.” Тобто наші чоловіки просто психологічно не готові, їх треба готувати з точки зору гендерної рівноваги.

Позашлюбний зв’язок сьогодні жінці загрожує позашлюбним материнством, а чоловікові, крім психологічних чи медичних проблем, нічим. Значить, на чоловіка має лягти загроза позашлюбного батьківства. За допомогою такої норми ми допустимо у судовому процесі генетичну експертизу як самостійний доказ. Що це матиме наслідком? Дехто каже, що це загроза шлюбу. Нічого подібного. Якщо й буде якесь психологічне відчуття незручності, то лише на перших порах, поки чоловіки не звикнуть до цієї норми. А коли звикнуть, то будуть думати, що їм краще: втратити сім’ю чи отримувати невідомо що. Ця норма воїстину революційна в усьому Сімейному кодексі.

Проблема шлюбного договору. Україна помалу звикає до такого правового явища, як шлюбний контракт. Сьогодні ми маємо ст. 27.1. Є таке поняття, як депутатське хуліганство. Хуліганством у нашему парламенті називається ситуація, коли на підпис Президентові йде не те, що приймається у парламентський залі. Стаття 27.1 була саме так прийнята.

Нині існує проблема: що має бути у шлюбному договорі? По-перше, шлюбний договір дозволяється укласти будь-кому, а не тільки нареченим. Сьогодні тільки особи, які йдуть до ЗАГСу, можуть укласти шлюбний договір. За проектом Сімейного кодексу його можуть укладати й ті, хто проживає спільно 10-20 років.

Під час зустрічі з одним французьким суддею кілька років тому, він казав: не повторюйте наших помилок — шлюбний договір

має стосуватись тільки майнових питань. Саме так у проекті і зазначено. І це правильно.

Сьогодні ст. 27.1 говорить, що умови шлюбного договору не можуть погіршувати становище жінки і чоловіка, тобто спільна сумісна власність залишається непорушною. У проекті дозволяється відступати від цієї засади рівності. Але оскільки шлюбним договором буде найчастіше покривджене жінку, то передбачена система захисту, в тому числі визнання договору не дійсним. Наприклад, у Цивільному кодексі є таке поняття, як укладання договору в результаті збігу тяжких обставин. Жінка, яка є вагітна, вже може підписати такий договір, а потім оспорювати його на тій підставі, що підписала договір, коли перебувала у складній ситуації.

Шлюбний договір — не є нагальною проблемою в Україні. Шлюбний договір проблема для багатьох. Абсолютна більшість суспільства цією проблемою не переймається.

Нагальною проблемою сьогодні є проблема аліментів. Оскільки дитина після розірвання шлюбу у абсолютній більшості випадків залишається з матір'ю, то питання аліментів для жінки дуже важливе. У проекті Сімейного кодексу в останній редакції ми відмовляємося від фіксованого розміру аліментів. На сьогодні аліменти становлять одну четверту, одну третю, одну другу заробітку. Ми від цього відмовляємося і виходимо на загальноєвропейський рівень. Розмір аліментів суд визначатиме сам, виходячи з різних обставин. Сьогодні батько показує офіційно довідку про менший заробіток, ніж отримує насправді. У моєму виборчому окрузі був такий собі бізнесмен, який мав магазин, а показував довідку про заробіток 16 гривень. Більш того, він навіть звертався до служби субсидій. Йому відмовили у видачі субсидії, бо у малому містечку знали, хто він такий. Так він подав до суду і виграв справу. За документами у нього такий малий дохід, що він має право на отримання субсидії. Таких чоловіків, які платять аліменти по 8-10 гривень, багато, тому що суд посилається на документи. Відмовою від фіксованого розміру аліментів і встановленням судом аліментів, виходячи із обставин, передбачається поліпшення матеріального становища жінок і дітей. Передбачається стягнення аліментів для дитини, яка навчається, і після

досягнення нею 18-річного віку до 23 років. Це запозичено з досвіду закордонних колег.

Із законодавства інших держав запозичено також право жінки на аліменти після розірвання шлюбу. Це так звані аліменти для соціальної реабілітації. Якщо у 35 років із нею розривається шлюб, а жінка не має місця праці, то вона повинна мати право на аліменти. Був страшний спротив і тому поставили таку межу — це право на аліменти триває три роки (щоб жінка могла отримати освіту, десь влаштуватися). Це не є кара, санкція за розірвання шлюбу. Це соціальний захист покривденого, яким може бути і чоловік. Тут йдеться про одного з подружжя. Проте у більшості випадків — це жінка.

Дуже серйозні зміни стосуються процедури розлучення. Верховний суд України це повністю підтримав. Проект Сімейного кодексу України значно розширив компетенцію суду. Автори виходили з того, що все те, що стосується сім'ї, має вирішувати тільки суд — зниження шлюбного віку тощо. ЗАГС розривати шлюб не може. ЗАГС — орган, який потрібний для видачі певних документів, реєстрацій.

Передбачено три категорії розлучень:

1. Розірвання шлюбу за заявкою обох із подружжя, навіть якщо в них є неповнолітні діти. Чинне законодавство передбачає, що якщо є неповнолітні діти, то треба йти до суду і щось на когось наговорювати, тобто доводити, чого розлучаються. Я розмовляла із заступником голови Судової колегії Верховного Суду України — він каже, що відповідно до Конституції України суд не має права відмовити особі у вимозі про розірвання шлюбу. Перебування у шлюбі — це сфера особистої свободи. Суд може забезпечити майнові інтереси дитини, другого з подружжя. Плата аліментів, забезпечення, виховання — компетенція суду на цьому закінчується.

В цій ситуації чоловік і жінка до суду мають подати договір про те, хто буде виховувати і утримувати дитину. Суд більше нічого не цікавить.

2. Розірвання шлюбу за заявкою одного з подружжя у разі, якщо другий з подружжя засуджений до позбавлення волі на строк

до трьох років і відбуває покарання або якщо другий з подружжя визнаний судом недієздатним або безвісно відсутнім.

3. Справжній судовий процес, коли одна сторона заперечує проти розірвання шлюбу. Тобто є позивач і відповідач. При мирювальна функція суду.

У проекті Сімейного кодексу України є ще одна норма, яка запозичена з зарубіжного законодавства, зокрема з законодавства Румунії. Це неповне усиновлення. Воно полягає у тому, що всиновлюється дитина-сирота, яка має діда й бабу. Зберігається правовий зв'язок між цією дитиною й дідом із бабцею. Тобто у результаті дитина може мати три пари дідусів і бабусь.

У проект кодексу ми намагалися запозичити все те краще, що напрацьовано законодавством інших країн. Я дуже пишаюсь глою, де описані права й обов'язки подружжя. Цей Сімейний кодекс України є значним кроком в утвердженні рівності між жінкою і чоловіком у сфері сімейних і шлюбних відносин.

Тетяна Морозова, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

На Міжнародній конференції по народонаселенню і розвитку (МКНР) було визнано, що право на репродуктивне та статеве здоров'я належить до одного з найважливіших прав людини. Права людини, що стосуються репродуктивного здоров'я, охоплюють: прийняття рішень з питань народжуваності на підставі рівності між чоловіками і жінками, що включає вільний вибір у шлюбі та визначення кількості, часу, інтервалів народження дітей; статеву і репродуктивну безпеку, що включає свободу від статевого насильства і право на приватне життя.

Репродуктивні права охоплюють деякі права людини, які вже визнані в національних законодавствах та міжнародних документах з прав людини. Ці права ґрунтуються на визнанні основного права всіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення стосовно кількості своїх дітей, інтервалом між їх народженням і часом народження, володіти для цього необхідною інформацією та засобами і правом на досягнення максимального високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я. Це включає також їх право приймати рішення щодо народження нашадків без будь-якої дискримінації, примусу та насильства. При реалізації цього права подружні пари та окремі особи повинні враховувати потреби своїх нинішніх та майбутніх дітей і свою відповідальність перед суспільством.

Заохочення відповідального підходу до здійснення цих прав усіма людьми повинно бути основою основ здійснюваних за допомогою уряду та громадськості політики і програм у галузі прав на репродуктивне здоров'я, включаючи право на планування сім'ї та право на безпечне материнство.

На міжнародній конференції Організації Об'єднаних Націй з прав людини, яка відбулася в Тегерані у 1968 р., сказано (ст. 16): “Батьки мають основне право людини вільно і відповідально

визначати кількість дітей та регулювати інтервали між їх народженням”.

У Все світньому плані дій у галузі народонаселення, прийнятому на Все світній конференції по народонаселенню в Бухаресті у 1974 р., говориться: “Всі подружні пари і окремі особи мають основне право вільно і відповідально приймати рішення про кількість дітей та інтервали між їх народженням і мати інформацію та засоби для цього; відповідальність подружніх пар і окремих осіб за здійснення цього права враховує потреби їх нинішніх та майбутніх дітей та їх обов’язки перед суспільством” (пункт 14). Міжнародна конференція по народонаселенню, яка відбулася в Мехіко у 1984 р., підтвердила це положення.

У Конвенції Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок також визнається право на планування сім’ї.

Мета міжнародних програм у сфері планування сім’ї — дати можливість подружнім парам та окремим особам вільно та з почуттям відповідальності вирішувати питання про кількість і час народження своїх дітей та мати у своєму розпорядженні інформацію і засоби, що даватимуть їм змогу робити це та забезпечити свідомий вибір, а також дати їм можливість використовувати весь діапазон безпечних і ефективних методів. Свідомі люди зможуть і будуть діяти з почуттям відповідальності та з урахуванням їх особистих потреб і також потреб своєї сім’ї та громади.

Права жінок щодо цих прав повинні посідати центральне місце. Жінки в Україні є однією з найбільш вразливих верств населення. Формально держава опікується жіночими проблемами. Але реально держава жодним чином не довела, що вони потрібні не лише в невизначеному економічному сьогодні, а і є складовою довгострокової соціально-економічної стратегії держави.

Проблеми дискримінації жінки в суспільстві існують здавна. Нині вони набувають особливої гостроти, оскільки в світі активізується боротьба за утвердження демократичних норм і принципів.

У сучасному суспільстві роль жінки не зводиться лише до народження і виховання дітей, збереження сімейного вогнища і залишки. Жінка є діяльною учасницею творення економіки України, її ринкових перетворень. За останні 50 років частка жінок,

зайнятих у народному господарстві, зросла у 1,4 раза. Отже, спостерігається тенденція до все більшого перетворення господарського сектора держави у жіночу сферу. Вже сьогодні частка жінок у промисловості становить 48 %, у сільському господарстві — 42 %, у торгівлі та громадському харчуванні — 80 %. При цьому нерідко жінки виконують фізично важку та шкідливу для здоров'я роботу. Всього ж такою працею зайнято 4,2 млн. жіночого населення України¹.

На тлі високої зайнятості у виробництві і за значної переваги (61,1 %) спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою жінки обіймають в основному нижчі посади. Питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації трудівниць вирішуються недостатньо на усіх рівнях управління.

Подвійне навантаження на жінок — виробництво і домашнє господарство, недоліки в організації їхньої праці, охорони здоров'я і соціально-побутового обслуговування значно ускладнюють життя жінок, відбиваються на їхньому здоров'ї, благополуччі сім'ї, на вихованні дітей. За умов соціально-економічної нестабільності жінка стає найбільш незахищеним суб'єктом у суспільних відносинах. Надаючи важливого значення створенню необхідних умов для раціонального поєдання жінкою професійної зайнятості з материнством, поліпшення становища сім'ї, охорони материнства і дитинства, Кабінет Міністрів України схвалив Постановою від 28 липня 1992р. №431 Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства.

Ця програма була розрахована на період до 2000 р. і передбачала здійснення заходів, спрямованих на усунення негативних факторів і поліпшення становища жінки у сфері виробництва і побуту, професійної підготовки і перепідготовки, забезпечення охорони здоров'я матері і дитини, розвиток матеріально-технічної бази жіночих консультацій, лікувально-профілактичних та дитячих закладів.

¹ Національний план дій на 1997 — 2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997р. № 993.

Аналізуючи цю програму щодо поліпшення становища жінок, можна констатувати, що більшість намічених пунктів так і залишилась лише декларацією.

У сучасних умовах Україна шукає шляхів реалізації цих питань, використовуючи різні заходи та засоби, серед яких важливе місце належить законодавству. Так, наприклад, у Конституції України немає жодної статті, яка б обмежувала права жінок. Багато з її прогресивних положень закріплено у чинному законодавстві. Спеціальні розділи щодо прав жінок містяться у Кодексі законів про працю, законах про оплату та охорону праці, про шлюб та сім'ю, соціальну допомогу сім'ям з дітьми та інших. Таким чином, соціальна захищеність жінки гарантована її найважливішими правами. Проте рівень соціальної захищеності жінки залежить не тільки від існуючої правової бази, а й від економічних можливостей держави, соціальної політики, демографічної ситуації. Конституційні положення про соціальні права жінки у суспільстві можуть втілюватись у життя лише за умов реалізації та виконання прийнятих законів.

Сьогодні проблема правового забезпечення захисту репродуктивних прав людини набуває особливого значення. Першочергове значення має визначення завдань, оскільки за останні роки значно погіршилася організація медичного обслуговування населення та склалася вкрай несприятлива демографічна ситуація, яка погіршується з кожним роком. Внаслідок зниження народжуваності і підвищення загальної смертності природний приріст за останні роки становить мінус 6,8% на 1000 населення.

Демографічна ситуація в Україні за останнє десятиліття характеризується низькою народжуваністю і відносно високим рівнем загальної та дитячої смертності, невеликою тривалістю активного періоду життя людини, поширенням бездітності.

Важливим фактором збереження здоров'я жінок і дітей, зниження материнської і дитячої смертності, поліпшення демографічної ситуації в державі повинно бути планування сім'ї. Це питання в нашій країні практично не вирішується. Основним методом регулювання народжуваності за відсутності контрацептивних засобів, недостатнього рівня спеціалізованої допомоги залишаються аборти, за кількістю яких Україна посідає трохи не перше

місце в Європі. Все це негативно впливає на здоров'я матері та дитини, сприяє високому рівню дитячої смертності, спричиняє сімейні конфлікти. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я планування сім'ї включає запобігання небажаній вагітності, вільний вибір кількості та часу народження дітей залежно від віку і здоров'я батьків. З метою збереження здоров'я жінок і дітей Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995р. № 736 було затверджено Національну програму планування сім'ї, що деякою мірою сприяло розвитку мережі закладів планування сім'ї на всіх рівнях. Однак, доступ до послуг планування сім'ї залишається обмеженим, що не дає змоги жінкам репродуктивного віку повною мірою реалізувати право на планування сім'ї.

Забезпечення соціально-економічних і правових гарантій щодо соціальної захищеності жінки можливе лише на основі значного розвитку продуктивних сил суспільства, підвищення ефективності економіки, сприяння адаптації жінки в умовах нової економічної ситуації. Без вирішення цих питань неможливий подальший розвиток нашої держави як демократичної та її інтеграція у світове співтовариство.

**Богдан Сташків, заступник директора
Чернігівського юридичного коледжу,
кандидат юридичних наук**

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД

Природно, що жінка — це передусім мати. І суспільство має бути в цьому зацікавлене. Однак тоді це ставить жінку у нерівне становище з чоловіком у професійній сфері. Саме з цієї причини слід встановлювати окремі пільги для прекрасної половини людства, зокрема, у сфері соціального забезпечення.

Важливе соціальне й економічне значення для пенсійного забезпечення має вік виходу на пенсію. Вперше пенсійний вік був введений постановою Союзної ради соціального страхування при НКП СРСР від 5 січня 1928 р. “Про надання пенсійного забезпечення престарілим робітникам підприємств текстильної промисловості”¹ для чоловіків — 60, а жінок — 55 років. Тоді вважалось, що розгорнутий у промисловості процес раціоналізації виробництва і впровадження нового устаткування пов’язаний з необхідністю масового застачення на фабрики і заводи молодих кадрів та вивільнення літніх робітників, оскільки навіть при збереженні звичайної працездатності їм важче призвичайтись до нових умов праці². Пізніше цей вік був поширеній на робітників залізниці, металістів, гірників та робітників інших галузей народного господарства, а з 1932 р.— на всіх службовців. Таким чином, пенсійний вік упродовж більш як 70 років залишається незмінним, за винятком членів колгоспів, для яких спершу пенсійний вік становив 65 і 60 років (відповідно для чоловіків і жінок).

Чинне пенсійне законодавство у більшості випадків передбачає зменшення пенсійного віку для жінок на п’ять років порівняно із чоловіками. При призначенні пенсії за віком інвалідам по зору I групи — сліпим ця різниця сягає 10 років.

В окремих випадках пенсійний вік встановлений лише для

жінок, які працюють на передбачених законом посадах чи народили і виховали певну кількість дітей, а саме:

трактористам-машиністам, машиністам будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів — після досягнення 50 років; дояркам (операторам машинного доїння), свинаркам-операторам сільськогосподарських підприємств — після досягнення 50 років;

зайнятим протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютону — після досягнення 50 років;

працюючим у сільськогосподарському виробництві, що виховали п'ятеро і більше дітей (п'ята дитина мусить досягти 14 років) — незалежно від віку;

багатодітним матерям, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали до восьмирічного віку, а також матерям інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього віку — після досягнення 50 років.

Працівникам, які мають не менше половини стажу (чоловіки — 10 років, жінки — 7 років 6 місяців) роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці (список №1), пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального віку (чоловікам — 60 років, жінкам — 55 років) на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і на 1 рік 4 місяці — жінкам.

Жінки		Чоловіки	
Пільговий стаж (у роках)	Вік (у роках)	Пільговий стаж (у роках)	Вік (у роках)
3,9	51	5	55
4	49,8	6	54
5	48,4	7	53
6	47	8	52
7	45,8	9	51
7,6	45	10	50

Працівники, які мають не менше половини стажу (чоловіки — 12 років 6 місяців, жінки — 10 років) роботи із шкідливими і важ-

кими умовами праці (список №2), пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального віку (чоловіки — 60 років, жінки — 55 років) на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи — жінкам.

Жінки		Чоловіки	
Пільговий стаж (у роках)	Вік (у роках)	Пільговий стаж (у роках)	Вік (у роках)
5	53	6,3	58
6	52	7,6	57
8	51	10	56
10	50	12,6	55

У контексті розглядуваного питання цікаво зазначити, що: середня тривалість життя у європейській частині СРСР у 1926-27 рр. становила 44 роки (для чоловіків — 42, а жінок — 47 років)³. В Україні цей показник у 1989-1990 роках становив 70,7 року (для чоловіків — 65,9, жінок — 75 років), а в 1997-98 рр.— 68,1 (для чоловіків — 62,7, жінок — 73,5 років)⁴. Сьогодні середня очікувана тривалість життя чоловіків після досягнення ними 60-річного віку становить 14,2 року, а для жінок після досягнення ними 55 років — 22,5 років⁵.

В Австрії, Іспанії, Канаді, Нідерландах, Норвегії, США, Фінляндії, Франції, ФРН, Швеції, Японії встановлено одинаковий пенсійний вік для чоловіків і жінок — 65 років. Право виходу на пенсію в Австралії, Великій Британії, Чилі мають чоловіки після досягнення 65 років, а жінки — 60 років. У Данії чоловіки і жінки цим правом користуються після 67 років. У таких країнах, як Португалія і Швейцарія, чоловіки можуть отримувати пенсію після досягнення 65 років, а жінки — 62 років. У середньому в країнах Африки пенсійний вік становить 56 років.

Як бачимо, у багатьох країнах пенсійний вік для чоловіків і жінок одинаковий, в окремих — різниця становить 3-5 років на користь жінок. Така світова практика стала підставою для того, що в Україні висловлюються неоднозначні думки щодо віку виходу на пенсію, які знайшли своє закріплення і в законопроектах. Однак треба зазначити, що в останньому проекті Закону Україн

ни “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” передбачено, що застраховані особи мають право на отримання пенсії за віком після досягнення чоловіками 60 років, а жінками — 55 років. Якщо ж вони виявлять бажання і далі працювати, то при виході на пенсію у 65 чи 60 років (залежно від статі) отримають право на більш високий розмір пенсії (ст.14). Це може стати компромісним рішенням для прихильників і противників збільшення межі пенсійного віку.

За даними Міністерства праці та соціальної політики України, фактичний середній трудовий стаж при виході на пенсію становить у чоловіків 36 років і в жінок — 29 років. Оскільки до трудового стажу включаються і роки навчання у вищих закладах освіти всіх рівнів акредитації, служби в Збройних Силах України та виховання неповнолітніх дітей, то пересічний громадянин України сплачує внески до Пенсійного фонду не впродовж зазначеного періоду: у чоловіків він на 6 років менший, а в жінок на 8. Відповідно співвідношення середніх періодів отримання пенсії та сплати внесків до Пенсійного фонду істотно відрізняється за статтю: чоловіки сплачують внески майже вдвічі довше, ніж отримують пенсію, а жінки (передусім у результаті виконання репродуктивних функцій та наявності відповідної перерви в роботі і раннього пенсійного віку), навпаки, сплачують їх упродовж меншого періоду (приблизно на два роки), ніж одержують пенсію.

Демографічна ситуація в Україні загострилась. Якщо в січні 1959 р., за даними Всеосоюзного перепису населення, в Україні на кожну 1000 працездатних припадало 227 осіб пенсійного віку, то через чотири десятиліття (в січні 1998 р.) — вже 388 осіб, або в 1,7 раза більше. І ця тенденція зростає. Рівень народжуваності коливається в межах 1,2-1,5 дитини на одну жінку. Ситуація в економіці призвела до того, що після досягнення пенсійного віку і оформлення пенсії люди продовжують працювати, що дає підстави думати про необхідність збільшення пенсійного віку.

Виникає запитання про те, який же пенсійний вік має бути у жінок? Нижчий, ніж у чоловіків? Але така пільга повинна щось компенсувати, оскільки буде порушений принцип рівності чоловіків і жінок. У багатьох цивілізованих країнах пенсійний вік для обох статей одинаковий і жінки до цього ставляться схвально.

Відсутні серйозні аргументи щодо встановлення п'ятирічної різниці у пенсійному віці чоловіків і жінок. Адже жінки зараз народжують практично лише одну дитину і зрідка — двох. Тому вважаю, що пенсійний вік для чоловіків і жінок, що працюють у звичайних умовах, повинен бути одинаковий. Але його можна знижувати для жінок на два роки при народженні ними однієї дитини або на чотири — при народженні двох і більше дітей.

Водночас при роботі жінок у шкідливих умовах, які негативно впливають на організм, пенсійний вік для них може бути нижчим, ніж у чоловіків за аналогічних умов.

Іншою важливою умовою для отримання пенсії є трудовий (страховий) стаж. Він також для обох статей повинен бути одним, але жінкам слід зараховувати до стажу всі періоди, що пов'язані з народженням і вихованням дітей.

Чинний Закон України “Про пенсійне забезпечення” зараховує до стажу роботи жінки, який дає право на трудову пенсію, такі види трудової діяльності: а) час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше, ніж до досягнення кожною дитиною трирічного віку; б) період проживання дружин осіб офіцерського складу, прaporщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років (ст.56). Ці норми доцільно поширити й на чоловіків, адже вони інколи не працюють через виховання дітей, а їх дружинами можуть бути жінки-військовослужбовці.

У жінок очікувана тривалість життя більша, ніж у чоловіків. Це впливає на розмір пенсії жінок за наявності одинакових пенсійних накопичень з чоловіками. За статистикою заробітна плата у жінок нижча, ніж у чоловіків. Тривалість їх страхового стажу і накопичень також у більшості випадків менша, ніж у чоловіків через перерви в роботі, що пов'язані з доглядом за малолітніми дітьми. За наявними даними народження однієї дитини і догляд за нею протягом трьох років знижує пенсійні накопичення матері на 7-11% порівняно з жінкою, що не має дітей; народження двох дітей — на 14-21, трьох — на 21-30%.⁶ На мою думку, цьому можна запобігти шляхом встановлення сімейної надбавки до пенсії за рахунок коштів державного бюджету.

Розробка і прийняття в рамках реформи соціального забезпечення пенсійних законів вимагає врахування результатів гендерних досліджень у цій сфері, психології людей старшого покоління, економічних реалій сьогодення, необхідності стимулювання дітонародження та зміни ставлення до виховання підростаючого покоління, досвіду правового регулювання пенсійних відносин у інших державах. Нове законодавство не повинне порушити принципу рівності прав чоловіків і жінок, а також надання необґрунтованих пільг у цій сфері.

1. ИНКТ.— 1928.— № 3.— С.40.
2. Вопросы страхования.—1928.—№26.—С.2; Догадов В.М. Социальное страхование.—М.—1928.—С.64; Основы трудового законодательства Союза ССР и союзных республик/Под ред.—М., 1929.—С.771.
3. Народное хозяйство СССР 1922-1972 гг.— М., 1972.—С.100.
4. Статистичний щорічник України за 1998 рік /Держкомстат України: За ред. О.Г.Осауленка.—К., 1999.—С.346.
5. До питання визначення пенсійного віку.—К., 2000.
6. Мачульская К.Е. Реформа социального обеспечения и необходимость кодификации законодательства/Вестник Московского университета.— Серия 11. Право.— 1999.— № 6.—С.8.

Лариса Шумна, аспірантка кафедри трудового права та соціального забезпечення Одеської Національної юридичної академії

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНОК-ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Україна стала на шлях дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Конституція проголосила Україну соціальною і правовою державою, завданням якої є досягнення благополуччя людини і суспільства, забезпечення рівних і справедливих можливостей розвитку особи, захист кожної особистості, її прав та створення механізму їх реалізації. Демократизація українського суспільства зробила актуальну проблему коригування соціальної допомоги, що орієнтується на людей з інвалідністю. Виходячи з цих основоположних засад, країна йде шляхом включення найвищих стандартів прав інвалідів у своє законодавство. Підґрунттям для цього є Європейська соціальна хартія та інші міжнародні документи.

Сьогодні соціальна політика держави орієнтована на реалізацію конституційних вимог щодо соціального захисту інвалідів, створення для них середовища рівних можливостей для повноцінного життя, освіти, праці, лікування, побуту тощо. Незалежно від того, з яких причин стала інвалідом людина — від народження, через нещасний випадок, власну необережність чи при виконанні професійного або громадянського обов'язку, — вона має право на моральну і матеріальну підтримку, чуйність і милосердя оточуючих і всього суспільства. Саме на таких засадах базуються міжнародні угоди, які передбачають питання соціального захисту інвалідів, зокрема Всесвітня програма дій щодо інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 р., Міжнародні стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів та інші.

Особливості правового статусу інвалідів в Україні визначаються законодавством про соціальний захист, яке пов'язане з необхідністю матеріального забезпечення для підтримання їх життє-

вого рівня. Основні норми, які визначають статус інвалідів в Україні, закладені насамперед у Законі України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” та в Законі України “Про пенсійне забезпечення”. Однак подальша законодавча практика в Україні пішла шляхом урегулювання пенсійних правовідносин по інвалідності в ряді законів, які визначають правовий статус інвалідів окремих категорій: Закони України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” та багато інших.

Предмет нашого розгляду базується на вузькому розумінні групи соціальних прав, які визначають основні умови життєдіяльності інвалідів-жінок. Продовженням Міжнародного форуму з питань лідерства жінок-інвалідів, що відбувся у Вашингтоні 1997 р., Міжнародної конференції жінок-інвалідів Європи в Москві 1998 р. та на виконання рішень Першого всеукраїнського конгресу жінок у Києві 1998 р. став Перший всеукраїнський форум жінок з обмеженими можливостями, що відбувся в Києві 22-25 квітня 1999 р., на якому вперше в Україні на офіційному рівні порушувалися проблеми жінок-інвалідів. На жаль, питаннями українських жінок-інвалідів, а це 956 887 жінок різних категорій інвалідності, комплексно не займалася жодна державна установа чи організація. Саме вони як особи, які не можуть виступати учасниками соціального життя на рівні з усіма іншими суб’ектами, навіть з інвалідами-чоловіками, вимагають посилення уваги держави і потребують особливої опіки, утримання, обслуговування, підтримки. Адже передусім у жінці-інваліді держава повинна вбачати жіночий організм, який і так у сучасних умовах з великими труднощами адаптується до нових політичних умов, а враховуючи той факт, що жінки мають певні фізичні вади, ситуація виявляється ще складнішою.

Розглядаючи правовий статус жінок-інвалідів в Україні, слід зазначити, що основою його є фактично соціальний статус, тобто реальне економічне і політичне становище цих жінок у суспільстві. Тому, виходячи з того, що основні права громадян закріплені в Конституції України, а ще враховуючи інвалідність як особливу соціальну рису, обумовлюється наявність спеціаль-

них прав і обов'язків, що доповнюють єдині права і обов'язки, отже, і формування конституційного і галузевого (спеціального) статусу жінок-інвалідів.

Згідно з частиною третьою ст.24 Конституції України рівність прав жінки забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; встановленням пенсійних пільг. Ці положення відповідають міжнародній Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., до якої нарівні з багатьма країнами приєдналася і Україна. Конституція України визначає ідеологію і політику держави щодо статусу жінки, її можливостей впливати на економічні та політичні процеси, які відбуваються у суспільстві. Але, на жаль, сьогодні ці положення поки що є декларативними. Наявним підтвердженням такого висновку є сукупний аналіз загальних і спеціальних прав і обов'язків суб'єктів нашого дослідження.

Слід зазначити, що права і свободи, якими жінка-інвалід може користуватися в державі, а також обсяг покладених на неї обов'язків, прямо залежать від її правового стану, який слугує передумовою інших елементів правового становища інваліда. В свою чергу правовий статус жінок-інвалідів має відрізнятися від статусу чоловіків-інвалідів, хоча їх і об'єднує інвалідність. Ці особливості повинні бути виражені в підставах визнання жінок інвалідами і способах їх соціального захисту.

При встановленні інвалідності жінкам повинні враховуватися не тільки загальні норми, а й особливості жіночого організму, інтереси, потреби як жінки-матері, що має безпосередній вплив на надання соціального захисту жінкам-інвалідам. Але, проаналізувавши інструкцію “Про встановлення груп інвалідності”, затверджену 28 грудня 1991 р. Міністерством охорони здоров'я України, на жаль, при встановленні інвалідності таке поняття, як “жінка-інвалід” не вирізняється, а отже і не враховуються критерії жіночості. У соціальному захисті жінок-інвалідів особливо повинна знаходити свій вияв диференціація правового регулювання. В основу диференціюючих факторів законодавства про соціальний захист жінок-інвалідів мають бути закладені:

облік фізіологічних особливостей жіночого організму; материнство жінок, тобто їх фізіологічна і соціальна роль по народженню і вихованню нового покоління; сімейний стан жінки-інваліда; облік участі жінок у трудовому процесі.

Усі зазначені чинники існують суб'єктивно.

Звичайно, перед жінкою-інвалідом постають усі проблеми, що й у решти інвалідів, але, враховуючи жіночість, виявляється, що жінка-інвалід є більше незахищеною в суспільстві. Підтвердженням такого судження буде аналіз кожної групи диференціюючих факторів жінок-інвалідів у соціальному захисті. Такий підхід дасть змогу розкрити загальні і спеціальні норми щодо рівності прав жінок-інвалідів з чоловіками-інвалідами, та, зокрема, порівняно з жінками без вад.

Отже, існуюча дискримінація жінок-інвалідів в оплаті праці призводить до дискримінації в соціальному захисті, оскільки розмір пенсії та розмір деяких допомог прямо залежать від величини заробітної плати. Таким чином, у зв'язку зі зменшенням заробітку буде призначена в зменшенному розмірі пенсія по інвалідності на загальних умовах, пенсія по інвалідності при неповному стажі, пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, якщо ця пенсія призначена із середнього заробітку на підприємстві для даної професії. Звичайно, до зменшення пенсії призведе робота з неповним робочим днем, а жінки-інваліди здебільшого і мають змогу за такою формою працювати, до таких наслідків призведе і надомна праця, яка теж низько оплачується. Крім вище перерахованих випадків, слід мати на увазі, що якщо жінка-інвалід і працює, то зазвичай це робота в низькооплачуваних галузях, традиційно "жіночих". За даними статистики, середньомісячна заробітна плата жінок більш як на чверть поступається перед заробітком чоловіків.

Аналіз законодавства щодо призначення і виплати державних допомог сім'ям з дітьми свідчить про тенденцію неврегульованості деяких питань щодо надання допомог жінкам-інвалідам, які мають дітей. Це тим самим дискримінує права жінок-інвалідів у цій сфері порівняно з іншими жінками, а саме: якщо допомога по вагітності та пологах працюючим жінкам, які віднесені до 1-4 категорій осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської ката-

строфи, — надається тривалістю 180 календарних днів, то жінкам-інвалідам ніяких переваг не передбачається, а призначається на загальних підставах (126, а в деяких випадках, передбачених законом, — 140 календарних днів), а непрацюючим жінкам-інвалідам взагалі не передбачена.

На думку автора, слід підвищити розміри одноразової та додаткової допомоги жінкам-інвалідам при народженні дитини.

При виплаті допомоги по догляду за дитиною до трирічного віку розмежовуються працюючі і непрацюючі матері, а враховуючи, що більшість жінок-інвалідів не працює, можливо, необхідно розмір їхньої допомоги зрівняти з розміром виплат для працюючих та прирівніти до них жінок.

Не передбачаються переваги жінкам-інвалідам, які здійснюють догляд за трьома і більше дітьми у віці до 16 років, в призначенні їм відповідних грошових виплат, хоча жінці-інваліду і фізично, і матеріально скрутніше.

На отримання допомоги по догляду за дитиною-інвалідом, хоча в більшості випадків у сім'ях інвалідів народжуються діти з певними вадами, жінки-інваліди взагалі не мають права, тому що ця допомога призначається непрацездатним батькам, а ці жінки до такої категорії не належать, оскільки вони вже отримують пенсію. Але, враховуючи реалії сьогодення, якщо інші “непрацюючі працездатні” матері мають фізичну змогу підробити десь не офіційно, то жінки-інваліди такої змоги не мають.

В умовах призначення допомоги одиноким матерям на дітей до 16 років (учнів до 18 років) не вирізняються жінки-інваліди, хоча для одиноких матерів з числа дітей-сиріт передбачені підвищені розміри допомоги, а про цих жінок мова не йде.

Те саме можна сказати про тимчасову допомогу на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або коли одержання аліментів неможливе, де жінка-інвалід як особливо вразливий суб’єкт, теж не згадується. Адже більшість чоловіків не витримують труднощів, пов’язаних з інвалідністю їх дружин, і кидають їх, і вони з дітьми залишаються напризволяще.

Отже, жінкам з обмеженими фізичними можливостями за нових соціально-економічних умов необхідна особлива підтримка, допомога у розкритті й реалізації свого потенціалу в житті, привернення до цієї проблеми уваги суспільства.

КРУГЛИЙ СТІЛ:
“ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА: ПРАВОВІ АСПЕКТИ”
“21” листопада 2000 р., м. Київ

Лариса Кобелянська, директор Гендерного бюро, кандидат філософських наук, доцент:

В історії українського суспільства, мабуть, ніколи не надавалося такого значення законодавству, та й у цілому праву, як у сучасних умовах розвитку України. Історично відомо, що політична демократія відповідає прогресу тоді, коли базується на законі, а вільний ринок досягає оптимальних економічних результатів, коли розвивається та діє на принципах і в межах закону. Саме законодавство є однією із найважливіших основ стійкого людського розвитку.

Не стоїть поза законом і гендерна проблематика. Всі міжнародні документи, прийняті з питань гендеру, акцентують увагу на розвитку гендерного законодавства, на юридичних правах Чоловіка і Жінки, їх реальному забезпеченні, на правових аспектах гендерної рівності, механізмах втілення, на юридичному компоненті гендерної політики, на правовому конструкті гендерної культури та ін. Усі ці та інші питання в різних ракурсах розглядалися спеціалістами різних галузей права. У їх виступах були різні підходи, висловлювалися різні погляди, як це й має бути на науково-практичних конференціях.

Однак науково-практичні конференції набувають цінності ще й тоді, коли існує діалог, зворотна реакція із зали на виступи, проголошені з трибуни. Цікаві завжди бувають запитання і відповіді на них. У самих запитаннях часто міститься вже позиція, погляд. Тому почнемо саме з них.

Щоб забезпечити оптимальність демократії на нашому круглому столі, запрошую до вільних реплік, підтримки поглядів або заперечень. Єдине до чого закликаю всіх, то це до аргументації, доказовості та толерантності.

Запитання до народного депутата України Наталії Вітренко:

Запитання: Чи консолідовані жінки в українському парламенті? От у шведському парламенті, як відомо, навіть вироблена мова п'яти пальців, яка допомагає жінкам впевнено тратиатись на засіданнях. Якщо на сьогодні жінки-депутатки не консолідовані, то чи можлива взагалі консолідація жінок-парламентарій?

Наталія Вітренко: Я не вірю в жіночі партії, коли створена жінками партія претендує на владу. На владу має претендувати партія, яка має загальну ідеологію — жінок й чоловіків. Мені здається, що не можуть бути консолідовані жінки у парламенті. Тим більше, коли парламент розривають суперечності. Це водорозділ. Що спільногого в мене з Ю.Тимошенко чи з Т.Засухою? Коли я приїзжу до Васильків, у мене там багатолюдні зустрічі. Люди кажуть: привезіть Засуху. А я боюсь її туди везти, бо знаю, що її там розірвуть на шматки. Виборці ненавидять її. Як жінку мені її навіть шкода. Але її лінія поведінки і все інше не дають мені можливості її виправдати. Крім того, з'явився новий водорозділ: фракції у більшості поділилися на пропрезидентські та проурядові. Між ними точиться конфлікт, особливо серед захисників капіталу.

І все-таки питання економічних інтересів більш важливе, більш вагоме, ніж гендерні принципи. Тут не може бути спільноті. В інших справах взаємопідтримка можлива. Наведу приклад. Я завжди поспішаю. Якось у мене трапився огірк у одязі, а я цього не помітила. Мені назустріч кинулась Лілія Григорович, заступила мене і мовила: “Швидко поправся!” Це — суто по-жіночому. При цьому вона зовсім не думала, що я — прогресивна соціалістка, а вона — рухівка. Вона як жінка зрозуміла, що мені потрібна підтримка. І я вважаю це нормальним. Я б вчинила так само. Нині проблеми у суспільстві загострюються. Вони впливають на стосунки між жінками в парламенті. Минулого скликання ми, жінки, неодноразово збирались у Катерини Вашук на наші посиденьки. Ми були різні, з різних фракцій. Жінки разом обговорювали всіх чоловіків, тому що вони всі не такі, і розмірковували, як краще треба обладнати Україну. Загалом відпочивали — пили шампанське, співали пісень і все було нормальним.

А от тепер, особливо після перевороту, відбулися такі зміни, які не можна виправдати. Я ніколи не виправдовую бандитизм. Ніщо не повинно вирішуватись з позиції сили. Є закон, є Конституція. Якщо я сьогодні програю, то я сьогодні — меншість, в мене немає голосів — я це визнаю. Треба вміти приймати поразку. Але не з позиції сили, не кулаком відстоювати свою позицію.

Те, що відбулося в українському парламенті, недопустимо. Це пляма на парламент. Коли я балотувалась на посаду Президента України, жінки-депутатки мене не підтримали. Я цього від них і не чекала. Навіть була сфабрикована листівка за підписом Н.Марковської, Ю.Тимошенко, Л.Пасечної — брудна, бабська листівка. Розпускались плітки, ніби в мене чотири чоловіки, 10 коханців. При цьому називали імена жінок-парламентарій. Дехто радив подати на них до суду. Мені було бридко на жінок-депутатів подавати до суду, влаштовувати розслідування. Може, це і не вони писали. Та коли я їм показала, то вони не зробили ніяких заяв, не відмежувались. Але вражає сам факт. Такі речі недопустимі. Це та межа, яку не можна переступати. Можна жінку не підтримувати, якщо вона ідеологічно тобі не симпатична, але жіноча соціальна міць має бути. І вона має полягати хоча б у тому, що жінка жінці не повинна шкодити.

Мені дуже хотілося б, щоб в українському парламенті жінки мали свою жіночу організацію. Я не думаю, що вона була б дуже міцною, але хоча б деколи жінки-парламентарії могли всі разом зібратись і обговорити свої проблеми. Про те, що парламент відвідали модельери і косметологи, я дізналась лише з телепередачі. Ні мене, ні жінок із нашої фракції туди не запросили. Це зовсім не правильно. Отже, проблема є. Я думаю, якби змінилось обличчя парламенту, якби до нього прийшла третина жінок, тоді в ньому обов'язково було б створене здорове ядро з представників різних фракцій. Головне — створити ядро, а до нього вже залучилися б жінки. Я вважаю, що ті паритетні відносини, що сформувалися у шведському парламенті, заслуговують на вивчення і запозичення.

Запитання: Чи буде у вашій партії квота 33% на чергових виборах?

Наталія Вітренко: У партії квоти немає. Якщо буде законом установлено, ми обов'язково її виконаємо. Але я вважаю, що наш партійний список буде більше як на 33% складений із жінок. Я сьогодні можу судити по роботі, яка ведеться. Наприклад, у Волинській області секретар районної партійної організації — чоловік, а його заступник — молода жінка Ольга Саган. І от коли він злякався проводити мітинг протесту як опозиційна партія — “ой, що буде, мене з роботи виженуть!”, то ця Оля підняла людей, організувала мітинги і виступила сама. І для мене наразі запитання: хто більше має прав претендувати на місце у списку? Тому я думаю, що у списках Прогресивної соціалістичної партії України буде третина жінок.

Запитання: Ви виступаєте за квоту для жінок чи за гендерну квоту?

Наталія Вітренко: Ви маєте на увазі 50/50?

Запитання: Я маю на увазі ті ж 30%, але для представників будь-якої статі. Наприклад, якщо жінок буде 90% у певній структурі, то це хіба буде добре і для чоловіків, і для жінок? Адже це теж нерівність соціальних статей!

Наталія Вітренко: Ваше запитання випереджає ситуацію в Україні. Я переважно прив'язуюсь до реальної ситуації. Коли ми говоримо про виборчий закон, то завжди маємо на увазі сьогоднішні реалії країни.

Запитання: Але ж закон приймається не на три роки, а на багато років?

Наталія Вітренко: Якраз, на жаль, на три. Якщо ви помітили, то у нас в Україні виборчі закони міняються що не кожні три роки. У нас немає жодного стабільного закону. Я постійно як економіст виступаю за Податковий кодекс, який би не змінювався кожні три роки. Адже податки мають бути стабільними. Тоді до нас підуть інвестори, бо будуть мати хоча б якісь гарантії. Я зараз не бачу можливості створювати виборчий закон на століття. Якби ми зараз вирішили проблему на 15 років, я б підтримала вашу пропозицію. Я задавала запитання щодо обрання жінок представникам різних партій. Наприклад, партія НДП. Наче непогана партія і лідер симпатичний. Я запитую: де ваші жінки? В парламенті жодної жінки від цієї партії. Та й інші партії такі самі. Сьо-

годні склалась ситуація, коли існують суперечності між чоловічими партіями та СДПУ(О) — жодної жінки у парламенті. Нам би хоча б на якусь першу сходинку піднятися. Обрання жінок сприймають у штики, цьому чинять спротив. А соціалісти сказали: так ми і не наберемо 33% жінок! Ось ще одна проблема, а саме: готовність жінок бути обраними. Треба ж заповнити ці відсотки. Тому зараз ми ставимо завдання проголосувати у виборчому законі квоту для партій, які претендують на місце у парламенті — 33% жінок у списках.

Запитання: В законі має бути вписано механізм його виконання. Як буде складатися партійний список? Може прізвища жінок поставлять у кінці? Чи це має бути кожна третя чи п'ята жінка у списку? Що може об'єднати різнопартійних жінок, враховуючи українську ментальність?

Наталія Вітренко: Ви хочете як мед, так і ложкою. Треба спочатку хоча б вибороти квоти. А коли буде закріплена квота, тоді у кожній партії жінки будуть самі боротись за спосіб розміщення їх прізвищ у списках. Має бути закладено принцип — за списком партія має привести до парламенту 33% жінок.

Жінки можуть об'єднатись на загальнодемократичних принципах. Я не можу уявити комуністку, рухівку, соціалістку, прогресистку, яка б не розуміла, що дитину треба годувати, що допомога на дитину має давати можливість годувати дитину місяць. Чоловік сьогодні є, завтра нема. А дитина залишається на руках у матері. Отже, якщо це зрозуміло жінкам, то треба дивитись, як написати закон. Коли виникає питання розподілу енергоринку, там неможливо говорити про жінок та чоловіків. Там уже — одні кобри, шакали, вовки. Там немає гендерної політики. Але є загальнодемократичні принципи: тривалість декретної відпустки, допомога на дитину, на інваліда. Сьогодні проголосували закон про допомогу на дітей-інвалідів. У мене запитання, а чому лише діти-інваліди отримують цю допомогу? А після 16 років дитина перестає бути інвалідом? Вона залишається на руках у матері, а розмір допомоги різко скорочується. Що, мати з дитиною-інвалідом, якій виповнилося 17 років, кине її і піде заробляти шалені гроші? Тобто жінки у парламенті зосередили б свої зусилля на

вирішенні ось таких та інших загальнодемократичних завдань. А ідеологічні позиції та інтереси завжди будуть різні.

Запитання: Як Ви як депутат ставитеся до створення гендерного законодавства? У мене на руках проект Закону України, поданого народним депутатом України М.Ковалком. А 14 листопада 2000 р. він був знятий з розгляду Верховної Ради України. Що, цей законопроект не актуальний для нашого суспільства? Так ми в Україні будемо стояти на позиціях просування рівноправності чи обмежимося ст. 24 Конституції України?

Наталія Вітренко: Я прочитала пояснення, чому законопроект був знятий з розгляду. Вони мотивували це тим, що положення цього законопроекту вже вписано в інших законах України. Я вважаю, що дуже вразливим є висновок комітету про те, що цей законопроект треба відхилити. Комітету треба було підготувати обґрунтування, яким чином, які проблеми не враховані і що може цей закон вирішити. І у будь-якому разі Верховна Рада має визначатися голосуванням щодо відхилення законопроекту чи зняття його з розгляду. Наша позиція — його не треба знімати з розгляду, тому що, чим більше загострюється увага суспільства до цих проблем, тим більшу користь має кожна жінка. Коли жінка відчуває необхідність утвердити себе в суспільстві, то суспільство має цікавитися нею і намагатися допомогти. Навіть якщо зараз це не зовсім вдається. Ми готові з вами співпрацювати. Дайте аргументацію: що не враховано. Вони подали дві-три сторінки пояснень про те, що всі ці положення враховані в інших законах.

Запитання: Перше. На початку свого виступу ви сказали, що ви за парламентську республіку, але по ходу сказаного ззвучить характеристика ситуації, яка склалася нині у Верховній Раді України, і не видно, як вона може бути змінена.

· Друге. Ви їздите за кордон і розповідаєте, як в Україні все страшно. Чи не відчуваєте ви своєї відповідальності за це? Може спочатку треба щось зробити в Україні, а не говорити на весь світ, що у нас все погано?

Наталія Вітренко: Почну з другого запитання. Коли я виступала у Раді Європи, парламентарії були шоковані. Вони сказали: а чому ми до вас про те, що ви сказали, ніколи не чули? Нам сказали, що в Україні йдуть реформи, будуть зміни на краще. А ви

нам розповідасте, що Україна перетворилась на гетто. Так що краще: правду говорити світовій спільноті чи брехати? Я за правду. Я за те, щоб світова спільнота впливала і на Президента, і на уряд. Є загальноправові норми. Загальна декларація прав людини (ст. 25) гарантує кожній людині право на харчування, одяг, житло, медичне забезпечення і соціальне обслуговування. Ці п'ять прав хіба в Україні гарантуються? Хіба є мінімальний прожитковий рівень? Я і наша фракція ведемо шалену боротьбу в парламенті. І підвищення мінімальної зарплатні до 118,6 грн. 1 липня 2000 р. відбулося тільки тому, що восени 1998 р. ми оголосили голодування у Верховній Раді України, вимагаючи підняття межі малозабезпеченості. Позиція нашої фракції полягає у тому, що соціальні нормативи мають виконуватись. Якщо парламент це блокує чи Президент накладає вето, то про це має знати весь світ.

Щодо парламентської республіки, то ПСПУ виступає за неї як перспективу України. Ми розробили проект змін до Конституції, внесли його до парламенту. Наша позиція полягає в тому, щоб скасувати інститут президентства. Парламентський устрій був би більш логічним, кращим. На сьогодні є конституційна посада Президента і з цим треба рахуватися. Перетворення України на парламентську республіку дало б усім верствам населення змогу формувати парламент у демократичних умовах.

Запитання до Богдана Сташківа, заступника директора Чернігівського юридичного коледжу

Запитання: Хто буде виплачувати страхові внески під час вагітності жінки?

Богдан Сташків: Це питання досі не вирішено. Законом це не визначено.

Обмін думками

Людмила Завадська, директорка гендерної програми Американської асоціації юристів, консультант Державної думи Росії:

Але без цього пенсійна реформа не піде. В нас була експертиза проекту пенсійного законодавства. І результати такі: якщо ми підемо традиційним шляхом, то жінка отримуватиме пенсію на 30% нижчу, ніж чоловік. Тому що у трудовий стаж не включається

ся період вагітності, пологів, час перебування з дитиною до певного віку та інші характеристики. Це — принципове питання. Якщо визначити, що страхові внески мають сплачуватися роботодавцем, то жінка стане знову не вигідним, вибачте, “товаром” на ринку праці. Ніхто не захоче тримати у штаті жінку, яка народжує дітей, перебуває у післяпологовій відпустці, продовжує її до року, до трьох. Це неможливо.

І що щодо пологової та післяпологової відпустки. Сьогодні треба бути реалістами. Жінка відіграє декілька досить активних ролей у сучасному суспільстві. Крім жінки-матері, вона сьогодні є самостійною, у багатьох випадках несе відповідальність за долю своєї сім’ї. Тільки на неї може розраховувати підростаюче покоління. І тому важливо не обтяжувати жінку якимись не потрібними, додатковими гарантіями нібито її материнського захисту, материнської свободи.

У сучасних ринкових відносинах нереальною є трирічна післяпологова відпустка. Вона вибиває цю соціальну групу з ринку. Проблема поєднання ролі жінки-матері та жінки, яка працює. Сьогодні важливою є необхідність захисту економічно незалежної жінки через відмову від соціального регулювання, тобто відмови від пільг, заборон, спеціального законодавства, що захищає права жінок, у тому числі великих відпусток, заборони на важку працю, в нічний час, на шкідливих виробництвах тощо.

Давайте запропонуємо іншу концепцію. На шкідливих виробництвах слід робити акцент на охороні праці — як жінок, так і чоловіків. Щодо пенсійних проблем — робити державні фонди соціального страхування. Тому що інакше буде дискримінація за статтю, за ознакою того, що жінка народжує.

Нінель Болотіна, доцент кафедри трудового права та соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії:

Відпустка до трьох років — це благо для жінки. Це її право, а не обов’язок перебувати у такій відпустці. І Кодекс законів про працю України передбачає, що цю відпустку жінка може використовувати частинами, а також цією відпусткою можуть скористатись інші члени сім’ї, за умови, якщо мати вийде на роботу. Є, звичайно, певні нюанси у тому розумінні, що, наприклад, бабія, яка перебуває на пенсії, не може використовувати відпустку, дог-

лядаючи за дитиною, одночасно отримувати соціальну допомогу, яка є мізерною. Тому що вона має перебувати власне у відпустці. Отже, лише працездатний член сім'ї має право взяти замість матері цю відпустку і тоді зможе отримувати ці копійки.

В ході сьогоднішньої глобальної реформи у сфері соціального забезпечення і будуть виділені дві організаційно-правові форми. Буде одна форма — система державного загального соціального страхування. Це недержавні фонди, самоврядні, комерційні. Друге — це бюджет і державна допомога.

Я згідна, що вагітній жінці захисту треба шукати не у працедавця, а у держави. Ми про це вже зазначали у підручнику, в якому я є одним з авторів. Але держава, очевидно, платитиме мінімум. Вона з мінімальної зарплати, а то й з мінімального неоподаткованого мінімуму платитиме таку допомогу, і в результаті це відіб'ється на розмірі пенсії жінки. Тому це питання, напевне, можна іншим шляхом вирішити — наданням надбавок до пенсій сім'ям, які мають дітей, які виростили цих дітей до повноліття. І чим більше дітей, тим більша доплата.

Людмила Завадська: Щодо скасування пільг за роботу на особливо шкідливих виробництвах та за особливо шкідливі умови праці. Я звертаюсь до парламентаріїв. Коли ви будете розглядати законопроект щодо зняття пільг, то поїдьте на хімічне підприємство з особливо шкідливими умовами праці. Ви говорите про захист, охорону праці — це добре. Але якщо цех має особливо шкідливе виробництво, то тут нічого не зробиш, тут випаровування та інші шкідливі умови.

І от зараз жінці, яка вагітна, достатньо принести довідку про двотижневу вагітність і її переведуть, скажімо, у контору, зберігаючи середню місячну зарплату, причому дуже високу порівняно з конторою. І вона спокійно виношує здорову дитину. Ви цю жінку не звільните, і, враховуючи наше катастрофічне становище, ця жінка до дев'яти місяців буде ходити в цей цех. Кого вона народить?

Я виходжу із загального принципу, який закладено Конституцією та всім діючим законодавством. Коли ми говоримо про права на працю, на здоров'я, ми маємо на увазі свободу вибору. Як чоловік, так і жінка мають свободу вибору щодо права на працю.

виду діяльності та характеру. І держава не має права щось заборонити жінці на тій підставі, що вона жінка і має репродуктивні функції. Чоловік те ж має репродуктивні функції.

Є різні підходи до регулювання праці жінок, задіяних на шкідливих виробництвах. До 500 професій з цієї підстави є недоступними для жінок Росії. Усього професій (номенклатурний список) 3000. Але чому не має таких обмежень щодо чоловіків? Чоловіки вільні у виборі виду і характеру діяльності. Жінка не дурніша за чоловіка, вона також може вільно вирішувати. Є гарантії для того, щоб зберегти, узпечити жінку — нехай працедавець дасть об'єктивну інформацію про наслідки роботи на шкідливому виробництві, нехай укладуть спеціальну угоду. Не можна заборонити жінкам дітородного віку працювати на шкідливих виробництвах. Це лицемірство. За нормами Всесвітньої організації охорони здоров'я робітник на шкідливих виробництвах йде на пенсію у 45 років. У принципі для всього жіночого населення, якщо дотримуватись формальної точки зору, ці виробництва закриті. Щодо кожної жінки у будь-який момент діє формальна заборона, якої зараз не дотримуються, але вона може бути застосована. І в результаті величезна кількість жінок стане безробітними.

Лариса Кобелянська: Я хочу підтримати Людмилу Миколаївну Завадську і дати короткий коментар. Ми тут плутаємо деякі речі — принцип вибору виду професії й оцінку шкідливості для жінки певних професій. Якщо певне виробництво чи вид діяльності завдає шкоди людині як біологічній істоті, то це однаковою мірою стосується як жінки, так і чоловіка. За статистикою в Україні 33% чоловіків дітородного віку є безплідними. І це також результат соціальних умов життя. Крім того моральних, психологічних, економічних умов. Тому з точки зору принципу гендерної рівності — то це проблема щодо чоловіків не менш гостра, а може навіть і більш нагальна, якщо взяти певні відсоткові пропорційні співвідношення. Більше того, проблема хворої дитини — це проблема не лише матері, а й батька. А якщо дитина народилася хворою, то хіба з вини лише матері, яка працює на хімічному підприємстві? А батько, який також працює на тому ж хімічному підприємстві? То що у нас генетичний код має гендерний бар'єр?

Я впевнена, що в ідеології певні компроміси може й бувають, але вони мають бути виправдані. Коли немає послідовності, логіки, то немає і теорії. Ми сьогодні говоримо про принципи правозабезпечення гендерної рівності. А коли ми говоримо про конкретні приклади, то переходимо до правозастосування. Яке може бути правозастосування у питаннях, які правовим чином не врегульовані!?

Запитання до народного депутата України — Зоряні Ромовської

Запитання: Неповне усиновлення стосується лише діда й баби?

Зоряна Ромовська: Неповне усиновлення стосується також братів і сестер.

Запитання: Є випадки, коли мати не в змозі утримувати дитину, але є у неї рідня, яка може це зробити. Вони не хочуть забирати в матері дитину, але їм потрібні певні права для того, щоб улаштувати у садок тощо. Як назвати ці відносини?

Зоряна Ромовська: Усе це чудово. Кожна нова норма сприймається у штики. І завжди було питання: а навіщо? Для того, щоб узгодити цю пропозицію, вирішили як неповне усиновлення у зв'язку із смертю. Але неповне усиновлення може бути і при позбавленні батьківських прав. І оскільки ще не пізно, я виправлю у проекті: неповне усиновлення і тоді, коли є позбавлення батьківських прав.

У цій ситуації — родичі можуть брати на утримання добровільно, дитина може жити з родичами за згодою матері. При живій матері хтось із родичів може бути опікуном дитини.

Запитання: Чи є в проекті Сімейного кодексу України норми, які стосувалися б запобігання насильству в сім'ї? Чи може бути розлучення подружжя на підставі насильства у сім'ї?

Зоряна Ромовська: Сімейний кодекс запозичив досвід конституції Бельгії. Вперше в ньому записано: батьки, опікуни не мають права застосовувати фізичні заходи покарання щодо дитини. На рівні закону — дитина захищена. У проекті є стаття, що стосується права на особисту свободу. У ньому говориться і про свободу у сфері інтимних відносин, чим закладається правовий ґрунт для можливостей притягнення чоловіка до відповідальності за згвалтування.

Запитання: Чи існує захист економічних інтересів дітей та подружжя у цивільному шлюбі — як захист від насильства, в тому числі економічного?

Зоряна Ромовська: У Верховній Раді України в даний час розглядається законопроект “Про запобігання насильству в сім’ї”. щодо цивільного, сімейного, кримінального, житлового кодексів, то їх треба розділяти. Почину з Цивільного кодексу. При обговоренні проекту Цивільного кодексу комуніст Баулін вніс до нього пропозицію про захист інтересів цивільного шлюбу. У першому варіанті проекту Сімейного кодексу навіть не згадувалось про “цивільний шлюб”. А після пропозиції Бауліна всі 120 комуністів, що брали участь в обговоренні, це підтримали. Логічно з’явилось право на аліменти осіб, які живуть у цивільному шлюбі, спільна сумісна власність цього фактичного подружжя. Тобто це не чоловік і дружина, це не шлюб за визначенням його в Сімейному кодексі, а це — квазішлюб, але з тими самими майновими правами і обов’язками.

Щодо цивільного шлюбу, то він свого часу визнавався і був скасований у 1944 р., після чого за ним не визнається правового значення.

Запитання: Чи врегульованим є питання власності дитини на житло при розлученні батьків?

Зоряна Ромовська: Дитина не має права на майно своїх батьків. Вона має право на аліменти від них. У Житловому кодексі передбачені сервітутні права дитини. Це означає, що якщо власником квартири чи будинку є тільки батько, то дитина має право жити у цьому помешканні до кінця своїх днів. Навіть дружина має право жити (навіть колишня дружина не може бути виселена).

За Кодексом про шлюб та сім’ю відмовити у правах дитині не можна. Тільки з дозволу органів опіки та піклування.

Запитання: За кордоном на юридичних факультетах читаються такі спецкурси: “Права чоловіків” і “Права жінок”. Чи була така ідея на юридичному факультеті Львівського Університету, де Ви працювали професором і завідували кафедрою, і як Ви особисто ставитеся до цього?

Зоряна Ромовська: У нас на юридичному факультеті у Львові читається спецкурс “Права людини”, не виділяючи права чоловіків та жінок окремо.

іка та жінки. Але, гадаю, проблема цікава. Я за те, щоб читалися самостійні курси “Права чоловіків” і “Права жінок”. Ми маємо готувати кадри, здатні здійснювати професійно такий захист.

Марія Шкарлат, Winrock International, адвокат

Работа женщин на вредных производствах является одним из основных гендерных вопросов. В Украине действует программа высвобождения женщин из вредных производств. Каковы же результаты этой программы? А они таковы — женщины становятся безработными и не хотят увольняться с работы на вредных производствах.

Когда женщины говорят, что женщины не должны работать на вредных производствах, я считаю, что этого недостаточно. Вообще человек, то ли это мужчина, то ли это женщина не должен работать во вредных условиях. Как юрист я могу сказать, что к нам обращаются женщины с просьбой — любыми средствами сохранить им работу. Они не хотят права лишиться работы, которая приносит им стабильный заработок. И это ужасно. Они готовы судиться с работодателем за право работать на вредном производстве, лишь бы получить все надбавки, компенсации и раннюю пенсию в 45 лет. Зачем же навязывать женщинам право, которого они не хотят, против которого они готовы идти в суд и судиться с предприятиями!

В Украине есть предприятие “Азот”, оно очень хорошо стоит на ногах. На нем средняя заработка работника около 100\$ и плюс надбавки, премии, гарантии. Женщины не хотят оттуда уходить. Ко мне на телевизионном шоу подходили женщины и говорили: “Помогите нам в суде отстоять, чтобы нас не уволили”. Вообще эта статья является дискриминационной по своей сути. В ней, например, говорится — “женщины и несовершеннолетние...”, т.е. у нас женщины приравнены к несовершеннолетним, неразумным (логика получается именно такая).

Не следует навязывать женщинам права, которых они не хотят. Если женщина не хочет работать на вредном производстве, пусть она там не работает. Это ее выбор. Ужасно, когда женщину оттуда увольняют, а она хочет там работать. А ее увольняют только потому, что кто-то придумал какие-то права, которые ей

не нужны. На самом деле получается, что эта проблема порождена благими намерениями.

Михайло Буроменський, доцент кафедри міжнародного права Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого

У меня сложилось такое впечатление к концу второго дня конференции, что нашу работу нужно начать сначала и вернуться к вопросу, а что же это такое гендерный подход. Потому что женщины здесь вернулись к тому, с чего начинали много лет назад. Давайте нас защищать, мы хотим быть слабыми и дайте нам возможность иметь ту льготу, эту льготу, эту и эту. Мы рожаем детей и поэтому вы должны запретить нам работать там-то и там-то, для того, чтобы мы рожали здоровых детей. Мы рожаем детей, поэтому дайте нам много отпусков, чтобы мы сидели всю нашу жизнь в отпусках и этих детей воспитывали на благо этого великого общества. В конце концов, мы придем к необходимости вручения женщинам ордена матери героини и все будет просто замечательно в этом смысле.

Я полагаю, что здравый подход, который здесь прозвучал — это то, что женщин объективно вытесняют с рынка труда. Наши российские коллеги очень правильно сказали об этом, причем вытесняют активно, и это очевидно, и это заметно.

Если сейчас мы будем настаивать на том, чтобы запретить женщинам работать во вредных условиях, потом мы скажем, что женщина в армию тоже не должна идти, там тяжелые условия и ей там делать нечего. А в милиции, что ей делать? Там тоже делать нечего. И политика, действительно, тоже штука тяжелая. В итоге оказывается, что автоматически сужается тот рынок труда, на котором может быть представлена женщина.

И это абсолютно не логичный подход с учетом того, что процент женщин среди населения и так выше, чем процент мужчин.

Второе, что я хотел бы сказать. У нас в законодательстве не просто сохраняется, а продолжается какой-то крен в патерналистском начале. Я полагаю, что из проекта Семейного кодекса многие положения нужно убрать. Я знаю, что в Кодексе планировали сохранить возможность вступления в брак с 15 лет в случае наступления фактических брачных отношений. Нельзя этого

делать по той простой причине, что фактически в этом случае происходит вторжение в сферу защиты прав ребенка. И если пойти по этому пути, то это означает, что по сути дела сексуальное насилие в отношении ребенка или сексуальная эксплуатация ребенка может быть прикрыта этим элементом возможности вступления в фактические брачные отношения, когда закон это разрешает. Этим мы очень сильно вход в противоречие с Конвенцией о правах ребенка.

Вопрос возраста вступления в брак — принципиальный. Не может законодатель пойти по пути такой легализации. Ведь для чего Конвенция о минимальном брачном возрасте вводила этот брачный минимальный возраст? Именно для того, чтобы запретить торговлю девочками, чтобы не допустить вступление в фактические брачные отношения в малом возрасте с согласия родителей. Конвенция в данном случае как раз создает определенные предпосылки для этого. Если мы пойдем по пути ликвидации этого минимального брачного возраста, то мы по сути откроем еще один канал для таких недопустимых явлений.

Еще один момент в проекте Семейного кодекса — понятие семьи сформулировано как понятие разнополых субъектов. Но в практике Европейского суда по правам человека в ст. 8 прямо сказано, что вступление в брак не предполагает союза разнополых субъектов. Брак может быть и однополым. Вопрос об усыновлении и удочерении — это вопрос второй. По нему они не высказывались. А в вопросе о понятии семьи, то это может быть и однополая семья. Я, полагаю, мы здесь тоже движемся назад, а не вперед.

Людмила Завадська:

Я слушала здесь своих коллег, которые занимаются проблемами предотвращения домашнего насилия, и хотела бы дать небольшую информацию.

Ассоциация американских юристов имеет Программу предотвращения домашнего насилия. Мне кажется, что эта программа очень интересна, потому что она направлена на решение очень сложной проблемы — предотвращение и ликвидацию крайней формы дискrimинации в отношении женщин. Эта программа

ориентирована на очень широкий круг людей, на широкие социальные слои. Это независимые женские организации, милиция, прокуратура, судьи, адвокаты и это также сотрудники органов здравоохранения. Все они являются потребителями этой программы.

Суть этой программы состоит в следующем — снять код молчания с проблемы насилия в семьях. Сейчас в Российской Федерации стали говорить о проблеме применения силы и насилия. И это отрадно, потому что нельзя закрывать глаза на то, что существует питательная среда для насилия. И отечественная история, и сегодняшняя война в стране говорят о том, что опыт россиян связан как раз с этой проблемой насилия в семьях.

Программа предотвращения домашнего насилия идет как образовательный проект. В ходе ее выполнения обсуждаются разные формы насилия. При анализе домашнего насилия возникает одна очень серьезная проблема, как можно защитить вообще тех, кто подвергается насилию в семьях. Ведь российское законодательство на это не ориентировано. Оно ориентировано совершенно на другие установки: есть Уголовный кодекс, есть составы преступлений — хулиганство, истязания, побои, тяжкие телесные повреждения, вот, пожалуйста, с этим арсеналом и работайте, предотвращайте насилие.

Есть и другая проблема. В Уголовном кодексе имеется классификация преступлений, но применима ли она? Как она работает, когда речь идет о домашнем насилии? Кто будет выступать свидетелем по этим делам? Возбуждают ли женщины дела по этой категории? Как только это касается дел домашнего насилия, насилия за закрытой дверью, тема сразу становится латентной и закрытой.

В Российской Федерации за 1999 г. 12 тысяч женщин были убиты своими мужьями, партнерами, сожителями, любовниками. 12 тысяч! Для сравнения используем и другие данные. Советский Союз в войне в Афганистане за десять лет потерял 17 тысяч своих мужчин. И 12 тысяч женщин было убито только за один 1999 г.

Проблема домашнего насилия очень острая и необходимо снимать код молчания с этой проблемы. Рассматриваются различ-

ные формы насилия: домашнее насилие, сексуальное насилие, насилие в отношении детей и др. Все это сегодня стало предметом обсуждения и не только предметом обсуждения. Следует отметить, что появились и определенные меры реагирования на эту сложную проблему. В России сейчас создается система кризисных центров. Такие центры создаются, с одной стороны, в системе органов социальной защиты. Там оказывается помочь всем слоям населения. А есть специальная система кризисных центров, которая оказывает помочь только тем, кто пострадал от домашнего насилия: сексуального, физического, экономического, эмоционального, психологического, какого угодно.

В этой системе кризисных центров России работают психологи и юристы, которые оказывают бесплатную консультативную помощь, здесь имеются телефоны доверия, которые оказывают помочь по телефону, можно также лично обратиться к психологу или консультанту. Мне кажется, это система не только доверия, но и поддержки тех, кто страдает от дискrimинации, проявления ее крайней формы — от насилия.

Когда речь идет о проблемах гендерного равенства, то иногда упускается из виду крайняя форма гендерного неравенства — применение мужчинами силы по отношению к более слабому — женщине, ребенку, в отношении тех, кто живет с ним в одной семье.

Есть меры, которые позволяют решать эту проблему, но они содержатся не в семейном законодательстве, а в уголовном, жилищном законодательстве и уголовно-процессуальном законодательстве. Есть меры, которые позволяют все-таки работать с теми, кто совершает насилие, но не в рамках семейных отношений, а в рамках других.

Алгирдас Мишкаускас, старший радник Офісу Омбудсмена рівних прав і можливостей Литовської Республіки:

Мы имеем сейчас жалобу от судимого мужчины, который сидит в тюрьме. Он жалуется, что женщины имеют право на двухчасовую прогулку, в то время как мужчины ограничены одним часом. Следует отметить, что женщины тоже сидят в тюрьмах, в том числе и за убийство своих детей, часто только появившихся на свет. Разные бывают матери и разные отцы.

В Литве проводились исследования, в результате которых пришли к выводу, что все льготы, связанные с ребенком (например в трудовом праве) в большинстве своем предоставлены женщинам. И они являются своего рода проблемой, так как работодатель не заинтересован в таких условиях. В Литве пошли по такому пути: уже внесены предложения, что и отец также должен иметь льготы, если в семье есть ребенок. Часто бывают случаи, когда мать имеет эти льготы, а работает только один отец и он содержит семью. Если ликвидируется предприятие, то семья в этом случае не может воспользоваться льготами, поскольку они предусмотрены только для женщин.

Следующая проблема — определение места жительства ребенка при разводе. В Литве принят новый Семейный кодекс, который вступит в силу в июле 2001 г. В него хотели вписать, что в большинстве случаев ребенок при разводе остается с матерью. Но вовремя отказались. В нем не оговорены особые права для матери.

Недавно состоялся суд, который решил, что ребенок (дочка) будет жить с отцом. Суд исходил из того, что ребенку нужны и отец, и мать. Решение было принято с учетом следующего: мать возражала против того, чтобы отец виделся с ребенком, а отец не возражал против возможности матери бывать с ребенком раз в неделю.

Зоряна Ромовська:

Хочу відповісти на деякі запитання.

Що стосується поняття сім'ї, то в проекті Сімейного кодексу не дається поняття сім'ї, а вказується на її ознаки: спільне проживання, спільний побут, взаємні права і обов'язки. Взагалі це поняття сім'ї для нас вже є революційним. Якби деякі наші професори почитали те, що є в ст. 1 Сімейного кодексу, то вони узялися б за голову. Тому прямо так сказати, що сім'я може бути одностатева, тобто з двох чоловіків, сьогодні ні юридична наука, ні Верховна Рада, ніхто в абсолютній більшості до цього не готовий. І записати це в проект Сімейного кодексу означає зробити нереальним його прийняття. Але якась перспектива все-таки у нас є.

Друге, у Кодексі ми знімаємо гендерну нерівність щодо сплати аліментів. В Україні чоловіки одержують право на аліменти у зв'язку з проживанням з дитиною до досягнення нею трирічного віку. Це норма Основ. Вона була раніше і в Литві. Це право стосувалося тільки матері. Сьогодні це право визначається і за чоловіком рівною мірою. Більше того, передбачено право на аліменти або батька, або матері, якщо вони проживають з дитиною інвалідом не до досягнення цією дитиною шести років, як це є сьогодні, а до тих пір, поки він(вона) буде жити з цією дитиною інвалідом. Звичайно, це за умови, якщо ця дитина потребує стороннього догляду.

У нас не виникало думки про те, щоб точно визначити, з ким повинна залишатися дитина після розірвання шлюбу. Це визначає суд. Але в проекті Сімейного кодексу передбачена компенсація моральної шкоди за невиконання рішення суду, за невиконання рішення органу опіки і піклування з приводу того, яку участь братиме той з батьків, який не проживає з дитиною і не бере участі у її вихованні.

Нінель Болотіна:

Недавно (1 червня 2000 р.) прийнято Закон “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”. У ст. 1 Закону дається визначення термінів, зокрема, визначається такий термін, як сім’я. І написано, що сім’я — це одинока особа або кілька осіб, які проживають спільно і(або) об’єднані законними правами і обов’язками щодо утримання. Це важливо, щоб у нормативно-правових актах вживалися однакові терміни.

Тамара Мельник:

Ми на круглому столі чомусь зосередили увагу в основному на сімейному та цивільному праві, є ще й інші галузі права, які можуть бути надзвичайно цікаві для гендерного аналізу. Важливо з позиції гендеру розглянути права чоловіків і права жінок. Наприклад, чи вважаємо ми правомірною саму постановку питання: права жінок і права чоловіків? Якщо ми ставимо проблему захисту прав жінок, то виявляється, що все інше, що є в праві,

то є загальнозначущі права чоловіків. Треба визначити і окреслити права жінок і права чоловіків.

Я думаю, що саме в такому ракурсі, коли ставиться проблема права чоловіків і права жінок, якраз і знаходиться те зерно гендеру, яке ми маємо виділити. Гендерний підхід до аналізу прав соціальних статей включає і захисну функцію держави щодо жінки.

Думаю, право буде в майбутньому розвиватися саме в напрямі захисту прав жінки і чоловіка, якщо основою відліку братиметься людина, тобто людина з усіма її якостями, з усіма її характеристиками. Вона сама себе має захищати, виявляти свободу, нести відповідальність, утверджувати соціально-статеву рівність. Право — є важливою формою самозахисту особистості.

Я закликаю розширити спектр гендерного аналізу галузей права.

Ольга Волошина, м.Дніпропетровськ:

При обговоренні відображення гендерних проблем у законодавстві ніхто не порушив проблеми гендерної рівності в аспекті формування образу жінки в засобах масової інформації. А питання гендерної рівності у нас порушується навіть центральними засобами масової інформації. Наш центральний канал взагалі подає гендерно дискримінаційну рекламу. Я сама маю відношення до ЗМІ, але мене вражає, що наш загальноцентральний канал подає таку рекламу, де жінка виглядає тільки як турботлива домогосподарка, яка тільки те й робить, що піклується про чистоту сорочок свого чоловіка або ефективність миючих засобів. ЗМІ “жіночі проблеми” обмежують виключно піклуванням про домівку, дітей або гігієнічні засоби. Я вбачаю взагалі в цьому гендерну нерівноправність.

Чому спекулюють на цьому? Невже у жінок немає інших проблем? Оскільки це ЗМІ, то треба порушувати взагалі ці питання на державному рівні.

Тамара Мельник:

Настав час зробити деякі підсумки роботи конференції. Коли оргкомітет готовував конференцію, то всі ми сподівались на високу розмову, яка мала б науковий рівень осмислення сучасності

нашої гендерної проблематики в галузі права. Водночас ми прагнули знайти правові аспекти в системі гендеру.

Ми вважаємо, що значною мірою мета досягнута, враховуючи той рівень гендерної культури, який сьогодні маємо в Україні, і орієнтуючись на ті можливості, які можуть розкритись. Я вважаю, що наша конференція в плані постановки питання і розв'язання його вдалася.

Якщо узагальнити зміст всіх виступів учасників конференції, то поставлені питання спрямовувались на необхідність вироблення гендерних стратегій, гендерної політики в країні, створення певних юридичних механізмів її реалізації, саме правових і державних. Нами розглянуті гендерні аспекти в структурі різних галузей права, зокрема конституційному, адміністративному, цивільному, сімейному та інших галузях.

Виступаючі розкрили гендерні проблеми, які сьогодні стоять перед юридичною наукою, в реальній практиці і висловили ставлення до них. Ми маємо враховувати при цьому рівень гендерної культури в країні, обсяг гендерних наукових напрацювань, інтерес до гендеру юридичної наукової громадськості.

Ця науково-практична конференція юристів є першою з гендерної проблематики у сфері права. Вона — певний крок в напрямку проведення гендерної експертизи українського законодавства. А сама гендерна експертиза — це певний напрям діяльності, спрямований на розширення гендерного конструкту в процесі творення нових норм права, нових кодексів, появи нових напрямів наукових досліджень.

Проведення конференції є відображення гендерної активності в Україні, яка охоплює все ширші кола населення й різні сфери життя. Включення України в процеси світових гендерних переворень, законодавче їх забезпечення є показником прогресивних змін у країні. До такого законодавчого забезпечення можна вже сьогодні віднести й внесений до Верховної Ради України проект Закону “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”. Такий основний закон прийнятий у багатьох країнах світу. Сподіваюсь, що прийняття такого Закону в нашій країні свідчитиме про здатність творців законодавства, всієї юридичної громадськості піднести до рівня планетарного мислен-

ня й осмисленого процесу гармонізації національного законодавства з міжнародним з питань гендеру, імплементації гендерної проблематики в усій галузі законодавства.

Наступні науково-практичні конференції юридичної громадськості з проблем гендеру дадуть новий поштовх в осмисленні творенні законодавчих основ для розвитку гендерних відносин, гендерної ідеології, гендерної психології.

Нінель Болотіна:

З приемністю висловлюю вдячність організаторам конференції за те, що зібрали фахівців і об'єднали такою ще не зовсім звиченою для нашої ментальності проблемою. Конференція була дуже плідною, всі збагатилися: юристи збагатилися знаннями — соціологічними, психологічними та іншими; юридична теорія збагатилася практикою, а практика — теорією. І далі всі будуть набагато глибше думати і працювати у правовому напрямі розвитку гендерної рівності, законодавчому її забезпеченні.

Алгирдас Мяшкаускас:

Я много полезного записал и много полезного услышал за эти два дня. Меня приятно многое удивило и особенно высокий уровень подготовки конференции, прозвучавших сообщений. Часто такие конференции бывают похожи на митинги. Здесь было множество конкретных предложений. Особенно ценно то, что каждый, кто анализировал проблему, предлагал какое-то решение.

И я думаю, что существующие у вас проблемы с принятием закона о равенстве временные. Я вижу только одно преимущество, которое было у нас в Литве, это то, что наши парламентарии-женщины сумели объединиться. Именно поэтому они способствовали более быстрому принятию такого закона. И я думаю, что если удастся объединиться вашим женщинам-парламентариям, то никаких проблем у вас не будет. Потенциал ваших общественных организаций очень мощный и движение ваше станет еще сильнее. Вы достигнете того, чего хотите.

Світлана Поленіна:

Я думаю, что это первая, но не последняя здесь в Украине международная конференция по этой тематике. Потому что, напри-

мер, опыт женщин в США показал, что в стране, в которой буквально до самого недавнего времени не было вообще понятия, что такое отпуск по беременности и родам и у которой было очень много других проблем, женщины смогли, тем не менее, так объединиться, в том числе и на политической ниве, что им удалось провести и того президента, которого хотели, и который дал законодательство, которое они хотели, и продолжать оставаться передовиками в решении вопросов, хотя бы борьбы сексуальным насилием. При всех перегибах, которые у них имеются, все равно у них очень большие достижения.

Я думаю, что если мы — Украина и Россия, находясь значительно ближе, которых не разделяет океан, если мы будем поддерживать наши тесные связи и на будущее, будем обмениваться нашими успехами, мы достигнем не только гендерного равноправия.

Я большой оптимист. Но я не уверена, что нашему поколению и даже нашим детям удастся добиться полного гендерного равноправия. И все же история показывает, что если не идти вперед, то можно уходить назад. И здесь есть большая опасность — утратить те достижения, которые есть.

Тем более важно, чтобы мы и в Киеве, и в Москве, и в Вильнюсе могли совместно вести поиск и находить решения. Насколько я знаю, в будущем в Вильнюсе должна состояться большая конференция. Я думаю, что мы будем стараться в той мере, насколько это в наших силах, расширять географию и, может быть, с этой помощью добьемся успехов.

Завтра мы еще постараемся поговорить об этом в парламенте. Может быть, в какой-то мере это тоже немножко подтолкнет ситуацию в нужном направлении.

Марія Шкарлат:

Женский консорциум начал проводить серию тренингов по женским правам. И когда мы начинали эти тренинги, в составе участниц не было женщин из науки. Там были женщины-активистки общественных движений, женщины-политики. Мы очень рады, что сегодня в 2000 г. очень многие не только женщины, но и мужчины интересуются и занимаются этой проблемой. Мы

рады, что благодаря нашим тренингам обычновенные украинские женщины осознали свои права.

В настоящее время мы развиваем наши программы и в этом плане будем крайне признательны вам за новые научные идеи, воплощенные в новых законах. Опираясь на новую законодательную базу, мы могли бы более эффективно защищать права женщин не только обучая их в ходе тренингов, но и обеспечивая их другими формами защиты, тем самым продвигаясь по пути достижения реального равенства. Признательны за участие в этой конференции.

Ірина Лаврінчук:

У меня одно пожелание, чтобы все высказанное на конференции было задокументировано, чтобы результатом нашей конференции было издание ее материалов. Надеюсь, что все наработки, которые были здесь представлены (и практика, и теория), стали тем импульсом, тем материалом, который поможет нашим законодателям надлежащим образом урегулировать проблему равенства всех граждан, которыми являются женщины и мужчины. И все, что требуется от науки и от практики, думаю, с интересом прочтут наши депутаты. Этот материал будет затребован. Сформированное юридической общественностью на конференции общественное мнение подтолкнет наших законодателей обратиться за поддержкой и необходимой помощью.

А идеи, которые высказывались в ходе работы этого круглого стола, я думаю, помогут народным депутатам грамотно сформировать свою позицию по этим вопросам при обсуждении соответствующих законов в Верховной Раде.

Тамара Мельник (репліка):

Вчора у ЗМІ були відгуки і репортажі про нашу конференцію. І підкреслимо, вперше на моїй пам'яті, про проблеми, які обговорювались на конференції з гендерної проблематики, говорилось без підтексту, гумору або скепсису, а як про серйозну соціально-політичну проблему. Те, що засоби масової інформації піднеслися до рівня серйозного сприйняття проблеми гендерної рівності, можна вважати також досягненням нашої конференції.

Питання про гендерну рівність розкривались як серйозна суспільна і державна проблема.

Лариса Кобелянська:

За даними нашого секретаріату, в конференції взяли участь 30% чоловіків від усіх учасників конференції. Це майже та гендерна квота в органах представницької влади, за которую борються жінки.

Наша конференція не ставила за мету дати урок чоловікам, щоб показати, як потрібно робити. Та ми будемо раді, якщо ця конференція стане корисною не лише як інформаційна подія в цьому році для громадськості про розв'язання гендерних питань юристами, а й якщо це буде першим досвідом спільноговирішення тих питань, які по-суті зачіпають інтереси всього суспільства.

Можливо, наша конференція була менш методологічною в плані розв'язання загальних питань гендеру. Це тільки тому, що ми сподівалися на професійну юридичну підготовку учасників конференції з цих питань. Саме тому ми відмовилися від спеціальних репортажних повідомлень про те, як важливо досягти гендерної рівності, наскільки це необхідно і що дає для демократії участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень, доступу до ресурсів й т. ін. Ми ставили більш вузькі цілі, готували й старались провести цю конференцію саме на професійному рівні, з акцентом на правове регулювання питань забезпечення гендерної рівності. Наскільки ми змогли вирішити це завдання — питання часу, оскільки будь-яка подія має майбутні цілі й цілі віддалені. Вона також може мати не передбачувані наслідки.

Наша найближчча мета — видати матеріали конференції.

Хочу подякувати всім учасникам конференції, нашим зарубіжним колегам, народним депутатам України, які знайшли можливість взяти участь у нашій роботі.

**Управління гуманітарного розвитку Секретаріату
Кабінету Міністрів України**
Проект ПРООН “Сприяння гендерній рівності”
Ініціативна гендерна група у Верховній Раді України
Всеукраїнська громадська організація
“Ліга жінок-виборців України “50/50”

Програма

міжнародної науково-практичної конференції
“Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти”

20 – 21 листопада 2000 року
Київ

20 листопада

9.30 – 10.00 – Реєстрація учасників

10.00 – 11.00 – Відкриття конференції та вступні промови:

Представника Верховної Ради України

Представника Кабінету Міністрів України

Представника від Представництва ООН в Україні

Представника Міністерства юстиції України

Представника Київської міської державної адміністрації

11.00 – 11.30 – Перерва на каву

11.30 – 12.00 – Доповідь:

Гендерна експертиза українського законодавства: важливість і необхідність проведення

Тамара Мельник – експерт проекту ПРООН
“Сприяння гендерній рівності”, кандидат
юридичних наук, доцент

12.00 – 13.00 – Виступи:

Законодавче забезпечення гендерної рівності в Україні

Михайло Ковалко – народний депутат
України, голова Ініціативної гендерної групи
у Верховній Раді України, президент
Української нафто-газової академії, доктор
технічних наук

**Гармонізація національного і міжнародного права з гендерної
проблематики**

Ігор Осташ – народний депутат України,
голова Комітету Верховної Ради України у
закордонних справах, кандидат філологічних
наук

Європейська конвенція з прав людини і питання рівності

Володимир Євінтов – віце-президент Європейського комітету з захисту прав людини, доктор юридичних наук, професор

Законотворчість у сфері гендерної рівності: зміст, проблеми

Світлана Поленіна – завідувачка сектора Інституту держави і права Російської академії наук, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист Російської Федерації

Досвід проведення гендерної експертизи законодавства Росії

Людмила Завадська – директор гендерної програми Американської асоціації юристів, кандидат юридичних наук, консультант Державної думи Росії

13.00 – 14.00 – Перерва на обід

14.00 – 15.30 – Виступи:

Досвід гендерного вдосконалення законодавства Литви

Гейдра Пурванецкене – депутат Сейму Республіки Литви

Досвід діяльності Омбудсмена рівних прав та можливостей Республіки Литви

Алгирдас Мяшкускас – старший радник Офісу Омбудсмена рівних прав і можливостей Республіки Литви

Конституційні основи гендерної рівності в Україні

Віктор Погорілко – завідувач відділу конституційного права Інституту держави і права НАН України, доктор юридичних наук, професор

Конституційно-правові аспекти рівності чоловіків і жінок

Тетяна Слинко – доцент кафедри конституційного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Міжнародно-правові передумови гендерного реформування українського законодавства

Михайло Буроменський – доцент кафедри міжнародного права Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук

15.30 – 16.00 – Перерва на каву

16.00 – 17.15 – Виступи:

Гендерний розвиток і соціальне право України: концептуальні засади

Нінель Болотіна – доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії, кандидат юридичних наук

Врахування гендерної складової при формуванні державного бюджету

Людмила Супрун – народний депутат України, голова підкомітету з питань доходів Комітету Верховної Ради України з питань бюджету

Гендерні аспекти трудового законодавства України

Ірина Лаврінчук – старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, кандидат юридичних наук

Традиція приватного права в Україні та її вплив на забезпечення юридичної рівності між жінкою і чоловіком

Євген Харитонов – завідувач кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії, доктор юридичних наук, професор

Перспективи правового забезпечення рівноправності чоловіків і жінок

Руслан Суслов – юрист-консультант Дніпропетровського центру “Жінка для жінки”

Міжнародні трудові норми про заборону статевої дискримінації та законодавство України

Галина Чанишева – завідувачка кафедри трудового права та права соціального забезпечення Одеської національної юридичної академії, кандидат юридичних наук

Жінки в системі сучасного підприємництва: правові аспекти

Людмила Рєсаніцина – головний науковий співробітник відділу соціальної політики Інституту економіки РАН, член експертної ради Державної думи Росії з питань праці і соціальної політики, доктор економічних наук, професор

Праця жінок і соціальна політика

Вороніна Марина – доцент кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

17.15 – 18.00 – Вільна дискусій

Підбиття підсумків першого дня конференції.

21 листопада

9.30 – 11.00 – Виступи:

Політична система України: оцінка крізь призму гендерної рівності

Наталія Вітренко – народний депутат України, доктор економічних наук, професор

Проблеми і перспективи розвитку жіночого підприємництва в Україні (правові аспекти)

Ніна Саніахметова – завідувачка кафедри підприємницького та комерційного права Одеської національної юридичної академії, доктор юридичних наук, професор

Економіко-правові аспекти розвитку жіночої підприємницької діяльності на селі

Любов Молдаван – генеральний директор ГО “Центр аграрних реформ”, доктор економічних наук, науковий консультант проекту “Підтримка жінок-фермерів в Україні” ПРООН

Сімейне право: гендерна рівновага

Зореслава Ромовська – народний депутат України, доктор юридичних наук, професор

Житлове право: гендерні аспекти

Марина Усенко – професор Академії муніципального управління

Жінка в тюрмі: причини і наслідки

Віктор Дръомін – завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Одеської національної юридичної академії, кандидат юридичних наук, доцент

11.00 – 11.30 – Перерва на каву

11.30 – 13.00 – Виступи:

Торгівля жінками та дітьми як глобальна гуманітарна проблема

Наталія Дръоміна – докторантка кафедри міжнародного права і міжнародних відносин Одеської національної юридичної академії

Соціально-правова гармонія: освітній аспект

Борис Чигиревський – головний консультант з питань освіти Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти

Шляхи вдосконалення пенсійного законодавства: гендерний підхід

Богдан Сташків – заступник директора Чернігівського юридичного коледжу, кандидат юридичних наук

Правовий статус жінок-інвалідів в Україні: окремі питання

Лариса Шумна – аспірантка Одеської національної юридичної академії

13.00 – 14.00 – Перерва на обід

14.00 – 16.00 – Круглий стіл: “Гендерна проблематика: правові аспекти”

16.00 – 16.30 – Перерва на каву

16.00 – 17.30 – Продовження круглого столу: “Гендерна проблематика: правові аспекти”

17.30 – 18.00 – Підбиття підсумків конференції

Підл. до друку 25.05.2001. Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офс. Гарнітура “Таймс”. Друк офс.
Ум. друк. арк. 13,5. Обл.-вид. арк. 16,2. Тираж 500 прим. Зам. 1-133.

Видавництво “ЛОГОС”
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10

БАТ “Книжкова друкарня наукової книги”
04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17-21.